

GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

GLASNIK SED LETO 35/1995 ŠTEVILKA 1 LJUBLJANA MAJ 1995

Otroci se igrajo z ovčko. Hrastje pri Ajdovščini, avgust 1950.

Original hranijo Horvatovi na Razdrtem, preslikava je v dokumentaciji OEIKA.

BULLETIN OF SLOVENE ETHNOLOGICAL SOCIETY

Vol. 35, No. 1

UDK 39/497.12(05)

ISSN 0351-2908

Cena: 525 SIT

UVODNIK

Rajko Muršič,
Znanost za odstrel?, str. 1
Science to exterminate?

Mojca Ramšak,
Praktičen nagovor, str. 1-2
Practical addressing.

RAZGLABLJANJA

Mirjam Mencej,
Preučevalci slovanskega verovanja o drugem svetu, str. 3-7
The researchers of the Slavonic belief about the other world, (Summary), p. 7

Cathie Carmichael,
Some thoughts on the creation of a Slovenian national culture, pp. 7-14
Nekaj misli o kreaciji slovenske nacionalne kulture. (povzetek), str. 14

Slavko Kremenšek,
Misteriozna etnografija, mar res?, *Etnologija - antropologija* 4, str. 15-19
Mysterious ethnography, or not?, *Ethnology - anthropology*, part 4, (Summary) p. 19

Sandra Habjanič,
Higiensko-toaletna kultura v Kobilju, str. 18-24
Hygiene-toilet culture in Kobilje. (Summary), p. 24

OBZORJA STROKE

Samo Klemenčič (Baldus)
Fotografski albumi kot zgodovinski in etnološki vir, 2. del, str. 25-27
Photographic albums as historical and ethnological source, Part 2.

Boštjan Kravanja,
Kulturno-artistični odbor Bizeljc in brucovanje 1994, str. 28-31
The cultural-artistic board "Bizeljc" and acceptance of the freshers.

Predloga za podelitev priznanj ob 75-letnici Univerze, str. 31-32
Suggestions for conferment of appreciation by the 75th anniversary of the University.

Damjan J. Ovsec,
"A dejstva ostajajo", str. 33-34
"But the facts remains."

Damjan J. Ovsec,
"Dejstva ostajajo, so pa nekoliko drugačna", str. 35
"The facts remains, but they are a little different."

Sašo Bizjak,
Inja Smerdel, Oselniki/Whetstone Holders, str./pp. 36-37

Rajko Muršič,
Claude Lévi-Strauss, Rasa in zgodovina, Totemizem danes/Race and History, Totemism Now, str./pp. 37-39

Nena Židov,
Maja Žvanut, Od viteza do gospoda/From a Knight to a Gentleman, str./pp. 39-40

Mihaela Hudelja,
Marjetka Balkovec, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje, Občina Metlika/Ethnological Topography od Slovene Ethnical Territory - 20th Century, Municipality Metlika, str./pp. 40-41

Mihaela Hudelja,
Dorica Makuc, Aleksandrinke/The Alexandrians, str./pp. 41-43

Darja Skrt,
Žene, matere, služkinje, dojilje, razpete v boju za vsakdanji kruh, str. 43-44
Wives, mothers, housekeepers, wet nurses, stretched in the struggle for daily bread.

Inga Brežigar,
Razstava, ki smo jo želeli nasloviti "Po sledeh Lepe Vide", str. 45-46
The exhibition, we intended to entitle "Tracing Beautiful Vida".

Novice/News, str./p. 47

Znanost za odstrel?

V znanosti imamo - v grobem - dve smeri raziskovanj, temeljne in aplikativne. Vsakomur je jasno, da ni mogoče potegniti jasne meje med njima, še bolj jasno pa je, da ni mogoče dajati prednosti eni na račun druge, ker pač aplikacij ni brez temeljnih raziskav, temeljnih raziskav pa ni mogoče voditi brez povratnih informacij iz življenjske prakse. To je torej lažna dilema. Tudi v etnologiji ni prav nič drugače. Če bi rezali na eni strani, bi se manko pokazal tudi na drugi. Kar pa je bistveno, je to, da razvoja znanosti ni mogoče strpati v sheme "družbenih planov" - da ne omenjam petletk. Znanost je namreč predvsem avtonomna dejavnost, katere motor je primarna človeška radovednost. Brez avtonomije znanosti ni. Ne temeljne (bazične) ne aplikativne. Človeške radovednosti ni mogoče tlačiti v pogubne načrte, ampak ji je treba prepustiti prosto pot, da razvije tiste potencialne, ki presegajo meje vsakokrat možnega. Usmeritev državnega resorja za znanost v favoriziranje aplikativnih dejavnosti bo pač prejkone povzročila inflacijo pisanja papirnatih projektnih tigrov, Slovenci bodo pa ponovno predvsem cenena uslužna sila za aplikacijo tistega znanja, ki nastaja v velikih svetovnih raziskovalnih centrih. Tolažili se bodo lahko kvečjemu s tem, da v teh centrih - not to mention brain drain! - dela tudi nekaj Slovencev. Kot etnologi bodo morda lahko asistirali evropskim in ameriškim etnologom in antropologom, ki bodo tu in tam zašli med to zanimivo primitivno ljudstvo sredi Evrope.

Zakaj ta uvod? Zato, ker se je eden od financerjev Glasnika odločil, da bo otrebil znanstveno in strokovno periodiko. V borbi za preživetje pač naj zmagajo najboljši. Prav. Lahko bi bili zadovoljni, da je bil Glasnik uvrščen vsaj na t.i. listo publikacij B2, ki so jim zmanjšali subvencije, ne pa na listo C, kjer je že čakal na odstrel. Tudi prav. Glede na nesrečno ime glasila (ki ga po petintridesetih letih rednega izdajanja ne kaže spreminjati, čeprav zavaja) se pač v prihodnosti lahko zgodi, da ne bodo izšle štiri številke, ampak tri. Morda pa le dve. Ali pa se bodo vrnil na ciklostilni (no, morda fotokopirni) način izdajanja izpred štirih desetletij. Včasih je morda zdravo vrniti se na začetek. Če bodo člani Društva sploh pripravljene poravnati stroške takšnega početja, kajti država se je odločila otrebiti tudi neprofitne organizacije (društva). O mecenih znanosti pa lahko samo sanjamo. Etnologi še posebej. Morda nam bo pa uspelo prekvalificirati se v tesarje in po naročilu izdelovati kozolce za svetovne kraljevske parke.

Če pomislim, da znaša celoletna subvencija za izdajanje Glasnika približno toliko kot znašata dve mesečni plači poslanca v parlamentu in da bi vsak mojster, ki bi porabil za delo toliko ur kot jih porabiva urednika za pripravo ene številke tega Glasnika, zaslužil več kot dobi mladi raziskovalec v pol leta, ne vem, če bi se smejal ali preklinjal. Tako pač gre to. Članki niso honorirani. Prav, tudi v tujini je večinoma tako. Uredniki delamo volontersko. Tudi prav. Celo lektorica je iz naših vrst. Toda oblikovanje, postavljanje

in izdelavo časopisa moramo plačati. Zakaj pa ne bi še papirnčarji, tiskarji in oblikovalci malo delali zastonj, za javni blagor? Ne, ker niso znanstveniki.

In še nekaj kaži potov k branju. Besedilo Cathy Carmichael je prvi odmev na lanskoletno poletno etnološko šolo v Piranu in z njim tudi najavljam izid zbornika - če bodo bogovi padli na glavo in nam požegnali projekt - enkrat na jesen. Pri Knjižnici Glasnika SED, seveda, v kateri bi vam radi pripravili še kakšno prijetno presenečenje - če... Tudi druga besedila - upam - širijo obzorja stroke. Opozoril bi rad le še na sklepno polemiko Damjana Ovsca, ki jo objavljamo prej zaradi načelnih kot vsebinskih razlogov. Gre za jaro kačo, ki se je začela z vprašanjem, ki ga je Slavko Kremenšek naslovil Damjanu Ovsca in Daši Hribar o množici etnoloških raziskav delavske kulture na Slovenskem v Glasniku SED 3-4/1991. Polemika je potem dobila nepredvidljive razsežnosti v dveh številkah Glasnika (1-2/1992 in 3/1992). Tokratni odgovor Damjana Ovsca je zadnji na to (za uredništvo podedovano) temo. Naj nam vsem skupaj da misliti o tem, da mora biti znanost avtonomna ali pa je ne bo.

Rajko Muršič

Praktičen nagovor

Na uredništvo Glasnika SED prihajajo takšni in drugačni teksti. Nekateri sledijo splošnim navodilom za oblikovanje besedil, ob drugih pa z urednikom kar "mrkneva" od ogorčenja, ki ga poraja bodisi "nemarna" izvedba (vsebinska in oblikovna) bodisi objestnost piscev, ki na že izgotovljen tekst dodajajo še lastne lektorske in druge popravke. Kakor da si pred oddajo teksta mislijo, da Glasnik tako in tako ni dovolj resna revija (ker objavljenih prispevkov ne honorira, ker je "samo" društveno glasilo...) in da se ga usmili že s svojim prispevkom. Tudi če imajo ti pisci namen s svojim prispevkom, objavljenim v Glasniku samo "trenirati" in z ošiljenim svinčnikom slediti toku svojih misli in urejati zbrane podatke samo zato, da bodo imeli referenco več ali da bi kdaj kasneje imeli možnost objavljati tudi v "resnih" revijah, jih opozarjam na dvoje: da etnološki obveščevalec, informativno glasilo, povezovalac etnologov in kar je še takega, GLASNIK SED, JE RESNA REVIJA in da morajo tudi tisti, ki jim služi samo kot "vežbališče", slediti pravilom igre. So pa tudi taki, ki se enostavno ne znajdejo zaradi svoje nevednosti in ne-

poučenosti o tem, kaj pravila igre so. Vsem trem tukaj "spredalčkanim" etnologom, ljubiteljem etnološke dediščine, študentom, in vsem tistim, ki so kjerkoli vmes ali pa hvalabogu nad zapisanim, in vsem, ki menijo, da imajo kaj za povedati in to objaviti v Glasniku, navajamo NAVODILA ZA OBLIKOVANJE BESEDIL:

- tipkopis naj bo izveden v formatu 30 X 60 znakov (dvojni razmik),
- tipkopis naj praviloma ne presega ene avtorske pole (16 strani) z opombami in literaturo vred; recenzije knjig, razstav, poročila s konferenc, polemike (strokovne in znanstvene, ne pa osebne), pisma ipd. pa naj ne presegajo 5 strani,
- razmik med odstavkoma naj bo označen s prazno vrsto in ne z umikom besedila v desno,
- naslove članka, poglavij in podpoglavij ustrezno grafično označite, in sicer: računalniško oblikovana besedila naj imajo za navedbo avtorja glavni naslov v odebeljenih velikih črkah, naslove poglavij v velikih črkah, podpoglavij v odebeljenih malih črkah, poudarke med tekstom v malih poševno ležečih črkah; besedila, pisana s pisalnim strojem naj imajo za navedbo avtorja glavni naslov v velikih črkah, naslove poglavij v velikih črkah, podpoglavij v malih podčrtanih črkah, podčrtani naj bodo tudi poudarki med tekstom,
- opombe in navednice naj bodo na koncu teksta (pri računalniško oblikovanih besedilih jih izpišite ročno in ne v

podprogramu za pisanje opomb). Opombe oštevilčite in ne uporabljajte drugih znakov (npr. zvezdice...). Citati v tekstu naj bodo čim krajši, brez upoštevanje izvirne delitve besedila (odstavki),

- na koncu besedila navedite objavljene in neobjavljene vire, ki jih označite kot literatura. Seznam literature naj bo urejen po abecednem redu, več del istega avtorja pa kronološko. Knjižne objave navedite po naslednji punktuaciji: PRIIMEK, Ime. Naslov. Podnaslov. Založba, kraj in leto izdaje, stran(i). Članke v revialnem in dnevnem tisku, v zbornikih navedite takole: PRIIMEK, Ime. Naslov. Podnaslov. Naslov revije (zbornika), letnik/leto, številka, stran(i). Številke pišite z arabskimi in ne z rimskimi številkami.

- kvalitetne ilustracije in fotografije opremite s številkami in komentarjem (avtor, kraj, čas nastanka, morebiten vir, kratka spremna beseda),

- zaželjeni so teksti na računalniški disketi v urejevalnikih WordStar, WordPerfect, MicrosoftWord..., na formatih 3.5 ali 5.5, skupaj z izpisom, povzetkom in podatki o avtorju (poklic, institucija kjer je zaposlen, naslov (lahko tudi domač). Podatke avtor prispeva, ko prvič prispeva tekst, kasneje jih po potrebi ažurira.

Mojca Ramšak

Slovensko etnološko društvo se zahvaljuje podjetju PLUTON za nakazanih 150 DEM za preureditev društvene sobe na Zavetiški 5.

GRADNJE PLUTON*

Gornja vas 32,
63312 PREBOLD
tel.: 063/723-060
fax: 063/723-231
mtel:
0609/612-016
0609/620-598
0609/621-392
0609/625-115
0609/625-114
DEJAVNOST

PLUTON*

- VISOKA IN NIZKA GRADNJA
- IZVAJANJE ZAKLJUČNIH DEL V GRADBENIŠTVU
- GRADBENI INŽENIRING
- IZVEDBA STROJNIH ESTRIHOV

PREUČEVALCI SLOVANSKEGA VEROVANJA O DRUGEM SVETU

Besedilo predstavlja doseganja preučevanja na področju slovanske mitologije, ki zadevajo slovansko predstavo o o deželi mrtvih. Preučevalci si o tem, ali je slovanska predstava o deželi mrtvih, ki jo od dežele živih ločuje voda, avtohtona ali gre morda za predstavo, ki so jo Slovani prevzeli od Grkov (ustrezni obred pokopa ali sežiga v ladjah pa od Skandinavcev), niso enotni. Avtorica zagovarja mnenje, da gre za predstavo, ki je skupna mnogim kulturam, da gre najverjetneje za predstavo, ki je celo starejša od izoblikovanja Indoevropejcev kot posebne jezikovne skupnosti in so jo tako Slovani morali poznati kot del nekakšne skupne dediščine.

Verjetno ima vsako ljudstvo, vsaka kultura na svetu neko svojo predstavo o življenju po smrti in deželi smrti. Zelo pogosto se ta predstava povezuje s prehodom prek vode - morja, reke, jezera... Ker sta mit in obred, dokler sta še "živa", vedno tesno povezana med seboj, večina avtorjev to mitsko predstavo povezuje z obredom pokopavanja (ali sežiganja) v ladjah/čolnih. Tudi stari Slovani so brez dvoma nekoč poznali tako predstavo (in deloma obred). Vprašanje je le, ali so jo prevzeli od Grkov (oz. Skandinavcev) ali pa gre za njim lastno oziroma že indoevropsko verovanje in obred - o tem pa so mnenja preučevalcev slovanske kulture in verovanja deljena. Nekateri preučevalci tega vprašanja tako združujejo predstave o vodi - poti v onstranstvo in obrede pogreba v ladjah (A. Kotljarevskij, C. Clemen, S. Trojanović, Z. Váňa), drugi ju med seboj ločujejo (L. Niederle), nekateri pišejo le o tej mitski predstavi, ne pa o obredih (D. Trstenjak, V. Čajkanović, F. Bezlaj in V. Möderndorfer), in drugi le o pogrebu v ladjah, nič pa o ustreznih mitski predstavi (G. Krek, O. Schrader, A. Fischer, B. O. Unbegaun).

Najstarejše vrstice o staroslovanskih predstavah o onstranstvu, ki sem jih zasledila, zapisane v Slovenskih novicah leta 1859, prihajajo izpod peresa slovanskega mitologa - fantasta D. TRSTENJAKA. V njih mimogrede omenja, da naj bi se po verovanju starih Slovanov in sploh indoevropskih narodov pekel nahajal v vodi in da so morale duše umrlih na drugi svet oz. pred sodnika mrtvih prek vode. Pri tem se opira na nemške avtorje in si pomaga z laično etimologijo:

"Pokopavali so mrtve najrajši kraj vode, da so se pokopači ali sožigavci hitro lahko v vodi umili, ker dotikanje mrtvih jih je naredilo nečiste. Tudi zato, ker so mislili, duša more čez vodo pred sodnika mrtvih. Saj se je stražar na meji med tem

in enim svetom sam imenoval Laton, Latov, od lata, muža, česk. latovisko, kymriški: llaid, lutum, limus, viski: lathach, lutum, limus, gälški: lad, stagnum, starovisokonemško: letto, lat: lutum, litev: lietuva mokrota, močvirna, dež, staroindiški ledja, lutum stagnum. Ker so si kazen za pogubljene mislili v lati (Sumpf, Pfuhl), zato v letovinskem (letiškem) jeziku beseda pekel pomenjuje mužo, ter je kaznitelj mrtvih se po vsi pravici imenoval Latov, palustris. (Trstenjak, 1859, 11) "Gori sem rekel, da so stari arjanski narodi si pekel v vodi -v lati - v muži mislili." (Trstenjak, 1859, 27-28)

Ponovno je o tem pisal leta 1862 v Slovenskem glasniku: "Stari Slovenci pa so si podzemeljski svet - pekel - mislili pod vodo, v gerdi muži*, tako se torej tudi razjasnuje prislovica slovenska: hudič se iz verbe reži. Polaci imajo prislovico: Zaljubil se je ko hudič v staro verho (Wurzbach, Sprichwörter der Polen, 2. Auflage, str. 183).

* zato v jeziku sorodnih Letov pekel pomenja: mužo, močvirno (glej Štender Gramm. lettica., str. 267). (Trstenjak, 1862, 175-176)

Prvi, ki se je resneje ukvarjal s preučevanjem starih slovanskih pogrebnih obredov in predstav starih Slovanov o onstranstvu, je bil A. KOTLJAREVSKIJ.¹ V svoji knjigi iz leta 1868 o pogrebnih obredih poganskih Slovanov se Kotljarevskij sklicuje zlasti na starejše pisane vire in zgodovinska poročila, ki pričajo o obstoju določenih obredov in verovanj pri Slovanih. Glede na te zagovarja mnenje, da so Slovani poznali mit o vodi kot kraju mrtvih in da ne gre za mit, prevzet od Skandinavcev, kot je trdila večina kasnejših preučevalcev slovanske mitologije, temveč za prvotno slovanski mit, ki ga A. Kotljarevskij povezuje tudi širše z enakimi predstavami indoevropskih ljudstev (Kotljarevskij, 1868, 72).

Prvo oporo za tako prepričanje najde že v slovitem Ibn-Fadlanovem poročilu o obredu, ki ga opravlja dekle pred svojo prostovoljno smrtjo. Tedaj se namreč trikrat dvigne na roke moških in pogleda v vodnjak. Ko prvič pogleda vanj, vidi v njem, po svojih besedah, očeta in mater, drugič vse umrle sorodnike, tretjič pa svojega gospoda (ob čigar smrti se sama žrtvuje), ki sedi v raju. Kotljarevskij razlaga vodnjak kot tisti kraj, ki naj bi imel v predstavah indoevropskih ljudstev pomen raja - če naj bi bila dežela prednikov na otoku sredi zračnega oceana ali v oblakih - izviri (tako npr. v Rg Vedi), pa se kasneje te predstave prenesejo na zemljo: mesto nebeške vode je zavzela zemeljska voda, izvir ali vodnjak, otok blaženih pa se je preselil v vodnjak (Kotljarevskij, 1868, 77).

Po arijskem (tu ima najverjetneje v mislih indoevropsko

1 L. Léger sicer trdi, da je A. Kotljarevskij upošteval tudi spomenike, ki danes veljajo za apokrifne, vendar tega žal ne morem preveriti - prim. L. Léger, 1984, 166.

verovanje) verovanju, trdi A. Kotljarevskij, naj bi se duša po smrti vrnila na zračno morje nad oblaki, na nebu, na gori ali na otok sredi oceana. Pot vodi dušo po smrti prek velikega potoka (oblaki), ki ga mora preplavati, ali pa jo prevede čezenj na otok kmar oz. oblak - krava (Kotljarevskij, 1868, 172).

Dokaz za obstoj predstave, ki povezuje onstranstvo z vodo, vidi Kotljarevskij tudi v davljenju in utapljanju dojenčkov v Donavi, o katerem poroča Lev Diakon - otroke, ki so po smrti staršev ostali sirote, so na ta način, da so jih utapljali v vodi, po njegovem mnenju hoteli združiti z njihovimi starši (Kotljarevskij, 1868, 84).

Po drugi strani pa povezuje Kotljarevskij s predstavo o onstranstvu na drugi strani vode tudi različne pogrebne obrede: človek, ki vidi v gibanju sonca življenje, podobno lastnemu, naj bi skušal umrlim pomagati, da bi prišli v tisto bivališče, kamor gre po njihovem verovanju tudi sonce, ko konča svojo življenjsko pot - pri primorskih plemenih v morje, pri prebivalcih ravnin in gora pa v zemljo oz. za goro. Tako so po njegovem mnenju nastale najpomembnejše oblike poganske pogrebne slovesnosti: pošiljanje mrtvega na barki na odprto morje, sežig in pokop posmrtnih ostankov (Kotljarevskij, 1868, 176).

A. Kotljarevskij predpostavlja obstoj pošiljanja mrtvih v barki na morje že pri indoevropskih ljudstvih - pri življenju naj bi to šego obdržale mitske predstave o nebu (zračnem prostoru) kot o morju - puščavi in oblakih kot ladjah, ki plovejo po (zračnem) morju. Mrtve so tako pokopavali ali sežigali v čolnu, da bi na njem prepluli zračni prostor in dosegli večno življenje (Kotljarevskij, 1868, 180).

Mnenja je tudi, da obstaja etimološka zveza med besedami nav, navje, unaviti iz starih slovanskih spomenikov v smislu mrtvec, usmrtiti in latinsko navis v pomenu ladja (Kotljarevskij, 1868, 198).

Leta 1887 je o pokopu oz. sežigu v ladji pisal G. KREK, ki ima ta obred za prastar slovanski obred, ki ga poznajo tudi mnoga druga arijska (indoevropska) ljudstva. Ker ni mogoče dokazati, da gre za specifično germansko oz. staroskandinavsko šego, po njegovem mnenju tudi ni mogoče dokazati, da so Slovani to šego prevzeli prav od Skandinavcev (kljub njihovem stalnemu vplivu na Slovane):

"Wir lernen hier zugleich eine dritte Art der Bestattung kennen, nämlich die Errichtung des Scheiterhaufens und die Verbrennung der Leiche im Schiffe oder Nachen. Diese Art des Leichenbrandes ist gleichwoll ein Ausfluss uralter slavischer Gewohnheiten, obgleich es bei dem notorischen Einflusse der germanischen Varjager auf die Russen sehr näheliegend wäre, diese slawische Sitte als dem germanischen Norden entlehnt anzusehen, da sie sich nirgends so markant ausgebildet hatte, als eben hier. Nur wenn diese Sitte als eine specifisch germanische, genauer altskandinavische, nachweisbar wäre, würde der Gedanke an eine Entlehnung gerechtfertigt erscheinen. Da sie es aber in keiner Weise ist und man das Vorkommen derselben bei verschiedenen arischen Völkerschaften ausser Zweifel gestellt, fehlt jedweder plausible Grund, sie in unserem Falle als erbort anzusehen." (Krek, 1887, 431 - 432)

S. TROJANOVIĆ leta 1901 mimogrede omenja, da gre naj-

verjetneje za skupno slovansko in skandinavsko poreklo tega obreda: "Najverovatnije je da su i ti načini pogreba (v čolnu - op. M. M.) zajedničkog porekla, pošto su zaista postojali i kod Skandinavaca. Skoro je i u jednom starom ruskom kurganu (gomili - humci) kostromske gubernije nađen spaljen mrtvac u čamcu." (Trojanović, 1901, 57)

V nadaljevanju govori S. Trojanović tudi o mitu o haronovem brodu, katerega odsev naj bi bil viden zlasti v šegi prilaganja denarja v grob in prepovedi jokanja za umrlim, "da ga ne bi utopili že na tem svetu". "Meni je u ovom narodnom žaljenju i objašnjavanju dosta jasno," pravi, "da se ovaj mit odnosi na čamac Haronov i kao na vožnju preko Stiksa. Slično razumeju i u Nemačkoj, što se često govori mesto 'umreti' 'ići na Rajnu (reku)'. Stari su opet severni Germani puštali mrtvaca u čunu da plovi po moru kud ga talasi odnesu." (Trojanović, 1901, 136)

O. SCHRADER leta 1904 v svoji razpravi Totenhochzeit, nasprotno, že trdi, da gre pri pokopavanju v ladji pri Slovanih za skandinavsko šego:

"Darauf holte man das Schiff herbei und setzte es auf das gedachte Holz (der Tote wird später auf und mit seinem Schiff verbrannt - wiederum ein echt normännischer Brauch)." (Schrader, 1904, 21)

S to trditvijo se strinja tudi eden največjih preučevalcev stare slovanske kulture in mitologije, L. NIEDERLE. L. Niederle sicer šego pokopavanja oz. sežiganja na ladji ter predstavo o prehodu duše po smrti prek vode med seboj striktno ločuje. Šego naj bi po njegovem mnenju Slovani prevzeli od skandinavskih Rusov oz. baltskih Fincev, kjer naj bi pogreb v ladji ne bil povezan z mitom o prehodu duše v onstranstvo prek vode, ampak naj bi se ladja prilagala v grob kot stvar, ki jo je človek potreboval v tuzemskem življenju in jo bo zato potreboval tudi na onem svetu. Glede predstave o prehodu duše prek vode v onstranstvo, za katero ne oporeka, da je pri Slovanih resnično obstajala od 10. stoletja dalje, pa meni, da je prišla k Slovanom iz grško-rimske kulture (mit o Haronu) po dveh poteh: ena naj bi vodila prek Balkana, druga mimo Črnega morja (Niederle, 1912, 265-266).

L. Niederle tudi ugovarja trditvam A. Kotljarevskega, da pokop v ladjah izvira iz stika z morjem:

"Nemůžeme sdělití tohoto výkladu. Nebot' dlužno mítí na paměti, že Slované ruší, mezi nimiž se jedině zvyk tento objevil, neseděli ani v starší době u moře které by mohlo dáti podnět k této představě, že prameny zvyku tohoto u Slovanů neznají a že i dokladů archaeologických je příliš málo a příliš nejistých, aby mohly býti svědectvím víry ve smyslu Kotljarevského. (Niederle, 1912, 265-266).

Prav tako ni povsem prepričan o zvezi med besedama navje in ladja, ki jo zagovarja A. Kotljarevskij, čeprav pravi, da odločitev o tem prepušča jezikoslovcem (Niederle, 1912, 268; Niederle, 1926, 49 - 50).

C. CLEMEN v svoji knjigi iz leta 1920, v kateri je preučeval predstave raznih ljudstev o onstranstvu, ponovno vzpostavlja zvezo med mitom in ritualom - med predstavo o otoku blaženih, kjer žive duše umrlih po smrti (ki jo po Clemnovem mnenju poznajo tako Slovani kot Germani), in pokopom oz. sežigom v ladji (Germani poznajo tudi polaganje kamenja na

gomilo v obliki ladje):

"Und ebenso bestand diese Vorstellung von Inseln als dem Aufenthalt von Verstorbenen vielleicht ursprünglich bei den Slawen und Germanen - dann nämlich, wenn die Sitte, den Toten auf ein Schiff zu legen und dieses zu verbrennen oder ihn in einem Kahn in der Erde zu vergraben oder wenigstens auf einem Grabhügel Steine und Felsen so anzuordnen, das sie die Umrisse eines Schiffes bilden, wie solche sogenannten Schiffsetzungen zumal in Schweden mehrfach nachgewiesen sind - wenn das alles darauf hinweist, das der Aufenthaltsort der Toten ursprünglich auf einer Insel gesucht wurde." (Clemen, 1920, 50)

Toda že leta 1921 A. FISCHER, preučevalec poljskih in drugih slovanskih pogrebnih obredov, ponovno pripiše obred pokopavanja v ladjah Germanom - Ibn-Fadlanov opis pogreba, kot najpogosteje citirani dokaz za obstoj te šege pri Slovanih, naj bi se nanašal na pogreb skandinavskega bogataša nad Volga in naj bi ne imel nobene zveze s Slovani:

"Niejednokrotnie zaznaczano, że dawni Słowianie chowali w łodziach i statkach. Najczęściej przytaczano znany opis Ibn Fadlana z r. 921, który jednak, jak to zupełnie słusznie Brückner zauważył, odnosi się do pogrzebu jakiegoś bogatego kupca normañskiego nad Wołgą, i że Słowianami niema nic do czynienia. Rytuał tego obrzędu istotnie północno - germański. Powstaje on oczywiście przeważnie u ludów mieszkających nad wodami i jeziorami." (Fischer, 1921, 281)

Leta 1924 je V. ČAJKANOVIĆ ubral drugo pot: dokazov za obstoj verovanja o deželi mrtvih, ki se nahaja na drugi strani morja (Čajkanović se tu omejuje le na srbske predstave), ne išče v obredih pokopavanja, pač pa v med ljudstvom še živečih pregovorih, vražah, pesmih - na podlagi le-teh ugotavlja, da so Srbi nekldaj poznali to verovanje:

"Da li je, medutim, postojalo kod našeg naroda i shvanjanje, da se mrtvačko carstvo nalazilo s onu stranu mora? Mi imamo razloga da damo potvrđan odgovor. To se možda sme zaključiti iz jedne poslovice koju nam saopštava Miličević. 'Kad se čuje da grakće gavran' - navodi Miličević kao verovanje iz Šumadije - misli se da to sluti na čiju skoru smrt (...) 'Ako preko sela (gavran) grakti, znak je da negde leži lešina ili da će neko u selu umreti.' 'Kad gavran na kuću pane i grakće, vele, siguran je znak da će u toj kući sva kuća izumrijeti a kuća opustiti.' Zato se na tako graktanje obično reče: 'Tu ti glas, za morem ti časti!' (...) Reči koje se kaže kao odgovor na kakvo rdavo znamenje, jesu ne samo utuk, nego i kletva: nije dovoljno samo da se zlo otera dalje, već ga treba na nekoga natovariti - i to ili na onoga koji je učinio rdavo znamenje, ili, ako to već iz kakvih bilo razloga nije moguće, onda bar na svoga neprijatelja (...) Prirodno je da će se jednoj tako mrskoj tici kakav je gavran (...) na zlo znamenje koje on učini odgovoriti zlom željom, kletvom: gavran se tera s onu stranu mora ne samo što je to od nas daleko, već i zato što mu tamo neće biti dobro; i kako je običaj da se, zloslutnici, zbog njegove slutnje, poželi smrt, verovatno je da se i u kletvi upućenoj gavranu čini aluzija na njegovu smrt. Za morem ako znači u ovom slučaju isto što i smrt, pokazivalo bi ono što mi mislimo da utvrdimo, tj. da se za morem nalazi carstvo smrti. Da je carstvo mrtvih s onu stranu mora, pretpostavlja se, može biti, i u jednoj mi-

tološkoj pesmi iz Vukove zbirke (...): tu Sveti Ilija govori Svetom Nikoli: 'Ta ustani, Nikola, Da idemo u goru, Da pravimo korabe, Da vozimo dušice, S ovog sveta na onaj' (...). Mnogo očigledniji dokaz da se 'onaj svet' nalazi s onu stranu mora imamo u Vukovom rečniku, s. v. kuga. Tu se kaže: 'Kuge (...) imaju preko mora svoju zemlju (gdje samo one žive), pa ih Bog pošlje amo (kad ljudi zlo rade i mnogo griješe) i kaže im koliko će ljudi pomoriti (...)' 'Ta zemlja 'preko mora', u kojoj kuge žive, ne može biti ništa drugo nego 'onaj svet', jer se za kuge zna da su htonični demoni. Na taj način može se smatrati kao utvrđen fakat da je i u Srba, kao i u mnogih drugih naroda, postojalo verovanje da se 'onaj svet' nalazi preko mora." (Čajkanović, 1924, 74 - 75)

Edini, ki je mimogrede pisal o taki predstavi na slovenskem ozemlju, je V. MÖDERNDORFER, čeprav le v enem stavku in naslanjajoč se pri tem na slovenske ljudske pripovedi:

"Kdor potuje na oni svet, mora prekoračiti več vod, ker ločijo vode ta svet od onega." (Möderndorfer, 1946, 268)

Leta 1948 B. O. UNBEGAUN v članku o veri starih Slovanov pokopu v ladjah spet pripiše skandinavski vpliv, čeprav previdno doda "morda":

"Tout d'abord, on lui facilitait le passage dans l'autre monde, en brûlant le cadavre dans un traîneau ou une barque. La barque, coutume passagère, témoigne peut-être d'une influence scandinave..." (Unbegaun, 1948, 439)

V novejšem času se je s problemom ukvarjal tudi jezikoslovec F. BEZLAJ, čeprav iz popolnoma drugačnega zornega kota. Na vprašanje o praslovanski predstavi o onstranstvu je naletel med preučevanjem semantike pri etimologiji slovanske besede *irǫjǫ, vyrǫjǫ - na podlagi etimološke analize in s pomočjo ljudskih verovanj je prišel do sklepa, da ima slovansko "irǫjǫ, vyrǫjǫ", pravljlična dežela, kamor po verovanju odlete pozimi ptice selilke in predstavlja verjetno tudi bivališče mrtvih, isti koren kot besede s pomenom "vodna kotanja", "tolmun", "valoviti, peniti se" ipd. "Opraviti imamo torej," piše F. Bezljaj, "z nekim Pragermanom in Praslovanom ter morda tudi še nekaterim drugim evropskim ljudstvom skupnim kultom, po katerem ptice selilke prezimijo v prebivališču umrlih. Žal slovanska etnografija doslej še ni smiselno povezala teh izročil, po katerih vodi pot na drugi svet skozi vodo." (Bezljaj, 1976, 59)

Zadnjo omembo tega vprašanja sem zasledila v pregledu slovanske mitologije Svet slovanských bohů a démonu Z. VÁNE, pri katerem je ponovno prevladala teza o skandinavskem poreklu obreda.

Medtem ko si, torej, znanstveniki, ki so se ukvarjali s tem vprašanjem, niso enotni glede skandinavskega oz. slovanskega (ali širšega indoevropskega) porekla obreda, pa se postavlja tudi vprašanje izvora mitske predstave o vodi - L. Niederle in S. Trojanović imata namreč to slovansko predstavo za nadaljevanje grškega mita o haronovem brodu, Kotljarevskij za slovansko oz. indoevropsko predstavo, C. Clemen in F. Bezljaj pa za predstavo, ki je skupna tako Slovanom kot Germanom.

Toda vprašanje je, ali je res mogoče, da bi Slovani spoznali ta mit (in ga sprejeli za svojega) pod vplivom grške kulture

oz. mita o haronovem brodu, kot sta menila L. Niederle in S. Trojanović. Mit o prehodu prek vode (reke Gioll) v Hel - deželo mrtvih so poznali namreč tudi Skandinavci:

"There is a further shadowy place mentioned in the literature as the abode of the dead. It is called Hel, governed by a goddess of the same name: a wretched place divided from the world of men by the river Gioll, over which arches the bridge called Giallabru." (Page, 1992, 63)

Prav tako tudi v verzni Eddi lahko beremo o ladji mrtvih (prim. The elder or Poetic Edda, Part I., 1908, 293).

Če Skandinavci poznajo tudi mitsko predstavo o vodi, ki ločuje svet živih od sveta mrtvih, se je treba najprej vprašati, zakaj bi Slovani sprejeli od njih (v primeru, seveda, da bi se izkazalo, da gre resnično za skandinavski vpliv) le obred pokopa ali sežiga v čolnu, ne pa tudi odgovarjajoče mitske predstave (zakaj bi torej to predstavo sprejeli iz grške tradicije). Dokler sta namreč mit in obred še živa, sta tudi neločljivo povezana med seboj, zato ni mogoče, da bi potovala ločeno. Še pred tem pa je treba razjasniti, ali gre pri prilaganju čolna v grob res za stvar, ki so jo mrliču prilagali kot dar, ki ga bo potreboval v onstranstvu, ali pa je ta obred morda povezan s to mitsko predstavo - potovanjem duše v Hel prek vode. Če namreč skandinavska kultura pozna tudi verovanje o prehodu v deželo mrtvih prek vode, je vsaj enako verjetna razlaga pokopa/sežiga v čolnu kot obreda, ki dopolnjuje predstavo o potovanju duše po smrti. Odgovor na to nam daje V. J. Petruhin, ki pravi, da Niederlejeva trditev o prilaganju ladje zaradi potreb, ki jih bo človek imel v onstranstvu, sicer ni brez podlage, da pa je pomembno, da so ladje opremljene za nadaljnje življenje umrlega, kar kaže na predstavo o neki oddaljeni deželi smrti, kamor pokojnika privede ladja (ali konj):

Кремация вообще, и в частности в ладье, обычно правильно объясняется желанием отправить умершего в загробный мир и тем самым предотвратить его возвращение в мир живых. Сложнее разобраться в семантике обряда ингумации в ладье. Ряд исследователей считает, что корабли норманнов, в том числе ладья в Осберге, заваленная камнями (наподобие корабля Торгрима из упомянутой "Саги о Гисли"), служили не средством загробного путешествия, а являлись лишь даром умершему... Это мнение не лишено оснований. Но дело не в том, что ладьи в Осберге, Гокстаде, Туне и других местах не были сожжены. Для нас важно, что их специально оборудовали для "жизни" погребенных. Эти корабли имели на своем борту камеры-жилища со всем необходимым для жизни—оружием, посудой и т. п. Иногда они были даже обставлены мебелью....

(...) Сами же корабли были экипированы для плавания. Гокстадский корабль и ладья в Лэдбю были повернуты к морю, якорь в Лэдбю поднят. В Каупанге отсутствие четкой ориентации ладей III. Блиндхейм объясняет тем, что море окружало мыс с некрополем. Наконец, камера корабля в Туне вообще содержала... кремированные остатки покойного.

Из приведенных выше особенностей погребального обряда очевидно, что как при погребении в ладье, оборудованной для жилья, так и в камерах нашла отражение взаимосвязь двух основных представлений о загробной жизни: живущий в могиле покойник мог отправиться в еще более отдаленный загробный мир, для чего ему нужен был корабль или конь.

(Petruhin, 1975, 48 - 49)

Če torej ni mogoče z gotovostjo dokazati ne vpliva grške ne vpliva skandinavske tradicije na pojav te mitske predstave in obreda, pa se zastavlja vprašanje, ali je mogoče dokazovati avtentičnost njenega porekla pri Slovanih - torej prvotno slovansko poreklo predstave (in morda nekoč obreda), ki se

ne bi razvila pod vplivom drugih kultur, temveč neodvisno od njih oziroma bi jo Slovani sprejeli kot neko skupno dediščino. Glede na zakodiranost te predstave v slovenskem ljudskem slovstvu in ljudskem slovstvu drugih Slovanov ter v pogrebnih šegah Slovanov (o tem več v člankih, ki bosta izšla v prihodnji številki Etnologa in Traditiones) ter glede na še pred kratkim živa verovanja o drugem svetu in nekatere sledove v jeziku menim, da lahko pritrdimo mnenju tistih preučevalcev slovanske mitologije, ki so verjeli, da so Slovani to verovanje poznali, ne da bi ga sprejeli od drugih narodov, da gre torej za avtohtono slovansko mitsko predstavo o vodi kot meji med svetovoma živih in mrtvih. Sama se sicer nagibam k mnenju, da ne gre le za mitsko predstavo, ki bi se izoblikovala med Slovani, pač pa za mitsko predstavo (in z njo povezan obred), ki je starejša celo od izoblikovanja Indoevropejcev kot posebne jezikovne skupine in so jo tako morali poznati oz. sprejeti tudi Slovani kot del nekakšne skupne dediščine. Ta mitska predstava (oz. obred) je namreč razširjena skoraj po vsem svetu, ne le med indoevropskimi narodi - poznajo jo v egipčanski, mezopotamski (sumerski) tradiciji, na Borneu, v Indoneziji, Melaneziji, v šamanskih obredih, še vedno je živa med indijanskim plemenom Makuna v Kolumbiji itd. Tako se zdi, da mnenje, da so Slovani to mitsko predstavo oz. obred prevzeli iz grške oz. skandinavske tradicije, ni pravzaprav z ničemer utemeljeno, saj očitno ne gre ne za avtentično grški mit ne za avtentično skandinavski obred.

LITERATURA:

- BEZLAJ, France 1976: Slovansko *irǫjǫ, *vyrǫjǫ in sorodno. V: Onomastica Yugoslavica 6. Ljubljana, str. 57-69.
- CLEMEN, Carl 1920, Das leben nach dem Tode im Glauben der Menschheit. V: Aus Natur und Geisteswelt 544. Leipzig - Berlin.
- ČAJKANOVIC, Veselin 1924: Puštanje vode o Velikom četvrtku. Studije iz religije i folklor. V: Srpski etnografski zbornik 31. Beograd, str. 56-84.
- FISCHER, Adam 1921: Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego. Lwow.
- KREK, Gregor 1887: Einleitung in die slawische Literaturgeschichte. Graz.
- KOTLJAREVSKIJ, A. 1868: O pogrebal'nih običajah pogan-skih Slavjan'. Moskva.
- MÖDERNDORFER, Vinko 1946: Verovanja, uvere in običaji Slovencev. 5. knjiga. Celje.
- NIEDERLE, Lubor 1912: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů. Oddíl kulturní. Dílu 1., svazek 1. Praha.
- NIEDERLE, Lubor 1926: Manuel de l'antiquité slave. Tom 2: La civilisation. Paris.
- PAGE, R. I. 1992: Norse Myths. London.
- PETRUHIN, V. J. 1975: K karakteristike predstavljani o zagrobnom mire u Skandinavov epohi Vikingov (IX - XI vv.). V: Sovetskaja etnografija 1. Moskva.
- SCHRADER, Otto 1904: Totenhochzeit. Jena.
- THE ELDER OR POETIC EDDA. Part 1. 1908.
- TROJANOVIĆ, Sima 1901: Stari slovenski pogreb. V: Srpski književni glasnik. Knjiga 3. Beograd.

- TRSTENJAK Davorin 1859: O gromski sekiri imenovani Taran-halta sekira. V: Slovenske novice.
- TRSTENJAK Davorin 1862: Mythologične drobtine. O Verbi V Slovenski glasnik. Celovec.

- UNBEGAUN, B. O. 1948: La religion des anciens Slaves. Mana 2. V: Les religions de l'Europe ancienne 3. Paris.
- VÁNA, Zdenek 1990, Svet slovanských bohů a démonů. Praha.

SUMMARY

THE RESEARCHERS OF THE SLAVONIC BELIEF ABOUT THE OTHER WORLD

Mirjam Mencej

The text presents the so far made researches in the field of Slavonic mythology that concern the Slavonic conception of the land of the dead. The researchers do not see eye to eye about the question whether the Slavonic conception of the land of the dead, which is separated from the land of the living by water, is autochthon or has been taken over from the Greeks (and the corresponding burial ceremony or cremation in the ships from the Scandinavians). The author speaks in favour with the opinion that it is all about a conception that is common to many cultures, most probably a conception that is even older than the formation of the Indoeuropeans as a special language-community and that the Slavs must have known it as a part of "common heritage".

Cathie Carmichael

(Izvirno znanstveno delo - sprejeto 11. 2. 1995)

UDK 323.1(497.12)

SOME THOUGHTS ON THE CREATION OF A SLOVENIAN NATIONAL CULTURE¹

Eastern Europe is an area of the world that has confused commentators and desisted the efforts of theorists from both the left and the right to come up with a convincing and comprehensive analysis of its distinctiveness. This theoretical 'gap', can in some sense explain the political confusion in the West about the Yugoslavian wars of dissolution.

Mark Thompson has aptly described the "sort of smugness in Britain (that) nourished the haughty attitude to nations that, as it were, suddenly had the gall or presumption to individuate themselves in our sight".² Unfortunately there is still wide spread confusion and political inertia concerning the 'rights' and 'wrongs' of the new nations in Eastern Europe.

Recent debates about the validity of the Slovenian national project, I would argue, form part of a much more long term discourse amongst and about the peoples of Central and Eastern part of Europe, particularly with reference to the idea that the Slovenes are "a people without history".³ In this paper I will attempt to sketch how this ideological position was ar-

rived at by looking at the growth of Slovene national culture from the sixteenth century onwards. The second part of the article will examine the creation of an independent Slovenia.

Economic and social differences between Central and Eastern Europe are certainly long term and complex. To some extent the hegemony of Austrian and Italian culture in the Slovene lands can be accounted for by peripheral nature of the economy in this region. Nevertheless, a crude base-superstructure model cannot alone explain the failure, for example of the Slovenes to sustain a national culture after the fifteenth century. In the late middle ages the native nobility in the Slovene lands was largely replaced by a German speaking Habsburg nobility aristocracy, so that we might conclude that the Slovenes did not attain statehood as a people until the twentieth century for reasons that are cultural as well as economic and political.

The Reformation in the provinces of the Holy Roman Empire where Slovene was spoken followed a similar pattern in linguistic terms to other parts of Central Europe. In 1584, a Bible was printed based on a combination of the dialects of Dolenjska and Ljubljana which effectively created a literary language from largely unrecorded provincial dialects. In doing

¹ The author who like to thank Božidar Jezernik, Zmago Šmitek, Rajko Muršič and Georg Elwert as well as the participants in the Ethnological Summer School in Piran in 1994 for their comments and criticisms in discussions.

² Cathie Carmichael, Interview with Mark Thompson. In: South Slav Journal, Vol. 14/1993, No. 1, p. 72.

³ On this concept of Geschichtslösigkeit see: Roman Rosdolsky, Zur Nationalen Frage: Friedrich Engels und das Problem der 'Geschichtslosen' Völker, Berlin 1979.

so, the Protestant reformers created a demarcation line between those peasants who could understand the dialects of Carniola and those who could not and also gave the vernacular an importance that it had largely lost in high culture. Slavic dialects were spoken across the Eastern Alps and across the South East of Europe from the sixth century onwards. The recording of the dialect of Ljubljana and Dolenjska created a subgroup from amongst those Southern European Slavs and resulted in the gradual implosion of a 'Slovenia' towards the centre of Ljubljana in the following centuries. The Slavic language has now waned both in Austrian Carinthia (which was once the centre of an early mediaeval Slovenia or Karantanija) and in the Slavic-Romance borderlands of Friuli Venezia-Giulia.

Since the sixteenth century, Slovene national distinctiveness has been based entirely on language. It is the fluctuating status of the language and the speakers of that language which has determined the subsequent fate of this nation. Nationalities can, of course be established on the basis of different criteria of which language is only one. Max Weber stated that the Swiss nation was formed and consolidated on the basis of cantons having common political and economic interests. Weber also observed, and not without regret, that the experience of the French Revolution had made German-speaking Alsatians into patriotic French citizens.⁴ Despite differing criteria for what constitutes a nation, by creating a distinct literary language from unrecorded dialects the Protestant reformers created a potential Slovene nation, albeit at the level of popular culture, that existed for over four hundred years before political independence. The question is not therefore whether a Slovene nation actually exists, it is what form do the political and other expressions of this national culture take?

Texts in literary Slovene continued to appear but the banning of Protestantism in the Slovene speaking estates of the Habsburg Monarchy effectively ended this development. Between approximately 1630 and 1780, the Slovene language experienced what Carlo Ginzburg has described elsewhere as a "cultural assault" in the form of the Counter-Reformation and the Enlightenment.⁵ Publication of texts in Slovene virtually ceased and the language was kept alive by a largely illiterate peasant population. This is also a period during which relentless Germanisation and Italianisation occurred.

In the Habsburg lands this process of acculturation was

largely carried out by the minor nobility. Baron Valvasor's book *Die Ehre dess Herzogthums Crain* published in 1689, is one of the most outstanding ethnographic and topographical surveys that exists for the early modern period.⁶ It, like the *Encyclopaedie* and so many dictionaries and reference books published in the eighteenth century is a "huge ledger"⁷ of Slovene peasant culture, which it appropriates and simplifies.

In the hundred and fifty years between 1630 and 1780 the status of the Slovene people of East-Central Europe changed from that of a provincial peasant estate within the Habsburg Monarchy to that of a subject people, defined by their relationship to the German or Italian speaking urban centre, inhabitants of what David Blackbourn has called Central Europe's "Celtic Fringe".⁸ It is these dual aspects of ethnicity and language which explain the Slovenes' demotion into the leagues of Eastern Europe's *Untertanen*.

After the sixteenth century, the peasants in both Western and Eastern Europe became internally colonised, their cultures codified, appropriated and then romanitised. In the case of the Austrian Slavs, the 'exclusion' from the mainstream of middle class European culture is marked even more strongly by linguistic barriers between classes within the Habsburg Monarchy before 1918. What we normally refer to as Herderian romantic nationalism is a product of this 'cultural assault'. The very discovery of a different kind of *Volksgeist* for Slavs by Herder effectively moved those central European Slavs that bit further 'east', radicalising them from their neighbours in their own autochthonous regions.⁹

Can we say that the relationship between Central and Eastern Europe was similar to the relationship between the West and the colonised world. Although the events and the chronology might differ somewhat, the relationship that Central European culture has had with Eastern European culture particularly in its Jewish and Slavic varieties certainly has many parallels with the relationship between Western Europeans and their colonial 'others'. The French implicitly recognise this parallel by using the phrase *L'Autre Europe* to mean Eastern Europe. Stuart Hall has also made this point, stating cautiously that "Eastern Europe doesn't (doesn't yet? never did?) belong properly to the West".¹⁰ Whether or not they had a similar hegemony over Eastern Europe, Central Europeans certainly borrowed some of the rhetoric and vocabulary of British and French Imperialism. For example, Chateaubriand placed the "Orient" east of Trieste "on this coast where bar-

4 H. H. Gerth and C. Wright Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology. The Nation*, p. 173.

5 Carlo Ginzburg, *Clues: Roots of an Evidential Paradigm. In: Myths, Emblems, Clues. 1990*, p. 115.

6 J. W. von Valvasor, *Die Ehre dess Herzogthums Crain. Nürnberg/Ljubljana 1689*.

7 Carlo Ginzburg, *Clues: Roots of an Evidential Paradigm*, p. 115.

8 This expression was used by Prof. David Blackbourn during a seminar at Birkbeck College, University of London, in 1986.

9 On Herder see, for example, Ernst Bille, *Herder und die Slawen. In: Walter Hubatsch (ed), Schicksalswege Deutscher Vergangenheit. Beiträge zur Geschichtlichen Deutung der Letzten Fünfzig Jahre. Düsseldorf 1950*, pp. 81-102.

10 On Herder, I disagree with Isaiah Berlin who makes a fundamental distinction between non-aggressive nationalism exemplified in the work of Vico and Herder and aggressive nationalism (see Nathan Gardels, *Two concepts of Nationalism: An Interview with Isaiah Berlin. In: New York Review of Books, November 21st 1991*, pp. 19-23.) In theory, as I argue in this paper, it is impossible to distinguish between such nationalisms. In practice, however, there is every difference between those who are prepared to exert force and those who are not. But is this difference a philosophical one?

10 Stuart Hall, *The West and the Rest: Discourse and Power. In: Stuart Hall and Bram Gieben (eds.), Formations of Modernity. Oxford 1992*, pp. 275-332.

barism starts".¹¹

By the eighteenth century that Slavophone Istrians were generally alienated from the mainstream of culture in Trieste. The sense of distance between the civilised inhabitants of Western Europe, inheritors of classical values and arbiters of taste and morals and those Slavic peasants of the other Europe can be seen by examining a passage written by C. J. Latrobe. Latrobe was a visitor to Trieste in 1830 and described how the Triestine bourgeoisie received their food from the surrounding countryside where Slovenes farmed the land.

"Hundreds of these white-headed people are seen entering the city early in the morning with bread for city consumption, that being chiefly made in the farms. They have a singularly shaped head and a very peculiar cast of countenance and are evidently a distinct race from the inhabitants of the opposite shores. The population of the inland parts of Carniola, Istria and Dalmatia is still in a half-savage state: and the roads of the country are reputed unsafe for the solitary wanderer."¹²

This passage is obviously influenced by contemporary phrenology and other nineteenth century radicalising sciences. Božidar Jezernik has made the links between representations of Croat women, particular in the work of the Venetian Abbe Alberto Fortis, and representations of so-called 'savages' in the late eighteenth century such as Buffon's Samoeide women and Hottentots.¹³ It would of course be entirely possible to interpret the arrival of bread in Trieste every morning quite differently, for example as peasants selling their produce in an example of normal city-country relations, but the point here is that La Trobe emphasises the gap between Italian Trieste and the 'half-savage' countryside as if these Slavic peasants have no legitimate place in the city.¹⁴ Similar descriptions of the Adriatic port and its hinterland are so commonplace in late eighteenth and nineteenth accounts that they should be regarded as more significant than a sort of textual 'accident'.¹⁵

This radicalisation between Trieste and its hinterland can in part be explained by the processes of state formation and the growth of cultural nationalism since the late eighteenth century. The rise of the nation state is conventionally dated after the French revolution on continental Europe. Indeed the French concept of nationalism, initially liberating to subject peoples of South-Eastern Europe, with the short lived, but not forgotten creation of the Illyrian states by Napoleon which elevated the cultural and bureaucratic status of local lan-

guages. The modern problems of nationalism in Central and Eastern Europe begin in the context of territorial nation building. Central European nationalisms of the nineteenth century, particularly German but also Italian, adapted French revolutionary nationalism, and it is in this Central European context that the concept of historic and non-historic nations appears, and an inequality of rights to national self-determination also appears. This is because building a state based on language group rather than region ipso facto threatened the territorial tenure of less numerically or politically powerful groups.

It has been argued the Serbs of Lusatia are the most German of all the people of Central Europe, because they are the only ethnic group that lives exclusively in Germany. Much the same can be said for the Slovenes: more Austrian and more Kaisertreu than any other linguistic group in the former Habsburg monarchy, because only a fraction of them lived outside the monarchy.¹⁶ Ivan Trinko the priest who collected the poetry of Beneška Slovenija even wrote under the pseudonym Zamejski.¹⁷

By the nineteenth century, the Slovene lands are often represented as lacking in civilisation in texts written by foreigners. Murray's Handbook for Southern Germany from 1876 is typical;

"Carniola is generally speaking, not well adapted for pedestrian excursions /.../ the habits and (Slavonic) language of the people diminish the pleasure which its natural objects of interest might afford."¹⁸

The further stage of this 'cultural assault' can be characterised as the denial by writers from the dominant cultures that their subject have any history. This can particularly clearly seen in German language scholarship of the nineteenth century, which presented the Slovenes as a 'people without history' (geschichtslos). Perhaps the most well known example of this comes from the work of Friedrich Engels, writing in the *Neue Rheinische Zeitung* in 1849.

"...the Austrian Slavs have never had a history of their own /.../ they are entirely dependent on the Germans and Magyars for their history, literature, politics, commerce and industry..."¹⁹

A. A. Paton writing in 1862 demoted the status of the Slovene's 'non-historic' language and mocked the efforts of Slovene writers to perpetuate their mother tongue:

"...the Winds (Slovenes) have given the Germans very little trouble, and are not likely to do so, although they once

11 N. Powell, *Travellers to Trieste*. 1977, p. 79.

12 C. J. Latrobe, *The Pedestrian. A Summer Ramble in the Tyrol and some Adjacent Provinces*. London 1832, p. 197.

13 Božidar Jezernik, *O metodi in predhodkih v delu Alberta Fortisa. Prispevek za zgodovino antropologije*. In: *Traditiones 17*. Zbornik Inštituta za slovensko narodnopolisje. Ljubljana 1988, pp. 71-85.

14 Some recent works on the 'ethnic' history of Trieste include Boris M. Gombač, *Trst/Trieste. Dve imeni, ena identiteta: Sprehod čez historiografijo o Trstu*. Trieste/Trst 1993; and Glenda Sluga, *Trieste: Ethnicity and the Cold War, 1945-54*. In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 29/1994, pp. 285-303.

15 See, for example: Karl Friedrich Schinkel, *Reise nach Italien (1803)*. Rütten und Löning, Berlin 1979.

16 This point is made, most famously, by Joseph Roth in his novel *Radetzky Marsch*. 7th edition. Deutscher Taschenbuch Verlag. München 1988.

17 Zdenko Čepič et al., *Zgodovina Slovencev*. Camkarjeva založba. Ljubljana 1979, p. 476.

18 Murray's *Handbook for Southern Germany*. London 1876, p. 410.

19 Friedrich Engels, *Democratic Pan-Slavism*. In: *Neue Rheinische Zeitung 15-16*. 2. 1849. Reprinted in: David Fernbach (Ed.), *The Revolutions of 1848*. Penguin. Harmondsworth 1973, pp. 236-237.

formed a nation which covered the whole of the South-East of Germany, and many names of places denote, such as Vindobona (now Vienna) and Gradetz (now Gratz) etc, etc. Their language still exists as a familiar but not literary dialect: at least the movement of a few young men in Carniola is a very feeble one: for while the Croatian regards all the Ragusan authors as his national classics, the Carniolan has no literature of any value that he can call his own: and while Bohemian literature and nationality fell from its high estate in the Thirty Years War, that of the Winds never rose at all, and is rather a matter of antiquarian speculation than of urgent vitality.²⁰

Since about 1780, the Slovenes themselves have reacted against this 'assault' and attempted to create a native culture, or at least a form of 'national' culture most valued by the section of the Slovene population that moved in to the towns from the mid eighteenth century and developed into a native middle class. The use of the Slovene language was revived by the activities of intellectuals, often under the patronage of Baron Žiga Zois in the later eighteenth century. From 1809-13, the Slovene lands were incorporated into the Napoleonic Empire as the 'Illyrian Provinces'. Although they were then regained by the Habsburgs in 1815, the French occupation had a lasting impact on Slovene national consciousness. In the period up to 1848, Slovene intellectuals continued to forge a new national and cultural identity along Herderian lines. The poet France Prešeren produced some of the greatest work in the language, including the current National Anthem, *Zdravljica*.

In 1848, the Habsburg dominions were shaken by revolutions in the provincial capitals and some Slovene intellectuals openly proclaimed a policy of *Zedinjena Slovenija*. During the period 1850-1914, the nationalities of the Habsburg Monarchy became 'Slavist' of an Austroslav or 'Yugoslav' orientation, defining ethnicity or more precisely language as the basis for future political organisation.

Slovene national consciousness was raised to the level of political expression by the experience of being incorporated into the two Yugoslavias (Inter-War Royalist Yugoslavia and Post-War Socialist Yugoslavia); The first Yugoslavia created a proto-Slovenia in the form of the 'banovina' of 'Dravska'. The creation of a socialist Slovenian republic in 1945 then created the precise territorial basis for a future independent state. It was during the period 1945-1990 that the Slovene language flourished for the first time as an 'uradni jezik' (executive language) allowing the Slovenes to operate their own mini-state

in confederation with the rest of Yugoslavia. It was when the Slovenes linguistic (and thus both cultural and political) autonomy was threatened, particularly during legal clashes with the Yugoslav People's Army in the 1980's that particular and exclusive Slovenian nationalism began to develop. The result of this move was the birth of the Republic of Slovenia.

In many respects the Slovene antithesis to German or Italian nationalism has been remarkably similar in form and function. The Slovene speaking Burghers of Ljubljana searched for their own national spirit, which was often a distillation of the most kitsch and derivative elements of older national symbols from Western Europe. British historians have noted that such items as the highland kilt or even the Guy Fawkes bonfire are 'invented traditions' of the nineteenth century.²¹ France Prešeren would not have been remembered for his German language poetry which was largely imitative of literary currents outside the Slovene lands. His real innovation was to rework this medium into something distinctively Slovene.

But poems operate largely on a symbolic or aesthetic level. There is, of course, a much more serious point to nationalism. That is the implicit claim within nationalist discourse to the political rights to a territory for one particular group. British nationalism, or more specifically what Linda Colley has called 'Britishness' was created at a time when the English attempted to bring the whole of the British Isles under the political control of London,²² French nationalism consolidated the rickety Bourbon state, German nationalism created a German speaking Central European state bringing in areas which were Slavic speaking or multilingual, so it follows that Slovene nationalism had as its long-term political programme the creation of a discrete national unit.

The important link in political terms here is the link between Land and Volk. The Slovenes laid a cultural claim to the land long before the creation of Slovenia. In the words of Peter Vodopivec, Herder preceded Hegel.²³ I think an example of this is the 'slovenisation' of Triglav, the mountain that adorns stamps and banknotes. Triglav was first scaled by Alpinists in the nineteenth century, but it subsequently became a symbol of the link between Sloveneness and the very landscape. At the summit one is supposed to proclaim *Zdaj sem pravi Slovenec*.²⁴ National self-definition tends to exclude by its very nature the other group from rights to territory or at least to an important political stake in it. Ethnic Germans had lived around Triglav for many hundreds of years, but it ceased in

20 A. A. Paton, *Researches on the Danube and the Adriatic*. Vol. 1. London 1862, p. 437.

21 See, for example: Hugh Trevor-Roper, *The Invention of Tradition: The Highland Tradition of Scotland*. In: Eric Hobsbawm and Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Canto editions. Cambridge 1992, pp. 15-41.

See also David Cressy, *The Fifth of November Remembered*. In: Roy Porter (ed), *Myths of the English*. Polity Press, Cambridge 1992, pp. 68-90.

22 Linda Colley, *Britons: Forging the Nation 1707-1837*. Yale University Press 1992.

23 Peter Vodopivec, *The Slovenes and Yugoslavia*. In: *East European Politics and Society*, Vol. 6, No. 3, Fall 1992, p. 241.

24 Mathias Kipar, *Na svidenje, Triglav!* In: *Slovenija*, Vol. 3, Summer 1989, p. 17.

To climb Triglav in the twentieth century is a symbol of Sloveneness, rather than of regional loyalties. By way of contrast, Janez Bilc was told in 1862: "You are an Inner Carniolan, but you haven't yet seen our Cerkljica. Come with me tomorrow and you won't be sorry that you have done what I said". J. Bilc, *Tri dni v Cerkljici*. In: *Slovenski glasnik*, No. 8/1862, p. 11. Reprinted in: Janez Šumrada, *Slovenski opisi Cerkljiškega jezera s konca 18. in iz 19. stoletja*. Društvo notranjskih kulturnikov Krpan. Cerkljica 1991, pp. 466-75.

some sense to be their mountain once it became a Slovenian national symbol.

As a parallel to the rediscovery of Slovene culture by a native middle class since the late eighteenth century, there were also attempts to write a national history of an imagined community of Alpine Slavs from the earliest settlements. In 1791 Anton Linhart, one of the first writers to define the Slovenes as a distinct national ethnic community, completed a history of Carniola.²⁵ Milko Kos felt that ethnic group was a suitable subject for historical research per se and he strongly influenced subsequent historiography.²⁶ In practise this retrospective ordering of the Slovenes into a 'complete' historical ethnic community, has meant that Slovene scholars in the twentieth century have spent a great deal of time and energy trying to locate their language on a historical sound map. Many histories have been written by Slovenes themselves (or those sympathetic foreigners), which mimic the political histories of Western Europe by placing ethnic Slovenes at the centre of 'events' and depicting Slovene history as a kind of Golden Thread from the dark ages to the present day. Perhaps the most notorious example of this was the attempt by Joseph Felicijan to infer a link between the inauguration (ustoličevanje) of the Carinthian dukes in the ninth century by Slovene peasants on the ducal stone (knežji kamen) and the ideas of the American revolutionists. Thomas Jefferson did annotate his copy of Jean Bodin's description of the Carinthian ceremony, but here the link probably ends.²⁷ Useful though many alternative 'grand naratives' could be in political terms, in effect, by inserting Slovene peasants into the drama of American independence, the scholar is denying that a 'cultural assault' ever took place and this in turn has led to a staggering historiographical (at least, until recently) neglect of the seventeenth and eighteenth centuries. The Slovene Untertan thus began to perceive himself as the Übermensch.

Nationalism in its exclusivist political form came thus to dominate Slovene historiography or the ways in which Slovenes have chosen to represent themselves in the past. Typically, Slovenia is represented as a microcosm of a perfect proto-state, whose only problem was its comparative smallness. For example, Maja Žvanut, in an otherwise well put together book called *Slovenci v šestnajstem stoletju*:

"Due to historical events, the Slovene people found themselves acting as a bulwark of European civilisation in the 16th century. All social classes took part in the bitter struggle against the Turks, which lasted more than a century. They did

this in regular and irregular armies, as defenders of towns and peasant encampments and as victims and taxpayers. They were also in effect the defenders of Western civilisation. All this was quite a contribution to European affairs for such a small nation!"²⁸

In the long term an analysis of the Slovene condition and late evolution to statehood which is based on lack of numbers is totally insufficient. Undoubtedly size is important, but cannot be regarded as a general explanation. So how then could Slovenes become 'historic' and 'reclaim' their past without resorting to mimicry of Western nationalist historiography and indulging in ethnocentric fantasies? One apparent answer to the problem of exclusivist nationalist discourse has been the adoption of an approach to the historiography of East-Central Europe that is regionally based: a historiography that endows Slovene, Croat, German or Friulian popular culture with some virtue and acknowledges the intellectual depth and intricacy of these cultures.

Regionally based historiography in East-Central Europe could indeed be an antidote to a history that leaves the Slovenes out entirely and history that put them back in with all the glory. Indeed there have been developments of this nature already. This trend was clearly discernable in the work of Jože Pirjevec in the collection *Slovenski glas*, Pirjevec and other historians and writers put the case of the Slovenes of Trieste skillfully mixing political narrative, oral accounts and cultural reflections.²⁹ They are, of course, writing in a city where neo-Nazis have organised an anti-Slovene party, the *Lista per Trieste*, where the Slovene Library has been petrol bombed and where right-wing students have demonstrated on the street whenever bilingual roadsigns have been erected. Partly under the influence of Pirjevec, Claudio Magris and Angelo Ara have rewritten sections of the book *Trieste: Un'Identità di Frontiera* to include the hitherto hidden element of Slovene culture in Triestine history.³⁰ The emergence of Trieste as an alternative to Ljubljana-centred world view for Slovenes has undoubtedly been important in the politics of East-Central Europe.³¹

Nevertheless, one of the effects of the work of apparent historiographical regionalists has been the revival of the Slovenian national programme and a massive growth of Slovenian nationalism in the last decade. Regional historiography could almost be described as a 'strategic non-essentialisation', which has slipped the Slovenian national programme in by the back door. It represents the triumph of the Golden

²⁵ Anton Linhart, *Versuch einer Geschichte von Krain und Übrigen Südlichen Slaven Österreichs*. 2 Vols. Ljubljana 1788-91.

²⁶ For example, see Milko Kos, *Odnosi med kolonizacijo in oblikovanjem narodnostnih meja*. In: *Zgodovinski časopis*, No. 9/1955, pp. 140-5. On the subject of Kos' historiographical influence, Carole Rogel has written that "his study of the mediaeval period focusses on the problem of establishing and maintaining the territory of Slovene ethnic frontiers. Defying changing political boundaries and foreign domination, the community remains a living entity and can best be understood by identifying economic, social and topographical factors that continue to shape it." Carole Rogel, *Slovenia*. In: *Canadian Review of Studies in Nationalism*, Vol. 9/1982, p. 103.

²⁷ Joseph Felicijan, *The Genesis of the Contractual Theory and the Installation of the Dukes of Carinthia*. *Družba sv. Mohorja*. Klagenfurt/Celovec 1967, pp. 35-53.

²⁸ Maja Žvanut, *Slovenci v šestnajstem stoletju*. Narodni Muzej. Ljubljana 1986, p. 51 (my translation).

²⁹ Jože Pirjevec (ed.), *La Voix Slovene/Slovenski glas/La Voce Slovena*. Trieste/Tirst 1986.

³⁰ Angelo Ara and Claudio Magris, *Trieste: Un'Identità di Frontiera*. Einaudi. Torino 1987.

³¹ The contacts between Slovenes in Ljubljana and those in Klagenfurt and more particularly in Trieste had almost no equivalent amongst the other nationalities of former Yugoslavia.

threaders or mimic men. Some recent histories of Slovenia almost omit the two Yugoslavias, ironically the period that nursed Slovenian political independence. Slovenes and Croats have fallen over themselves to join 'Europe' and to distance themselves from the Serbs, who were once hailed as anti-fascist heroes. As Dimitrij Rupel the former foreign minister put it: "To be truly independent, the move from the Balkans to Central Europe must be irreversible".³² Given that the Slovenes last experience of 'European independence' was partition between Mussolini's Italy and the Third Reich his remark must be viewed with some irony. Many articles written since the war of independence in 1991 could be described as a gluttony of nationalist sentiment and smug self-absorption. 'Europeanness' is frequently evoked by Slovene nationalists or other simpatizzanti, as a way of legitimising Slovenia's break with Yugoslavia.³³ Jože Pirjevec who has written with such passion about the plight of Slovenes in Trieste wrote an article in the American Journal Nationalities Papers describing the Communist bloc after 1945 as part of 'Asia',³⁴ using the same sort of intentionally negative vocabulary as Chateaubriand. Using a similar sort of pseudo-scientific geography, Ivan Gams makes the same sort of point:

"Yugoslavia has been the only European Country to join nations from the West on the one hand and from the border areas of Southeast and Eastern Europe on the other. The result is evident: ethnic turmoil and general discontent."³⁵

In the last few years dissenting voices have been ignored or railed against. Perhaps the most famous anti-nationalist is the Austrian playwright Peter Handke, himself half-Slovene, who has criticised the recent cultural revolution in Ljubljana stating that "the Slovenes are totally absorbed by their own folklore and they have upheld it, in their usual manner, until their it has become rancid." He has also criticised their "longing for history".³⁶

The tendency of Slovenes to assert their superiority over other former Yugoslavs is a denial of so much about their past and a collective forgetting of their struggle for national rights in the Habsburg monarchy and the first half of the twentieth century because it is based on flawed assumptions about their historic role in Europe. Therefore to merely advocate the adoption of regional approaches to historiography would be

to forget the Hegelian dialectic and the lessons of recent history. If we are to interpret the ethnocentrism now apparent in Central and Eastern Europe as largely the product of the internal colonisation of Europe, we might conclude that those apparently postmodern phenomena - the decentering of centres and a distrust in Grand narratives hardly apply in Slovenia, let alone in Croatia, Serbia or even Poland. Ethnocentrism in Central and Eastern Europe, far from indicating the decline of the 'West' as some commentators would have it, rather suggests that the West is still in fine form.³⁷

Having defined some forms of Slovenian nationalism as reactive and chauvinistic towards other Yugoslavs, is it now possible to go on to argue that the creation of an independent Slovenia was legitimate, necessary and even desirable? I have previously stated that nationalism threatens the territorial status of other linguistic or ethnic groups in Central and Eastern Europe. Nevertheless, Slovenian politicians handled their own struggle for independence by the book, preceding slowly by democratic means and by opening their doors to the rest of the world. In a very real sense the overwhelming majority of Slovenians voted to be national citizens. Personal feelings of distaste, for example, the ubiquity of kitsch national symbols and the shoddy treatment of 'southerners', should not be allowed to obscure a political point.

Pragmatists tend to argue that the problems started when the principle of a united Yugoslavia was challenged. Others, perhaps in the same vein, have moaned the passing of the Habsburg Empire.³⁸ In a sense this is logical, but static, even ahistoric. The deconstructionists of the national idea have tended to stress its recent nature.³⁹ This is of course true. It would be nonsense to describe sixteenth century scholars such as Servetus, Erasmus, or Copernicus primarily or exclusively as Spanish, Dutch, or Polish as they clearly belonged to a Europe-wide community of intellectuals. But to deconstruct the national idea now as if it is no longer useful, had its day, a historical anachronism, surely misses the political point. It assumes that there a point in time beyond which no new good nations can be made, to paraphrase Lee Bryant⁴⁰ and that those that got left out for one reason or another in the nineteenth century or earlier cannot be regarded as politically or culturally on a par with the older historic nations.

32 Dimitrij Rupel, *Nedokončano osamosvajanje Slovenije*. In: *Slovenci in prihodnost*. Nova revija, July 1993, p. 407. (English summary).

33 For a more detailed analysis of this problem see, Wendy Bracewell, *Europeanisation versus Orientalism*. In: Dennis Deletant and James Gow (eds.), *Semantics and Security: The Meaning of the Balkans*, forthcoming.

34 Jože Pirjevec, *Slovenes and Yugoslavia*. In: Henry Huttenbach and Peter Vodopivec (eds.), *Nationalities Papers. Special Issue: Voices from the Slovene Nation*. Spring 1993, Vol. 21, No. 1, p. 114.

35 Ivan Gams, *The Republic of Slovenia - Geographical Constraints of the New Central European State*. In: Henry Huttenbach and Peter Vodopivec (eds.), *Nationalities Papers*, p. 26.

36 Christian Ankwitsch, *Interview with Peter Handke*. In: *The Guardian* 15/11/91, p. 19.

37 For instance Robert Young writes: "Today at the end of the twentieth century, as 'History' gives way to the 'Postmodern', we are witnessing the dissolution of the West". See: Robert Young, *White Mythologies: Writing, History and the West*. London 1990, p. 20. One cannot help but wonder if the Bosnians would agree with this after several years of war or can it be that the dissolution of the West can only be observed from a window in Wadham college, Oxford?

38 See, for example, Chris Cviic, *An Antidote to the Present*. In: *The Spectator*, 3rd September 1994, pp. 16-17.

39 I am thinking here particularly of Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New Left Books. London 1983; and Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*. 2nd edition. Cambridge University Press. Cambridge 1992.

40 Lee Bryant in a personal communication.

A secure nation state brings innumerable benefits to its citizens, a solid cultural identity and stable traditions in political culture which can surely only be mocked by writers with either a very stable sense of their own political identity or a very poor sense of the balance of power in continental Europe. In 1990, the Slovenians voted to be a nation, to become 'historic' with all its ethnocentric overtones, to have the sort of identity that people in the West take for granted.⁴¹

This point was made by Milan Kundera in an interview in the early 1980s: In it he stated:

"The Czech anthem begins with a simple question: 'Where is my homeland?' The homeland is understood as a question. As an eternal uncertainty. Think of the British national anthem 'Victorious, happy and glorious.../.../ You see if you're English you never question the immortality of your nation because you are English... You may question England's politics, but not its existence.'⁴²

As Kundera says, like the English, the Slovenians have a desire to answer the question 'where is my homeland?' and consequently to have some sort of say in the political composition of their state rather than being lumped into a larger, multinational state in order to make bigger, but workable politics that don't offend people by their small size. Smallness apparently does irritate and offend some. Eric Hobsbawm dismisses Kleinstaaterei and describes the existence of small states as "welcome to philatelists",⁴³ demoting these political creations to the realms of an 'imagined community', as if they were not somehow really tangible or legitimate.

A tremendous problem still remains at a discursive level. We persist in emotionalising the division of Europe between East and West, between historic and aspiring non-historic by our commonplace use of radicalising vocabulary and by dwelling on notions of 'historic rights'. For example, it is often noted that South-Eastern Europe is a 'Balkan Babel', a patchwork of different ethnic cultures and groups. On the other hand, we never refer to the Alpine Babel, in spite of the existence of a different dialect in every valley of this mountain range. This is because this an area of relative political stability. (I think that Jörg Haider could hardly be compared to Karadžić in his political impact, in spite of the provocative nature of his views). The long term result of this discursive division is the failure on a practical level to distinguish between chauvanistic nationalism, which is "pompous and self-regarding"⁴⁴ and aggressive nationalism which threatens lives, attacks democratic states and occupies regions on the most spurious ethnic claims dating back to 1389 or thereabouts.

In essence, English, German, Slovene or even Serb nationalism are no more stupid or irrational than any other, although their political effects may be currently be preoccupying us. They all have at their heart an ethnic chauvinism which both

embraces and excludes. But clearly there are peaceful and democratic ways of negotiating around the apparently ancient and inscrutable ethnic divisions in Eastern Europe. The Slovenians have demonstrated that non-violent resistance to military force can work and have demonstrated a greater faith in democracy than Western leaders. On the other hand, the Serbs have understood perfectly the scientifically illogical, but politically effective appeal to a Volksgeist. In spite of the apparent diplomatic recognition of Croatia, the rest of the world was prepared to tolerate or at least not intervene in a Serb-Croat war in areas of Croatia which had Serbs living in it, as if ethnicity somehow gave a group a right to subvert the democratic process and declare war on its neighbours. The same principle of ethnicity over democracy was applied in Bosnia where a putative 30% of the population has been allowed to hold the rest captive.

Instead of taking an idealist stance, we need to view nationalism a bit more pragmatically and with a sort of historical lenience. Nationalism does equal chauvinism in both theory and practice, but are Slovenes who talk negatively about 'Asia' and respond negatively and legislatively to 'southerners' more guilty of chauvanism than those who would deny the right of some nations to exist? Anthropologists tell us that polytaxis is as normal as monolingualism, but it is the issue of statehood and citizenship which is the really important aspect of nationalist discourse. It is possible for an Istrian to be a loyal subject of Croatia or Slovenia, without losing their Italian mother tongue or wanting to vote for a government in far-away Rome. The recent offer of dual nationality to these people by the Italian government is not a cultural gesture, but a deliberate attempt by the Italians to destabilise their neighbours for their own political ends.

At this moment in time, national identity is something that most people want, simply to be part of the 'United Nations'. Of course nationality is a crude way to divide people, which clearly offends those who might prefer other 'we-group' definitions based on class, gender or sexuality. Entirely new formations may supercede the nation state in the next century, based on different sorts of political self-definitions. Who can say? But if we deconstruct nationalist discourse to the extent that we fail to see its function we are led into the realms of ineffectual metaphysics or to a political stance that effectively shores up the policies of reactionary or incompetent governments in the West. Western Governments should not have clung on to their policy aim of keeping Yugoslavia together in 1991 because this meant that they had to flagrantly disregard the democratic movements in the republics and to contradict their own rhetoric. Besides, Western politicians can only dream of the sort of mandate for independence given to both Tudjman and Kučan at the end of 1990. In pragmatic terms and for the future peaceful resolution

41 A similar point about the right and political need to appropriate the past in the context of South America is made by Bill Schwarz in *Latin America: exiled from historical time?*. In: *History Workshop Journal*, p. viii. He writes, "Modernity still is organised by differing histories and uneven development. We need more than ever to think historically, and at the same time globally".

42 Ian McEwan, *Interview with Milan Kundera*. In: *Granta*, No. 11/1983, p. 26.

43 Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, p. 32.

44 Cathie Carmichael, *Interview with Mark Thompson*, p. 72.

of conflicts, it is vital that democracy and openness is seen to prevail over physical violence.

The map of Europe can never be regarded as fixed for eternity. There should also be no dates in history to which we can appeal for arbitration, or we will find ourselves like the Croats and Serbs arguing about King Tomislav's claim to Krajina or the battle of Kosovo polje. But what use, then, is history? Is it possible to use an historical analysis of national problems in Europe without letting notions of 'historic rights' or traditions obliterate the rights

of people now alive? Surely a point can be learnt from the creation of the Slovenian state. The Slovenians have successfully challenged the notion of 'history' and have perhaps done much more. As Edward Kovač has written:

"Through the establishment of thought, cultural and ethical models, Slovenia may affirm the ancient Greek principle which was also developed by Rousseau, that only small nations are capable of democracy."⁴⁵

POVZETEK

NEKAJ MISLI O USTVARJANJU SLOVENSKE NACIONALNE KULTURE

Cathie Carmichael

Razprave o dogajanju v Vzhodni in Srednji Evropi po padcu komunizma so v marsičem sporne, še posebej tiste, ki poskušajo analizirati nastanek novih držav in krepitev nacionalizmov. Razprave na to temo so v marsičem ideološke, zato avtorica poskuša prikazati ideološki pogled s strani zahoda o "ljudstvih brez zgodovine" in ga primerjati z razvojem slovenske nacionalne kulture od 16. stoletja dalje. V drugem delu besedila pretrese ustanovitev neodvisne Slovenije.

Ob formiranju modernih zahodnih držav so vzhodni del Evrope obravnavali kot del "drugega sveta" ali kot "barbarski Orient", ki se po Chateaubriandu začne pri Trstu. Angleški popotniki so še v 19. stoletju slovenskim deželam odrekli status civiliziranega sveta. V istem obdobju se začne prebujati tudi slovenska nacionalna zavest. Avtorica opozarja na pomembno povezavo - v političnem smislu - med pojmom "dežela" in "ljudstvo" (narod). Tako kot drugod v Evropi je mogoče govoriti o prisvajanju obeh (na primer s slovenizacijo Triglava). Druga plat je rast srednjega razreda in pisanje nacionalne zgodovine ter odkrivanje ljudske kulture.

Razvoj dogodkov po prvi in drugi svetovni vojni je najbolj zahodni del Jugoslavije postavil v nov položaj, ki so ga Slovenci tu in tam artikulirali z novim občutkom večvrednosti. Osamosvojitve je sklepni del daljšega procesa, vendar je bila izpeljana po demokratični poti brez pretiranega šovinizma. V sedanjem trenutku je nacionalna identiteta pač tisto, kar si večina ljudi želi.

MISTERIOZNA ETNOGRAFIJA; ALI RES?

Etnologija - antropologija 4

Razprava Nazaj k narodopisju? (Glasnik SED, 34/1994, št. 1-2) je pobudila ugovor Bojana Baskarja, univerzitetnega učitelja za sociologijo kulture in enega od organizatorjev študija socialne antropologije na Slovenskem (Misteriozna etnografija, Glasnik SED, 34/1994, št. 3). Zavaljo piščevega nepoznavanja zgodovine etnološkega preučevanja Evropecev in uporabe pojma etnografija, ki je bil s tovrstnim prizadevanjem najneposredneje povezan, je morala razprava o bistvu razmerja etnografija - etnologija - antropologija izostati. Ponudila pa se je možnost in pokazala potreba, opozoriti na problematične odnose, ki se pojavljajo na relaciji sociologija - etnologija.

Ko sem kot član uredniškega odbora Glasnika SED dobil tipkopis prispevka kolege Bojana Baskarja, Misteriozna etnografija, objavljenega v zadnji številki Glasnika,¹ sem spremenil napoved naslova svojega prispevka za to številko. Namesto uvoda Vzhod - Zahod in temu ustrezne vsebine, ki sem ju v okviru razpravljanj o razmerju med etnologijo in antropologijo zato prihranil za prihodnjic, sem se odločil za odgovor na nekatera Baskarjeva vprašanja. Morda sem se prenahtil. Odpira se namreč vprašanje, kaj je mogoče ali je še treba reči o nekdanjem razmerju med etnologijo in etnografijo pri nas ali npr. o razmerju med pojmom Völkerkunde in Volkskunde na Nemškem, v Avstriji ali Švici še danes. O tem sem glede na naše razmere namreč dokaj detajlno govoril v dveh nadaljevanjih. Res pa je, da nazadnje objavljeni prispevek kolegu Baskarju še ni bil dosegljiv. Zato lahko upam, da bo etnografija v pomenu, ki me je v okviru mojih omenjenih razpravljanj edini zanimal, po obeh doslej objavljenih prispevkih postala tudi Baskarju manj "misteriozna".

Dejstev, ki govorijo o nekdanjem našem razlikovanju med etnografijo in etnologijo, ni mogoče na tem mestu izčrpati. Spričo Baskarjeve bližine antropologiji pa naj vendar navedem še naziranje antropologa Boža Škerlja, ki je v določenem smislu blizu Baskarjevemu pogledom. Škerlj piše leta 1951 takole: "Etnologija se še marsikje (pri nas pa precej dosledno) zamenjuje z etnografijo. Toda etnografija je le popis določenega ljudstva, etnične skupine, s fizičnega in kulturnega vidika..." V navezavi na to trditev pa pravi: "Toda et-

nologija je nekaj drugega kakor popis poedinih ljudstev in kultur. Etnologija je v najslabšem primeru primerjalna etnografija, v najboljšem pa skuša dognati zakonitosti družbe, kultur, človeka kot družabnega bitja". Ker je njen "objekt" človek, je etnologija povezana tudi s fizično antropologijo.²

Škerljevo naziranje je bilo podobno nekaterim drugim tedanjim pogledom na obravnavano vprašanje pri nas. Škerlj označuje etnografijo kot opisno disciplino, pri čemer pa ni zanemarljiva trditev, da je etnografija "le popis določenega ljudstva", določene etnične skupine.³ Preraščanje opisovanja in popisovanja (pač na podlagi primerjave z drugimi ljudstvi oziroma etničnimi skupinami) pa pomeni preraščanje ali sprevaščanje v etnologijo. Tolmačenje torej, ki se - mutatis mutandis - pojavlja tudi pri nekaterih naših etnologih, ko govorijo o razmerju med etnologijo in (kulturno) antropologijo. Vse kaže, da podobno razmišlja tudi Bojan Baskar.

Baskar pravi, da bi bilo danes nesmiselno govoriti o etnografiji kot vedi, kajti "s principi etnografskega dela se ukvarjata etnologija in antropologija v ustreznih razdelkih". Etnolog ali antropolog, ki ne prerese deskripcije, naj bi bil v vsakdanjem izražanju etnograf. Pisu teh vrstic pa naslavlja vprašanje, zakaj operira "s pojmom etnografije, ki je že dolgo zunaj splošne vsakdanje rabe, torej z anahronističnim pojmom". Zanimalo bi ga zvedeti, s katerim pojmom označujem tista opravila, "ki se danes imenujejo etnografija", pa tudi to, ali "današnjega izrazito prevladujočega pomena pojma etnografija" zares ne poznam.⁴

Bojana Baskarja je spodbudil k pisanju moj prispevek "Nazaj k narodopisju?"⁵ Ob pazljivem branju bi ne mogel spregledati stališča, izraženega v naslednjih dveh stavkih: "Ni razlogov, ki bi nas v terminološkem smislu potiskali nazaj v etnografijo. Znano pa je, da je zgodovina naše etnologije v največji meri zgodovina naše etnografije, narodopisja in podobnih označb."⁶ Torej, s pojmom etnografija prav nič ne "operiram". Že od diplome iz etnologije konec petdesetih let sem etnolog, čeprav etnološka strokovna praksa v tem pogledu še vedno ni enotna. Tako imamo mimo Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti opravek še s Slovenskim etnografskim muzejem, Inštitutom za slovensko narodopisje ZRC SAZU itn. Na podlagi razlik v imenih ustanov - enkrat etnologija, drugič etnografija - pač ni mogoče razbrati stopnje njihove "etnološkosti" ali "etnografskosti". Pa tudi

¹ Bojan Baskar, *Misteriozna etnografija*. V: *Glasnik SED*, 34/1994, št. 3, str. 32-33.

² Božo Škerlj, *Arheologija, paleoantropologija, paleoetnologija*. V: *Arheološki vestnik*, 2/2, 1951, str. 99-100.

³ *N.d.*, str. 99.

⁴ Bojan Baskar, *Misteriozna etnografija*, str. 33.

⁵ Slavko Kremenšek, *Nazaj k narodopisju?* V: *Glasnik SED*, 34/1994, št. 1-2, str. 2-9.

⁶ *N.d.*, str. 15.

grafskega". Pa tudi sicer me to razlikovanje v Baskarjevem smislu ne zaposluje, čeprav lahko kolegu Baskarju zagotovim, da omenjeno razlikovanje poznam. Spričo tega se zdi, da sem od "anahronističnega pojma" dlje kot tisti "etnologi in antropologi", med njimi očitno tudi Bojan Baskar, ki jim je "etnografskost" merilo njihove večje ali manjše strokovne uspešnosti. V tem pogledu sem pač še nadalje prepričan, da raziskovalnega procesa ne kaže deliti na dva dela⁷ (in po nekaterih naziranjih celo na etnografski, etnološki in antropološki del), kar me odvrča od posebnega zanimanja za etnografijo, o kakršni je govor v Baskarjevem tekstu.

Drugo vprašanje je etnografija, ki se zdi Bojanu Baskarju "misteriozna". Kot rečeno, niti najmanj mi ni do restitucije njenega imena za današnjo rabo. Ne v tem in ne v kakem drugem pogledu se ne zavzemam za posnemanje položaja na Nemškem ali kjerkoli drugod. Če Bojan Baskar v tej zvezi oporeka "samoumevnemu" zgledovanju po Nemcih in si dovoli celo sintagmo "metafizična podobnost duš", če ni "niti najmanj prepričan", da je "današnja nemška etnologija" nemara "najboljša od vseh",⁸ počne to povsem na svoj račun. Moja izvajanja v prispevku "Nazaj k narodopisju?" in ne kje drugje ne morejo biti podlaga njegovega tovrstnega razmišljanja. Ko se bo kolega Baskar potrudil in postal boljši poznavalec zgodovine slovenske etnologije (za sedaj pravi, da je vse prej kot to), mu lahko zagotovim, da se mu bo "misterioznost", o kateri govori, docela razblinila. Pa ne le za slovenski etnični prostor, za slovensko etnografijo ali narodopisje, ne le za "nemško-slovanski krog" (sintagma je Baskarjeva!), celo ne zgolj za Evropo, ampak še širše. O zgodovini in o naravi posameznih nacionalnih etnografij, ki so za Bojana Baskarja v tem trenutku še "misteriozna", se je mogoče poučiti npr. pri Francetu Kotniku in Vilku Novaku, to za slovensko etnografijo ali narodopisje,⁹ pri Leopoldu Schmidt, ¹⁰ Sergeju Aleksandroviču Tokarevu,¹¹ Wolfgangu Emmerichu,¹² Ingeborg Weber-Kellermanovi,¹³ Vieri Urbancovi,¹⁴ Józsefu Burszti¹⁵ itn. O zgodovini narodopisnega prizadevanja v Ameriki je - na primer - pisal Richard M. Dorson.¹⁶ Skratka, posamezne nacionalne etnografije in folkloristike, ki so nastale in se razvijale iz specifičnih pobud, imajo vsaka svojo zgodovino in ponavadi temu ustezne historiografske preglede. Mimo zgodovine pač ni mogoče, to v primeru etnografije pa tudi etnologije, sociologije, takšne ali drugačne

antropologije...

Tudi Bojana Baskarja zaposluje zgodovina, vendar v drugačnem smislu; v pomenu historiografske vede. V tem naj bi bilo, kot zgleđa, celo jedro najinega "krepkega nespozazuma". To zato, ker naj bi se Baskarjevo govorjenje o "tradicionalnih folkloristih in poznejših etnologih Evrope", ki se "po svoje motajo med odpadki zgodovine", nanašala na čas, "ko se etnologija še ni emancipirala od zgodovine, ko je bila še manjvredna historična poddisciplina (manjvredna kajpada v očeh zgodovinarjev) in se je ukvarjala z zgodovino tistih "od boga zavrženih" ljudstev, ki se 'pravim' zgodovinarjem niso zdela vredna pozornosti."¹⁷ Baskarju se zdi škoda, da ob ugovarjanju navedenim njegovim besedam nisem bil pripravljen upoštevati omenjenega konteksta. Sicer pa naj bi bilo, po Baskarju, "zvzišeno gledanje na etnologijo... med zgodovinarji živo še danes" in ost njegove izjave naj bi bila "uperjena proti zgodovinarjem, ne proti etnologom".¹⁸

Kot je etnologom (in tudi zgodovinarjem) poznano, sem imel v preteklosti s posameznimi zgodovinarji nekaj "krepkih nespozazumov", če se izrazim z Baskarjevimi besedami. Pri tem je šlo za nespozazum zgodovinarja z zgodovinarji. Ker pri tem kot etnolog nisem bil član zgodovinarskega "ceha" in nisem bil od zgodovinarjev odvisen, sem imel pri razčiščevanju vprašanj, ki so bila interdisciplinarnega značaja, priznam, lažje stališče kot kak drug zgodovinar. Tako bi lahko bila sedaj ob kakem morebitnem novem spopadu z zgodovinarji s kolegom Baskarjem celo zaveznika. Pa se temu potencialnemu zavezništvu kljub vsemu odrekam. Zakaj?

Če si upamo neko vedo opredeliti z izrazom "misteriozna", moramo vendar nekaj vedeti o njenem izviru, razvoju in morebitnem zatonu. Po Baskarjevem lastnem prizadevanju v primeru njegovega razpravljanja o etnografiji temu ni tako. Izgovarjanje na mojo preobčutljivost in šibak posluš za trivialnost ima priokus sprenevedanja. Govorjenje o dobrih in slabih obetih za "sijajno prihodnost" neke vede ima lahko, tako se mi dozdeva, le pejorativen pomen. Posebej še, če avtorju tovrstnega besedovanja pri pisanju uvodnika v publikacijo *Mediterran v Sloveniji*¹⁹ ob omenjanju različnih, pri nas bolj ali tudi manj znanih družboslovnih in humanističnih ved, niti etnologija niti etnografija ne uideta izpod peresa.²⁰ Pri tem pa so kar štirje etnologi pomagali polniti omenjeni zbornik.²¹ V Glasniku SED sem opozoril, da je edini zastopnik

7 Prim.: Slavko Kremenšek, *Obča etnografija*. Ljubljana 1973, str. 15.

8 Bojan Baskar, *Misteriozna etnografija*, str. 33.

9 France Kotnik, *Pregled slovenskega narodopisja*. V: *Narodopisje Slovencev 1*. Ljubljana 1944, str. 21-52; Vilko Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*. Ljubljana 1986.

10 Leopold Schmidt, *Geschichte der österreichischen Volkskunde*. Wien 1951.

11 S. A. Tokarev, *Istorija ruskoj etnografii*. Moskva 1966; isti, *Istoki etnografičeskoj nauku*. Moskva 1978.

12 Wolfgang Emmerich, *Germanistische Volkstumsideologie*. Tübingen 1968.

13 Ingeborg Weber-Kellermann, *Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaften*. Stuttgart 1969.

14 Viera Urbancová, *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava 1970.

15 József Burszta, *Kultura ludowa - kultura narodowa*. 1974.

16 Richard M. Dorson, *American Folklore*. Chicago 1959.

17 Bojan Baskar, *Misteriozna etnografija*, str. 33.

18 Prav tam.

19 *Mediterran v Sloveniji*. Časopis za kritiko znanosti, 21/1993, št. 158-159.

20 Bojan Baskar, *Mare nostrum*. V: N. d., str. 7-11.

21 V zborniku *Mediterran v Sloveniji sodehujejo etnologi* Eda Benčič Mohar, Jože Rehberger, Zvona Čiglič, Zorislava Žagar.

etnologije v programski skupini knjižne zbirke *Studia humanitatis*, Zmago Šmitek, po petem letniku iz skupine izpadel.²² Bojan Baskar, član uredniškega odbora omenjene zbirke, na to v svojem prispevku v etnološkem glasilu ni reagiral. Sicer pa so ostali vsi dosednji predlogi programskega značaja za zbirko *Studia humanitatis*, ki so jih posredovali etnologi, če sem pravilno obveščen, neupoštevani.

O razmerju med etnologijo in zgodovinopisjem smo obširno govorili na dvodnevem posvetovanju leta 1984 v Mariboru. Vnaprej pripravljene prispevke in razprava so izšli v posebnem zborniku.²³ Etnologi smo pobudili podobne razprave še z arhitekti,²⁴ slavisti,²⁵ geografi.²⁶ S sociologi se v tej obliki nismo pogovarjali; žal. Tudi iz teh razlogov in zavoljo konteksta, ki je nama s kolegom Baskarjem kot metoda očitno obema ljub, se naj nekoliko ustavim pri razmerju med slovensko etnologijo (oziroma etnologijo in etnografijo) ter slovensko sociologijo na podlagi nekaterih osebnih izkušenj.

V prispevku "Nazaj k narodopisju?" je bil omenjen zapisnik seje fakultetnega sveta Filozofske fakultete, iz katerega je razvidno, da je bil konec leta 1959 govor o potrebi samostojne katedre za etnologijo "spričo ustanavljajoče se katedre za sociologijo".²⁷ Se pravi, da sta se etnologija in sociologija tedaj pojavljali v določeni navezi. Nepoučenim bi se lahko zdelo, da je pri tem šlo za etnologijo, kakršno poznamo na Slovenskem danes. Pa ni bilo tako. Ker sem bil v tistem času nekaj mesecev aspirant na novo ustanovljenem inštitutu za sociologijo in je bil pobudnik inštituta in omenjene sociološke katedre profesor Boris Ziherl moj mentor, sem bil o Ziherlovem odnosu do etnologije detajlneje poučen. Etnografija Borisu Ziherlu ni bila misteriozna veda, kot je misteriozna Bojanu Baskarju, res pa je, da se zanjo ni ogreval. V članku Boris Ziherl in etnološka misel²⁸ sem pred poldrugim desetletjem menil, da je bila Ziherlove indolentnosti do slovenske etnologije (v smislu etnografije) kriva njena metodološka usmerjenost. Pač ni bila marksistična. Temu nasprotno je Borisa Ziherla živo zanimala etnološka problematika neevropskih, v razvoju zaostalih, primitivnih etničnih skupin. To v navezavi na klasično marksistično literaturo. Zato je razumljivo, da se je med drugim zavzel za vključitev "etnologije z osnovami antropologije" v predmetnik novo ustanovljenega oddelka za sociologijo na Filozofski fakulteti. Bil sem predavatelj tega predmeta. Kot sem ugotovil v omenjenem članku, je po nekaj semestrih eksistiranja tega predmeta v predmetniku sociološkega študija ob njegovem nadaljnjem spreminjanju in krčenju etnologija iz njega izpadla. Etnologije ni vključila v svoj predmetnik tudi visoka šola za politične vede, ko je prevzela organizacijo pouka sociologije v svoje delovno področje.²⁹

Na univerzitetni ravni poslej ni bilo vrsto let posebnih zvez med etnologijo in sociologijo, v kolikor kajpak ne štejemo sociologije kot obveznega predmeta za vse študente Filozofske fakultete, torej tudi za študente etnologije, in fakultativno kombinacije A in B predmeta. Pred desetletjem ali več pa so študentje sociologije znova poslušali etnologijo v enem od višjih letnikov dve uri na teden. Etnologijo smo študentom sociologije skozi nekaj let izmenjaje predavali Ingrid Slavec-Gradišnik, Zmago Šmitek in pisec pričujočih vrstic. Težko bi rekel, da so se moja izvajanja nanašala na razvoj zanimanja za etnološko problematiko Slovencev. V primerjavi s predavanji, ki sem jih imel za študente sociologije na začetku šestdesetih let, je bila vsebina mojih predavanj sedaj tako rekoč v temeljih drugačna. Lahko bi jih uvrstili v Baskarjevo misteriozno etnografijo.

Predavanj iz etnologije za sociologe ponovno ni že nekaj let. Ukinjena so bila brez konzultacije z etnologi, celo brez pravega obvestila (kaj šele zahvale) predavateljem. Če se prav spominjam, je bil tedaj predstojnik sociološkega oddelka kolega Drago (Braco) Rotar.

Če je Bojan Baskar čutil potrebo, da nam pove, kako je med zgodovinarji še danes živo vzvišeno gledanje na etnologijo, najbrž ne bo odveč, če povedanemu dodamo v ilustracijo še kakšen primer iz socioloških logov. Pač zavoljo izpolnitve podobe, kdo proti etnologiji in etnologom nima nič, saj naj bi bila ost v resnici uperjena drugam.

Leta 1991 sem tedanjemu Republiškem sekretariatu za raziskovalno dejavnost in tehnologijo prijavil raziskovalno nalogo Način življenja - indikator etničnih značilnosti. Predlog je bil dan v oceno prej omenjenemu kolegu Dragu Rotarju, članu sociološkega oddelka Filozofske fakultete, univerzitetnemu učitelju za sociologijo umetnosti. Ocena je bila ustrezno naravi predloga internega značaja. Če bi v njej ne bilo "elementov", ki se nanašajo na slovensko etnologijo kot posebno znanstveno disciplino, bi je ne navajal. Tako pa bo kolegom iz etnološke stroke verjetno zanimivo zvedeti, da sodim, po Rotarju, "med tiste znanstvenike, ki so etnologiji na Slovenskem sicer pol stoletja za svetom, a vendarle omogočili, da je prestopila okvire narodopisnega folklorizma". Rotar pravi, da se (slovenska) etnološka stroke "zadnja leta šele trudi, da bi dosegla standardne okvire, kakršne ima po svetu". Ocenjevalec bi moj predlog najraje "radikalno zavrnil", vendar se je zadovoljil z zadostno oceno, za kar sta govorila "prijaviteljeva starost in razmeroma nizki predvideni stroški". Zanimiva je še naslednja pripomba s političnim nabojem: "Napake so bile zagrešene že pri prijaviteljevih predhodnikih, zagrešili pa so jih tisti, ki so vsaj dvakrat v zgodovini stroke na Slovenskem, četudi z nasprotnim predznakom, mesta univerzitetnih

22 Slavko Kremenšek, *Etnologi in Studia humanitatis*. V: *Glasnik SED*, 33/1993, št. 3-4, str. 107.

23 *Razmerja med etnologijo in zgodovino*. Ljubljana 1986.

24 *Prim.: Glasnik SED*, 20/1980, št. 1.

25 *Prim.: Glasnik SED*, 20/1980, št. 2.

26 *O razmerju med geografijo in etnologijo*. Dela 3. Ljubljana 1986.

27 Slavko Kremenšek, *Nazaj k narodopisju?*, str. 4.

28 Slavko Kremenšek, *Boris Ziherl in etnološka misel*. V: *Teorija in praksa*, 17/1980, št. 4, str. 414-418.

29 *N. d.*, str. 416.

učiteljev zasedali po ideoloških, ne pa po strokovnih kriterijih; tako nastavljen kader pa se tega ni niti zavedal.³⁰

Tudi zavoljo navedene ocene je zastopnik etnološke stroke kot član sveta za humanistične vede odstopil. Naloga pa seveda ni bila financirana.

Bojan Baskar zagotavlja, da veda, ki ji pripada "po institucionalni delitvi akademskega dela", vsaj na njegovem "delovnem mestu" zagotovo "ne gleda na nacionalno etnologijo zviška...".³¹ Naj mu po vseh navedenih izkušnjah verjamemo? Jaz mu seveda ne. Še najprej zavračam njegove "trivialne besede", ki se nanašajo na "tradicionalne folkloriste" ali na "poznejše etnologe Evrope". Očitek, da se le-ti "motajo po svoje" pa razumem celo kot poskus metodološke ali metodične diskvalifikacije etnološkega raziskovalnega dela. Zanimivo je, da tovrstna prizadevanja niso od danes ali včeraj. So stara vsaj toliko, kot je stara institucionalizirana slovenska sociologija, pri čemer pa so bila nekoč le nekoliko bolj akademska, manj "trivialna". Njihovi nosilci se tudi niso vpletali v razprave in ocene o vsem in o vseh in ob tem celo glasno zatrjevali, da o stvareh, o katerih teče beseda, vedo malo, pravzaprav nič.

Prihodnjič: Vzhod - Zahod

Summary

MYSTERIOUS ETHNOGRAPHY; IS THAT RIGHT?

Ethnology - Anthropology 4

Slavko Kremenšek

The debate "Back to ethnography?" (Glasnik SED, 34/1994, no. 1-2) stimulated the protest of Bojan Baskar, the university lecturer of the sociology of culture and one of the organizers of the studies of social anthropology in Slovenia (Mysterious Ethnography, Glasnik SED, 34/1994, no. 3). Due to the author's ignorance of the history of ethnological studies of the Europeans and the use of the term "ethnography", which was most directly connected with the upper endeavours, the debate about the essence of the relation ethnography - ethnology - anthropology had to be omitted. But there arose an opportunity and showed a need to point out the problematic relations that appear in the relation sociology - ethnology.

Sandra Habjanič

(izvirno znanstveno delo - sprejeto 4. 10. 1994)

UDK 613:39 (497.12 Kobilje)

HIGIENSKO-TOALETNA KULTURA V KOBILJU

Pričujoči sestavek je povzetek seminarske naloge, ki je plod raziskave, dokončane leta 1992 v prekmurski vasi Kobilje¹. Korenine omenjene raziskave segajo v poletje leta 1990, ko sem se potepala po tedanji Jugoslaviji in sledila različnosti raznih narodov in narodnosti. Zanimala so me predvsem razlike in podobnosti ter medsebojna odvisnost na nivoju vsakdanjega življenja, ki pa ima take razsežnosti, da sem bila primorana odločiti se za neko določeno, ozko področje.

Izbrala sem si fenomen stranišč in spoznavanje navad, življenja ter kultur z omenjenega zornega kota. In zakaj ravno stranišča? Preprosto povedano, zaradi zgovornosti in prepričljivosti intimnega prostora, tistega, ki ga ponavadi s sramežljivostjo kar se da elegantneje in v rokavicah obdelamo.

Že v otroštvu sem z zanimanjem opazovala t.i. "tabu" stranišč in vse, kar se je nanašalo na hišna svetišča z oznako "WC" na vratih, danes pa imam vsekakor enkratno

priložnost stvar globlje in temeljiteje spoznati. Pa čeprav drugače, kot sem si problem zastavila na začetku. Ko sem se leta 1990 seznanila s hrvaškim primorjem in dobršnim delom BiH, sem se odločila z raziskovanjem nadaljevati v naslednjem letu. Le to pa je na jugoslovanska tla prineslo nesoglasja, stopnjevana do skrajnosti. Junija 1991 je v

Lega prekmurske vasi Kobilje

30 Republiški sekretariat za raziskovalno dejavnost in tehnologijo, *Elementi za oceno predlogov projektov v humanističnih vedah v letu 1991: 15. Način življenja - indikator etničnih značilnosti* (S. Kremenšek).

31 Bojan Baskar, *Misteriozna etnografija*, str. 32.

1 Rezultate dela sem 13. 1. 1993 predstavila v Ljubljani na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, ko sem pripravila še razstavo z naslovom "Či itak smu pejmez nej meli, smu zamazani nigdar nej bili".

Sloveniji izbruhnila vojna in moji načrti so, tako kot še marsikaj drugega, splavali po vodi. Jeseni istega leta sem se odločila z delom nadaljevati tam, kjer je to pač bilo mogoče, v Sloveniji.

Dolgo časa me je preganjala želja po kar se da natančni preučitvi SV dela Slovenije s stališča stranišč, a le do mojega prvega odhoda na teren, ko se je širina mojega raziskovanja razpotegnila na "higiensko-toaletno" kulturo. Intenzivno sem začela razmišljati o skrčitvi raziskovalnega prostora in izvedla "mega" anketo, s katero sem hotela dobiti zelo splošen in grob pogled na obravnavano problematiko. Anketirala sem 400 ljudi (210 jih je bilo iz mest Maribor, Murska Sobota, Lendava; 190 pa iz vasi Petanjci, Šalovci, Bogojina, Gaberje, Kapca in Kobilje). Ankete sem raznašala sama, s pomočjo nekaterih posameznikov, ki jim gre moja osebna zahvala.² Čeprav mi anketa ni prinesla kakih posebnih, revolucionarnih informacij, pa mi je precej pomagala pri odločitvi o prostoru raziskovanja. Glede na pestrost in zanimivost ter količino podatkov v anketah sem se prez pomislekov odločila za delo na vasi, po pogovoru z mentorjem dr. Bogatajem pa sem se opredelila še precizneje: izbrala sem si prekmursko vas Kobilje...

Kobilje je slovenska vas v Prekmurju, stišnjena ob državno mejo z republiko Madžarsko. Če je bila to nekoč vas "bogú za hrbtom", je danes kvečjemu mirno in tiho, pa vendar bogato razgibano naselje, ki se razprostira v dolinici, obdani

z gozdovi in vinogradi ter njivami in travniki, ob Kobiljanskem potoku, ki vas po dolgem deli na dva dela in katerega toku se prilagaja organska oblika vasi.

Vse svoje življenje sem vezana na vas, iz katere sega del mojih rodbinskih korenin. In tudi zato si dovoljujem trditi, da tako Kobilje kot tudi Kobiljčane dobro poznam. Pa vendar sem odraščala tako daleč, da si sedaj po tolikoh letih upam pisati in odkrivati kot nepristranski raziskovalec.³

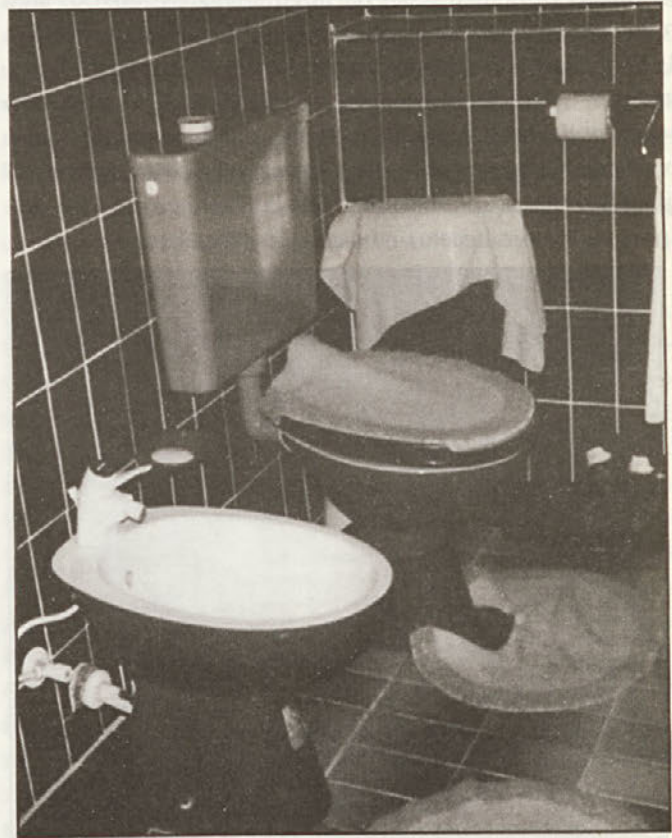
Kobilje šteje danes 231 hiš in kar nekaj je takih, ki so prepuščene zobu časa - soncu in dežju. To so v glavnem stare, tako imenovane "šoupane" hiše - nizke hiške iz lesa, zbite z ilom in krite s slamo. V glavnem pravim zato, ker se še danes najde v Kobilju zgoraj opisana hiška, ki pa je obljudena.

Nekaj manj zapuščenih hiš je (po mojem razvrščanju stavb) iz tako imenovane druge faze stavbarstva na Kobilju, to se pravi iz časa med letoma 1920 in 1940. Gre za iz opeke grajene, s "šinklini" ali opečnatimi strešniki krite hiše, katerih lastniki so pred kratkim umrli ali pa zaradi zdravstvenih razlogov zapustili svoje domove in se preselili k sorodnikom. Čeprav je precej v čisto kmetijstvo orientiranih gospodarstev, je na Kobilju največ mešanih gospodinjstev. To je vsekakor pomembno dejstvo za temo mojega raziskovanja, ki sem ga

Dvoje nasprotij - staro in novo.

Toaletni kotiček v kuhinji hiše z lesenim podom - lesen umivalnik z vstavljenim plastičnim lavorjem, ki ga napolniš z vodo iz na "šamedli" ali pručko postavljenega vedra (le-to se skriva na polici za večjim kosom tkanine, kamor je mogoče "skriti" še umazano perilo ali posodo). Vzorčasto "obarvana" stena je pred vodnimi kapljami zavarovana s kupljenim ovojnim papirjem in okrasnim stenskim prtom z zgovorno risbo in napisom: "Tko se vodom pere rado, imati će život dug i srce mlado". (Foto: Sandra Habjanič, maj 1992.)

Kopalnica s straniščem ene od mlajših družin. Pred l. 1990 sta bila tu dva ločena prostora - prvi je bil namenjen shrambi, drugi pa preprosto opremljeni kopalnici (Foto: Sandra Habjanič, maj 1992.)

² Sodelavcem pri anketiranju (Veri Nemeč, Veri Habjanič, Lei Seredi in Igorju Zrinskemu) se zahvaljujem za pomoč pri raznašanju anket, zapisovanju in analiziranju množice podatkov.

³ Pričujoče delo je nadaljevanje prejšnjega, ali natančnejše, začetek dopolnitev proseminarske naloge Uvajanje novosti in razkroj tradicionalne kulture ter stopnja njene ohranjenosti v vasi Kobilje (občina Lendava) od zadnjih dveh desetletij preteklega stoletja naprej. Ljubljana 1990.

zaradi lažjega dela in večje sistematičnosti razdelila na tri področja:

1. Toaletna kultura v intimnih prostorih; to sta predvsem stranišče in kopalnica ter s tem povezana higiena telesa, perila, oblek, obutve, samih prostorov.

2. Higiena pri jedi oz. hrani se prostorsko nanaša na kuhinjo, shrambo in klet, sicer pa na shranjevanje, pripravo in uživanje hrane.

3. Odsev prvega in drugega v širšem okolju (pogled na vas oz. dolino - skrb za čistočo in estetski videz dvorišč, vrtov, njiv, travnikov, potoka...).

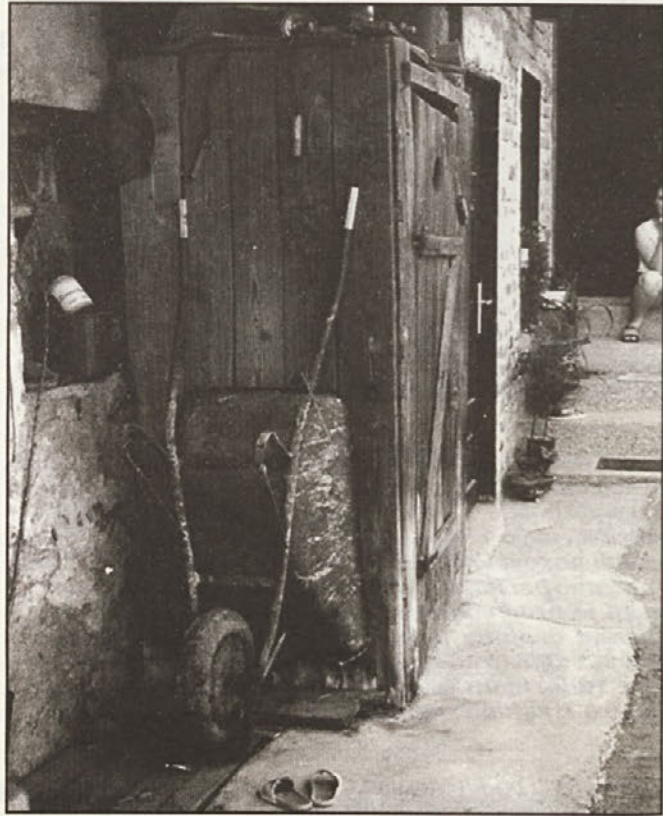
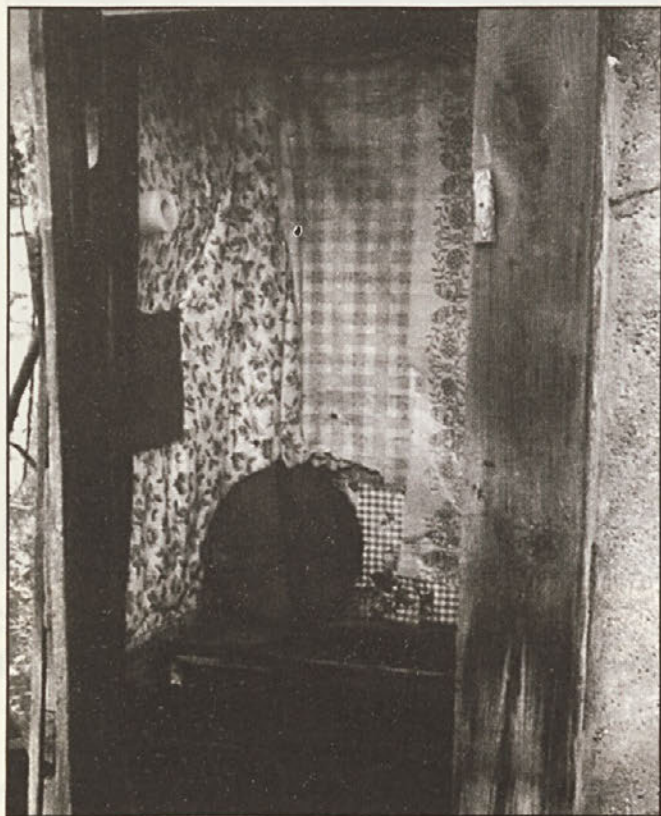
TOALETNA KULTURA V INTIMNIH PROSTORIH

Kopalnic kot posebnega prostora v hiši, ki je namenjen izključno za nego telesa in občasno tudi za pranje perila, na Kobilju do leta 1973 niso poznali (razen v stanovanjskem bloku, ki je bil zgrajen l. 1967 in je imel svoj hidrofor; znanci ali sorodniki prebivalcev bloka so se celo hodili umivat in kopat v tedaj nove kopalnice!). Za nekaj posameznih vaščanov je velike spremembe prineslo že omenjeno leto 1973, ko je svojo funkcijo začel opravljati tedaj na novo speljan vodovod. Med prvimi, ki so si omislili kopalnico, so bili Oskarjevi, okrog leta 1977 še Farkaševi: kopalnico so opremili z umivalnikom, kadjo, WC-školjko, bidejem in pralnim strojem. V tem času so se na policah oz. omarah tedaj še redkih kopalnic znašle plastične ščetke za zobe, kupljena zobna pasta, zobničasti glavniki, trda kupljena mila, fen za lase, grobo izdelane (ponavadi aluminijaste) navijalke za lase, šampon za lase,

ogledala v plastičnih ali lesenih okvirih, platnene (redkeje frotiraste) brisače, nekoliko trši WC-papir, plastični lavorji vseh različnih barv, pralni prašek in nekatera druga čistila. Približno taka naj bi bila okrog leta 1975 idealna, moderno opremljena kopalnica na Kobilju, ki pa je bila sicer obvezno prekrita s keramičnimi ploščicami ali delno prebarvana z enobarvno stensko oljno barvo. Da bi ne bilo pomote - zraven je sodil seveda še bojler in redkokdaj tudi manjša električna pečka.

Vendar so bile to tedaj le izjeme, kajti večina Kobiljčanov je še lep čas ostala brez kopalnic. To je pomenilo umivanje rok, zob in obraza v pomivalnem koritu v kuhinji, nad katerim je obvezno viselo ogledalo in ob katerem si vedno našel kos trdega mila v pločevinasti posodici. Ščetke in zobna pasta so se ponavadi nahajale pod pomivalnim koritom, na viseči polički v plastičnem kozarcu, medtem ko so brisače nemalokrat visele na žeblju za kuhinjskimi vrati. Prav tam je pogosto najti tudi "žepke" iz blaga, v katere so shranjevali glavnike in krtače za obleke. Krtače za čevlje in "boks" (krema za čevlje) so shranjevali v lesenih ladicah - zabojčkih v kuhinji pod posteljo (vedno pri roki in na toplem). Noge so si člani družine umivali ob večerih, ponavadi po večerji, v tedaj že plastičnih lavorjih, ki so jih napolnili s toplo vodo iz "rezervoarja" v štedilniku na drva. Tudi lase in ostale dele telesa so si umivali v lavorjih ali večjih škafih. Kuhinja je bila tisti prostor, ki je bila v hišah brez kopalnic namenjena za umivalnico, kar pa je povsem razumljivo, če pomislimo, da je bil to najtoplejši prostor v hiši in pa edini z napeljšano tekočo vodo.

Sčasoma, ko se je vas vedno bolj povezovala s svetom, ko je vedno več mladih vsak dan migriralo v sosednje kraje in

Notranjost in zunanost "šakreja", katerega lesena vrata z zračno lino so se do l. 1990 kar pogosto odpirala. S hrbtno stranjo se stranišče naslanja na "štalo". Da bi sedaj vse pogosteje osamljeno stranišče domačini kar najbolje izkoristili, so si na njegovi strehi omislili odlagališče orodja. (Foto: Sandra Habjanič, maj 1992.)

mesta, je Kobilje dobivalo vedno več kopalnic s stranišči v hiši. Današnja podoba se znatno razlikuje od tiste iz 70. let: le še najstarejši, osamljeni stanovalci hiš so brez kopalnic in stranišč (nekaj med njimi je celo brez napeljanega vodovoda), sicer pa dosega posamezni vaščani že vrhunsko in sodobno ureditev toaletnih prostorov. V kopalnicah lahko naletimo ne samo na električne navijalce za lase, aparate za masažo telesa, tehtnice, temveč tudi na kozmetiko vrhunskih znamk, svilene nočne halje...

Kot sem ugotovila že leta 1990, je Kobilje idealna vas za primerjavo in odkrivanje prepletanja starega z novim. Tako npr. ni težko naleteti na kuhinjo brez napeljane vode, z majhnim oknom, ob katerega je postavljen televizijski zaslon, nasproti pa kraljuje star, od časa izdelan lesen, doma narejen umivalnik, ki mu pravijo "mozsdo". O še danes uporabnem ličnem kosu pohištva sva se pogovarjali z Rozalijo Horvat, ki je leta 1930 dobila tedaj še nov umivalnik, ki ga uporablja še danes.

In če sem se že dotaknila preteklosti, naj povem, da je na Kobilju marsikaj izpred 1. sv. vojne živelo še po 2. sv. vojni tja do poznih 60. let, ko so se začele večje spremembe v vasi (napeljava elektrike l. 1956, l. 1967 zgrajena nova šola...).

V pogovoru z zdaj že upokojeno učiteljico Marijo Farkaš, rojeno na Primorskem, sem dobila živo podobo življenja v vasi okrog leta 1951, ko je pripovedovalka prišla službovat v Kobilje, tedaj prašno in blatno, tipično prekmursko vas, ki je premogla še precej s slamo kritih hiš (dimnic), precej aktivnih lončarjev, ki so izdelovali v glavnem črno lončevino...

"Bataši" so množično zastopana delovna obutev, ki pa kljub razhojenosti tudi žuli. Ljudje se niso sezivali samo po vrnitvi s polj, temveč tudi po proščanjih, ko so dolgo pot domov prehodili raje bos in v prazničnih oblekah kot pa v (le redko obutih) svečanih čevljih, katerih posledica so bila še kurja očesa. (Foto: Sandra Habjanič, maj 1992.)

Dvorišča so bila bolj ali manj neurejena, predvsem po zaslugi gnojišč, ki so bila blizu hlevov in ob gospodarskem delu poslopja, kamor se je navadno naslanjalo tudi stranišče - leseno, zbito iz desk v obliki preprostega kvadra s streho. Na vratih je ponavadi sameval edini okras tedanjega WC-ja: izrezano srce, krog ali preprost kvadrat, ki so ga uporabljali tudi kot zračnik. Tovarniškega toaletnega papirja niso poznali, uporabljali so narezan časopisni papir, ki so ga kasneje radi

zlagali v platnene zašite žepke, pribite na steno stranišča. Šele mnogo kasneje so notranjost na prostem stoječih stranišč začeli okraševati s ovojnim, potiskanim papirjem, reklamami in fotografijami iz revij, časopisov, ipd. Takih stranišč je na Kobilju še danes ogromno, ali natančneje - premore jih vsaka domačija.

Čeprav je bilo leta 1951 v tako odmaknjeni vasi, kot je Kobilje, težko vzdrževati higieno, so se vaščani na vse pretege trudili biti snažni. Še največ težav je predstavljala čistoča nohtov in zob. V tem pogledu je bila najbolj urejena mladina, najmanj pa otroci in starejši. Čeprav so tedaj že poznali zobno pasto in ščetke, si jih niso mogli privoščiti vsi. Kar precej je bilo takih, ki so si zobe umivali z doma narejenimi ščetkami (lesenimi) ali pa kar s prstom, na katerega so nanесли sodo, sol... Lase so si umivali z vodo in milom, pa tudi z lugom in pepelom. Imeli so doma narejene glavnike, kasneje pa že tudi kupljene. Moški so si lase strigli (v vasi je bilo vedno nekaj brivcev, eden med njimi Jože Smej, ki je strigel "po kapi", kar pomeni, da je stranki oblikoval pričesko po obliki in liniji kape) in utrjevali s sladkano vodo ali suhim milom (žajfo), kasneje pa še s pivom, medtem ko so si ženske večinoma spletale lase v kite in jih nato prekrile z ruto. Mlajša dekleta so si kodrala lase s posebej za to pripravljenimi "škarjami", ki so bile iz "pleja" (aluminij) in ki so jih morale pred uporabo segreti. Toploto so preverjale na časopisnem papirju, ki se ni smel sežgati. Za kodranje las so poznale še en, preprostejši način, pri katerem so uporabljale koruzno bilje ali ličkanje, katero so namotale in nato zvezale okrog pramena las.

Mnogi so se umivali v lesenih škafih, sicer pa se je kopanje oz. umivanje odvijalo v poletnem času v štali, kjer so se (predvsem moški) "polivali".

Velike pozornosti pa takrat niso posvečali le umivanju telesa, temveč tudi pranju perila in oblek. Ker je bilo pralno-toaletnega mila malo, po terpentini pa je bilo treba v trgovino, so si pomagali z doma narejenim milom. V 10 l vode so dali 5 kg odpadne maščobe (zato se je izdelovanje "žajfe" vedno nanašalo na koline, v glavnem v zimskem času), nekaj lužnega kamna, ki so ga kupili v domači trgovini, olupljene divje kostanje in pa dve pesti soli, nakar so vse skupaj kuhali z občasnim mešanjem dobre 3 ure. Izdelava mila je bilo v glavnem žensko delo. Strjeno milo so nato narezali na manjše kose in z njimi prali. Obleke so "kuhali" doma, v velikih loncih, nato pa še izprali na deskah ("pretjača") v potoku, ob katerem so se nekoč vrtela mlinska kolesa. Pri tako imenovanem Gornjem mlinu je bil jez, ob katerem so občasno dvignili zapornice, to pa je povzročilo močan porast vode v spodnjem toku, kamor so ženske hitele prat. Samo pozimi so prale pri vodnjakih, ki jih na Kobilju ni bilo malo in ki jih danes vzorno obnavljajo, sicer pa so vodo za potrebo živine in ljudi nosili tudi iz potoka. Oprano perilo in obleke so sušili na vejah grmičevja in po "paskaj" (živih mejah), boljše obleke za svečane priložnosti pa po lesenih drogovih. Danes so popularni - po dvoriščih napeljani - štriki ali vrvi, na katere pripenjajo mokro perilo in obleke s plastičnimi ščipalci, ki so že popolnoma izrinili nekdanje lesene klupice.

Najpomembnejši dejavnik, ki je po drugi svetovni vojni poudarjal in opozarjal na higieno, je bila vsekakor šola, ki je

prosvetljevala ne samo šolarje, temveč tudi mladino in odrasle. Že pred letom 1960 je RK prek občinskega odbora organiziral večerne tečaje v prostorih šole, ki so potekali pozimi, v času mirovanja poljedelskih del pod vodstvom dr. Jakliča (služboval v Dobrovniku). On je tudi predaval, tako kot še nekatere medicinske sestre in učitelji. Obravnavali so spolno vzgojo, nalezljive bolezni (Marija Farkaš), zdravo prehrano, prvo pomoč (dr. Jaklič), nego dojenčka (dr. Jaklič in medicinska sestra)...

Zmotna bi bila predstava, da so bili ti tečaji zgolj teoretične narave, saj so se prav tu mlada dekleta naučila sešiti si higienske vložke iz blaga, ki so si jih v času menstruacije (to je bil poleg spolnosti eden največjih tabujev Kobilja, o katerem se še danes nekoliko tišje govori) opasale oz. zvezale okoli pasu. Starejše ženske so si pomagale po davni navadi s preprostimi krpami, ki so jih kasneje prale. Tako kot ob izteku preteklega stoletja se je tudi v času okrog leta 1960 zlahka našla ženica ali deklica, ki ni nosila spodnjic, temveč le dolga in široka krila. Drugače je bilo z moškimi, ki so spodnje hlače zagotovo nosili. Stari očaki so še v 60. letih hodili v širokih, belih platnenih hlačah (takih, kot jih danes vidimo pri prekmurskih folklornih skupinah). Prej omenjeni tečaji so se končali na Prešernov dan, ko so izpitu sledili še slavnostni zaključek in proslava.

Tečaji so se kar nekaj let zapored zvrstili brez večjih sprememb, nakar so se preimenovali v "šolo za življenje", nato pa povsem zamrli.

A kljub temu so naleteli na plodna tla, saj so se ljudje po letih začeli še intenzivneje zanimati za svojo okolico, zdravje,... Počasi se je uveljavljalo prezračevanje prostorov, ki so bili majhni in za številne družine ponavadi premajhni, zatohli in temni. Marsikje so bila še ilovnata tla (sicer pa lesen pod) in navada vsakdanjega pometanja se je le še utrdila. Okna, ki so jih začeli ponekod krasiti še z dolgimi zavesami in večjimi cvetličnimi lonci, so čistili pred prazniki. Stanovanja so belili enkrat na leto (nekateri celo zunanost hiše), enako je bilo s pobiranjem pajčevine po hiši.

Tedensko čiščenje se je odvijalo ponavadi ob sobotah popoldne (v veliki meri še danes), ko so pometli in pomili po tleh (lesena tla so drgnili z v vodo namočenimi krtačami, prej pa še s slamo, ki so jo povezali v "krpo", medtem ko danes uporabljajo večinoma krpe in gobe ter številna čistilna sredstva), prezračili posteljnino (po 2. svetovni vojni ni bilo vzmetnic, le "slamnjače", na katere so bile poveznjene pernate blazine; pokrivali so se s tako imenovanimi "dunjhami", dek oz. koc ni bilo, prešitih odej pa tudi bolj malo; ker so redili gosi, so si pač najbolj pomagali s perjem; nevestina bala je vedno vsebovala tudi blazino iz gosjega perja!)...

Med delom na Kobilju sem opazila, da je pripoved ljudi malokrat nanesla na obutev in kozmetiko; prvega je še nedolgo tega primanjkovalo (čevlji so na Kobilju veljali za eno od pomembnih meril premoženja: v šolo so tako učenci kot učitelji hodili v gozdarjih in škornjih čez zimo - če ni bilo nogavic, so si noge zavijali v krpe - cunje - "vnuče"; poleti pa so bili večinoma bosí. Takrat so le učitelji hodili obuti bodisi v sandale bodisi v platnene copate z gumijastimi podplati. Ob nedeljah so si obutev privoščili tudi kmetje - še zlasti za vstop

v vaško cerkev), po drugem pa tudi sedaj ni kakega večjega povpraševanja. Razen kreme za kožo in kakega rdečila za ustnice kozmetike večina vaščank ne uporablja.

Ličila kot taka so v vas začela prodirati po letu 1965, ko so se mlada dekleta začela zaposlovati v lendavski Mehaniki. Tedaj so tudi Kobiljčani poblizje spoznali čevlje "na špic" in pa kavbojke (med prvimi jih je leta 1967 vasi "predstavil" Ivan Habjanič, snubec kobiljskega dekleta, ki pa je bil tedaj še začasno zaposlen na Dunaju).

Eno od vaških križišč s cvetlično gredo. Skrb za okolico in njen zdrav videz se z leti stopnjuje. (Foto: Sandra Habjanič, maj 1992.)

Prve poizkuse ličenja so Kobilju prinesle domačinke, ki so se pred letom 1941 vrnilo iz tujine (Francija, Nemčija), sicer pa domača mladina, ki je za rdečilo uporabljala rdeče krep papirje (te še danes uporabljajo pri opravi "gostuvanjskega zvačina").

HIGIENSKA KULTURA PRI HRANI

V kmečkem tipu hiš je bila vedno kuhinja tista, ki je veljala za osrednji in najpomembnejši prostor. Še celo v letih po 2. svetovni vojni so se številni Kobiljčani prehranjevali in zadrževali v črnih kuhinjah z odprtimi ognjišči, kjer so v velikih črnih loncih pripravljali enolončnice - jedi iz zelja, krompirja, repe, pa tudi proseno in ajdovo kašo ter močnik. Ne samo ognjišče, tudi sama kuhinja je bila temačna in črna, tako da je marsikateremu prišleku dajala vtis umazanije. V kuhinji se je vedno šopirila velika, masivna kmečka miza, obdana s stoli ali klopni. Vsak član je ob mizi imel določen prostor in pa navadno svojo žlico (redkeje vilico, medtem ko nožev - razen gospodarja - niso uporabljali). Te so bile še ob začetku stoletja lesene, nato aluminijaste in redkeje medeninate. Keč krožnikov ni bilo na pretek (pa še ti so bili po 2. svetovni vojni aluminijasti, redkeje pa iz debelejšega porcelana), prav tako ne hrane in tople vode za pomivanje posode, so jedli iz ene skleda s srede mize. Kruh se je na mizi znašel vedno, za razliko od mesa, ki so ga jedli ob nedeljah in večjih praznikih (ker ni bilo nožev, so ga trgali z vilicami). Serviet in ptičkov za brisanje rok in ust ni bilo; morda tudi

zaradi merila: "Bolj ko si masten okrog ust, bolj si bogat". V glinenih in kasneje steklenih vrčih je bila na mizo postavljena tudi voda, redkeje vino. Iz enega kozarca je pilo več oseb.

Če je bilo pranje rok pred pripravo jedi in pred uživanjem le še obvezen ritual, potem je pranje rok ob odhodu od mize pomenilo le dobro voljo ali vzgojo. Moški so si pri mizi svoja pokrivala (kape in klobuke) vedno sneli, medtem ko ženske skoraj nikoli; kvečjemu so svoje rute za malenkost potisnile s čela in s prsti vedno skrile posamezne pramene las za blago. Zbrana družina je ob pogrtnjeni mizi pred jedjo vedno zmolila zahvalo Bogu, nakar je oče (ali ded) prekrizal še nenačeti kruh in hlebec nato razrezal. Jedli so brez besed, pogovarjali so se šele ob prazni skledi. Na lepo vedenje pri mizi so navajali otroke že v zgodnji mladosti:

- pojej vse, kar dobiš in ne izbiraj,
- ne jemlji drugim z žlice ali vilice,
- ne hlastaj in ne cmokaj z usti,
- nagni se močno nad mizo ali krožnik, da bi ne drobil po tleh,
- ne vstajaj pred starejšimi od mize ...

S takimi in podobnimi pravili so že otrokom vcepljali spoštovanje do mize in jedi, kar je na Kobilju močno prisotno še danes. Mizo so skoraj izključno in vedno pospravljale le ženske: kruh je gospodinja zavila v doma narejen, tkan, debel in trd lanen prt, ter ga tako spravljenega shranila v "kaslinu", kjer so hranili mast za vsakdanjo uporabo, pa tudi ostanke hrane. Vloga "kaslina" oz. skrinje je bila podobna današnjim hladilnim skrinjam. Kaslin je stal v temačnem in hladnem ozkem "gangu" ali hodniku in nikoli ni dajal vtisa skrbne urejenosti.

Umazano posodo so pomivali v glavnem le z vodo, ki je bila včasih celo hladna. Kar precej truda so predavatelji na zimskih večernih tečajih porabili za to, da so ljudem vtepli v glavo pomivanje posode z vročo vodo in nato še obvezno splakovanje. Pred širšo uporabo čistilnih sredstev so na Kobilju posodo pomivali s pepelom (ki so ga posipali na krpo in nato drgnili posodo), medtem ko so npr. steklenice pomivali z vodo in kamenčki, koruzo, pšenico in s koprivami.

Manj skrbi kot kuhinji so posvečali shrambam, kletem in podstrešjem, ki so jih čistili enkrat na leto oz. po potrebi. Gre za prostore, v katerih so shranjevali nekatera živila in izdelke (koruzo, pšenico, rž, proso, jabolka, suho sadje v shrambi, pa tudi kajeno meso in moko, ki so jo sicer shranjevali na podstrešjih, kot tudi suha zelišča in pa domače žganje); v kletih z "blatnim podom" so spravljali repo, krompir, peso in pa vino. Za izrazito higieno v omenjenih prostorih niso skrbeli, saj so pajčevino in zatohlost celo gojili. So se pa toliko bolj borili proti glodalcem, kot so podgane in miši. Do razmaha najrazličnejših strupov so jih v glavnem iztrebljali z nastavljanjem pasti.

Če so podgane eno od menil stopnje čistoče v nekem kraju, potem je leta v Kobilju nadvse zadovoljujoča, saj množičnih invazij obravnanih živali v vasi nikoli ni bilo, prav tako tudi množičnega pojava katere od nalezljivih boleznih ne. Lasnih uši npr. Kobilje do leta 1965 praktično ni poznalo - tedaj jih je namreč ena od vaščank prinesla iz frizerskega salona v Murski Soboti. Tako kot raztrgane hlače, umazana ušesa idr. je tudi lasna uš v vasi predstavljala

sramoto! Ljudje so pojav uši kar se je dalo prikrivali (otroci so npr. brez pravega pojasnila ostali doma) in nato zdravili s petrolejem, kasneje pa že z kupljenim šamponom...

ODSEV TOALETNE KULTURE V INTIMNIH PROSTORIH IN HIGIENSKE KULTURE PRI HRANI, V ŠIRŠEM OKOLJU

Ker je bilo higiensko-toaletno stanje v Kobilju med letoma 1900 in 1973 kljub izredno težkim razmeram in pogojem za zdravo in čisto življenje na visoki ravni, potem to še toliko bolj velja za obdobje po l. 1973, ko so se razmere in kvaliteta življenja naglo spremenile ter izboljšale.

O nekdanjih prašnih, v deževnih dneh blatnih vaških cestah ni danes niti sledu: vse poti v vasi so asfaltirane, na razpotjih ali križiščih opremljene s cvetličnimi gredami in celo s koši za smeti (ob trgovini, ob obratu Utok, ob cerkvi, pri gasilskem domu, ob nogometnem igrišču in pri osnovni šoli). Smeti, papirčkov in drugih odpadkov ne najdeš zlahka; zares presenetljiv videz urejenosti krepijo še lično urejeni občestni vodnjaki, številne oglasne table (ki ne "prenesejo" scefраниh ostankov plakatov ali grafitnih napisov) in skrbno ohranjeni umetnostno-zgodovinski spomeniki (kužna znamenja...).

Blata in gnoja je na cesti danes seveda neprimerno manj kot pred kakimi štiridesetimi leti, ko je prevladovala vprežna živina. Umazano cesto so takrat ljudje ob nedeljah (zgodaj zjutraj) in pa pred prazniki vztrajno čistili z brezovimi metlami. Tega dela so se udeleževali vsi vaščani - vsak je počistil kos poti pred svojo hišo. Spomin in navada čiščenja vaške poti v okrnjeni obliki živi še danes - Gašparičova Mariška (po domače) je med tistimi, ki še danes navsezgodaj pometajo po poti...

Ne samo poti, tudi domača dvorišča so postala bolj urejena. Gnojišča so dobila svoj prostor nekoliko dlje od stanovanjskega dela hiše kot poprej, pa tudi betonsko (ali vsaj leseno) ogrado. Na prostem stoječa stranišča doživljajo "osamitev", gospodarski del domačije pa distancirajo od bivalnih prostorov s pomočjo takih ali drugačnih ograd (železna, lesena, živa meja,...). Nekoč povsem svobodna perjad ima vedno manj privilegijev, kar pomeni, da je gibanje omenjenih živali omejeno na okolico kurnika ali nemalokrat na zagrajen prostor. Posledice so vidne na čistih in urejenih dvoriščih brez živalskih iztrebkov. Enako velja še za pse, krave in svinje, ki so jih kmetje umaknili s prostosti v hleve, ute...

Kakorkoli že, še bolj kot za lastno domačijo, njen videz in čistočo skrbijo vaščani za vaško okolico - vrtove, travnike, polja, gozdove, vinograde in potok. Vestno in skrbno odvažanje odpadkov na urejeno smetišče zunaj vasi, čistilne - delovne akcije, zelena podoba doline brez odpadnih plastičnih vreč za umetno gnojilo na poljih, z množično zastopano, a vzorno spravljen kmetijsko mehanizacijo ter z neverjetno pozornostjo urejeno vaško pokopališče so le nekateri prizori iz življenja vasi z visoko higiensko-toaletno kulturo.

SKLEPNE UGOTOVITVE

Prostor svojega raziskovalnega dela v l. 1992 zapuščam s

spoznanjem, da je Kobilje, ki trenutno šteje 630 prebivalcev in 231 hiš, ena od zanimivejših in zgodovinsko-kulturno najbogatejših prekmurskih vasi. Vse to dokazuje s svojo čeprav še precej zatemnjeno in neznano identiteto (ki sega do časov mlajše kamene dobe) ter s številnimi značilnostmi, ki so ohranjene in žive še danes (govor, verovanja...).

Vsaj do neke mere upravičeno štejem h kvaliteta, vrednim raziskave, tudi obravnavano higiensko-toaletno kulturo, ki bi jo ob tem začetnem poskusu bilo vredno raziskati še globlje.

LITERATURA

- ŠARF, Fanči 1988: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Občina Lendava. Ljubljana.
- HABJANIČ, Sandra 1990: Uvajanje novosti in razkroj tradicionalne kulture ter stopnja njene ohranjenosti v vasi Kobilje (občina Lendava) od zadnjih dveh desetletij preteklega stoletja naprej. Ljubljana. Tipkopis v knjižnici Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo.
- KOKOLJ, Miroslav 1984: Prekmurski Slovenci 1919-1941. Ljubljana.

SUMMARY

HYGIENE - TOILET CULTURE IN KOBILJE

Sandra Habjanič

The present essay is the summary of a seminar paper based on the research that was finished in 1992 in a village Kobilje in Prekmurje.

The roots of the research mentioned go back to summer 1990 when I was strolling around the then Yugoslavia and following the diversity of different nations and nationalities. I was particularly interested in the differences and similarities and in the interdependence on the level of everyday life, but which are so extensive that I was forced to decide for a particular, narrow area. I chose the phenomenon of toilets and learning about the habits, life and cultures from that point of view.

And why just toilets?, one may ask. Simply because of eloquence and convincingness of an intimate place, the one that is usually handled with kid gloves - bashfully and as elegantly as possible.

črke ne padajo vedno z neba !

včasih jih je treba narediti !
znamo tudi to !

e
s

SONČNI STUDIO

Parmova 53, Ljubljana, tel.: 061/133 11 00

Samo Klemenčič (Baldus)

FOTOGRAFSKI ALBUMI KOT ZGODOVINSKI IN ETNOLOŠKI VIR (2. del)

V Glasniku SED 34/1994, št. 3 so bili objavljeni kratki povzetki devetih proseminarskih nalog s skupnim okvirnim (zgoraj navedenim) naslovom. Študentje prvega letnika so jih izdelali v lanskem študijskem letu pri predmetu Zgodovina in etnologija pod mentorstvom prof. dr. Slavka Kremenška. V pričujočem prispevku so na enak način obdelane še nekatere naloge, ki so bile oddane kasneje kot tiste iz prvega sklopa. Povzetki nalog so zgolj obvestila o prizadevanjih in dosežkih študentskega dela.

Predstavitev lastne proseminarske naloge sem prepustil kolegu Boštjanu Kravani, ker je sam izrazil željo, da bi to nalogo prebral, in ker me je zanimalo njegovo mnenje oz. komentarji glede mojega dela.

Naj ob koncu tega uvoda še (dobronamerno) opomnim, da kar nekaj od teh proseminarskih nalog nima navedenih bodisi podatkov o mentorju, letniku študija, kraju in letnici izdelave ipd. Nekatero celo sploh nimajo naslova, razen že omenjenega, širšega Fotografski albumi... Malo več doslednosti in natančnosti res ne bi škodilo. Take naloge v predstavitvi izpuščam.

Jernej Mlekuž:

KRATKA ZGODOVINA RAFTINGA NA BOVŠKEM

Spuščanje z gumijastimi čolni po divji reki, ali krajše rafting, se k nam pritepe na začetku prejšnjega desetletja iz ZDA. V drugi polovici osemdesetih let postane del turistične ponudbe nekaterih slovenskih krajev; vodilno vlogo že na začetku prevzame Bovec z organiziranimi spusti s kajaki po reki Soči. Leta 1984 se v Bovcu pojavi prva delovna organizacija, ki nudi turistom tovrstne vodne avanture: Kajak-kanu center. 1989 se KKC-ju pridruži Soča rafting, ki kmalu prevzame monopol na tem področju. V zadnjih nekaj letih (od 1992) pa so soško vodovje okupirala tudi številna druga tovrstna podjetja, npr. Top rafting, Vančar rafting, italijanko podjetje Alpin.action s sedežem v Trnovem ob Soči ter mnoga podjetja in klubi, ki prihajajo s svojimi gosti iz Ljubljane, Kranja, Novega mesta... Rafting je pustil globoke sledove in povzročil korenite spremembe med Bovčani, zlasti med mladino. Vplival je na slog oblačenja, preživljanje prostega časa in zaslužek, obnašanje in družabno življenje teh ljudi ipd. Prav s temi vplivi in spremembami se ukvarja avtor naloge, ki je tudi sam strasten oboževalec tega "hiperadrenalinskega" športa. Precejšen del naloge je posvečen odnosom med dvema skupinama

mladeničev - tistimi, ki delajo za Kajak-kanu center, in tistimi, ki so zaposleni pri Soča rafting. (Ti dve podjetji sta v letih 1991-93 bili pravo bitko za prevoz gostov po Soči.) Prvi so pijanci, vendar prijazni, domači in zabavni, drugi so šminkerji, vendar dobro opremljeni in v službi trezni. Katerim bi krmilo zaupali vi?

Vodiči Kajak-kanu centra v Bovcu leta 1992 (fotograf neznan).

Urška Povše:
GRIŽE '31

Naloga se ukvarja s problemom skavtstva na Slovenskem. Na podlagi fotografij s skavtskega tabora v Grižah pri Žalcu leta 1931 nam podaja številne podrobnosti iz skavtskega življenja ljubljanskih fantov, starih od sedem do osemnajst let, ter njihovih vodnikov.

Opisana so bivališča in uniforme, razložen pomen totema, predstavljene razne aktivnosti, športi ipd. Poleg tega naloga nudi tudi kratek pregled zgodovine skavtstva pri nas: "Kmalu zatem, ko je lord Boden Powell leta 1907 v Angliji prvič organiziral poskusno taborjenje v naravi za dvajset mestnih fantov, je njegova zamisel o skavtstvu prišla tudi v naše kraje.

Prvič so se v Ljubljani na katoliškem shodu predstavili že leta 1913 poljski skavti. Še istega leta so ljubljanske oblasti poslale na Dunaj dr. Pavla Kunavra, da bi se seznanil z gibanjem in ga pomagal ustanoviti tudi pri nas. Po prvi svetovni vojni so prve enote nastale po letu 1922 v Ljubljani, Celju in Mariboru ob pomoči skavtov iz Beograda. Prvič so taborili leta 1923, potem pa se je gibanje hitro razmahnilo po vsej Sloveniji. Skavti so izdajali svoje revije in priročnike ter prevajali knjige iz angleščine."

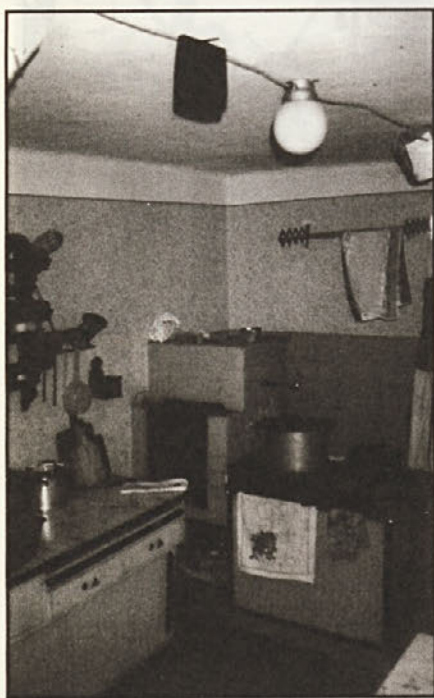

Tina Oman:

PLANŠARSTVO NA HRUŠKI PLANINI

Tina je na Hruški planini prebila dve krajši časovni obdobji - od 9. do 16. julija 1994 in od 23. do 26. avgusta istega leta. Tam je navezala stike s pastirji, se tudi sama vključila v njihova opravila in posnela nekaj fotografij. Rezultati tega terenskega dela so predstavljeni na 21 straneh (vključno s fotografskim gradivom) njene proseminarske naloge.

Podatki iz leta 1994 kažejo, da je tega leta imelo živino na planini 31 kmetov iz krajev: Hrušica, Planina pod Golico, Plavški rovt, Dovje in Jesenice-Razgledna. Primerjava z leti 1978-94 pa nam pove, da število živine na planini iz leta v leto narašča. Danes velik problem na tem ozemlju predstavlja denacionalizacija ter številne nejasnosti in konflikti, povezani z njo. Kako se bodo ti spori reševali v prihodnosti, se še ne ve.

*Notranjost
pastirske
hiše na
Hruški pla-
nini, 1994,
(foto:
Tina Oman.)*

Dan Podjed:

MLIN BREZ VODE

Kot pravi avtor sam, je namen naloge "predstaviti Joštov mlin, prebivalcem Celja in okolice dobro znan objekt, z novih zornih kotov, saj je bil do sedaj obdelan večinoma zgolj s političnega stališča, v mlinu je bila namreč 2. konferenca KPS". Pri raziskavi se je opiral (poleg obsežne literature o zgodovini Celja in okolice, Joštovem mlinu ipd.) predvsem na fotografije in pričevanja Darinke in Melhiorja Jošta, sedanjih lastnikov mlina.

Joštov mlin se nahaja v zahodnem delu Celja, v naselju Medlog. Zgodovina obravnavanega objekta sega še v rimsko dobo; v njegovi bližini so 1883 odkrili bakhantsko masko, ki naj bi nastala ok. leta 300. V preteklosti je mlin zamenjal veliko lastnikov in doživel številne spremembe. Danova naloga se

posveča predvsem obdobju od 1921 pa do danes in tako postavlja v ospredje življenje družine Jošt in njeno upravljanje mlina. Poleg tega, da je nudil delo in vsakdanji kruh več ljudem, je imel Joštov mlin nekoč tudi pomembno politično in kulturno vlogo. Bil je center celjskega komunističnega gibanja in je nudil zavetje mnogim preganjanim komunistom. Kulturno sceno je med obema vojnama popestril tamburaški orkester, ki so ga sestavljali delavci v mlinu; umetniški pridih sta dodala tudi kipar Milko Romih in slikar Dore Klemenčič, ki sta v tem času stanovala pri Joštovih.

Leta 1991 je Joštov mlin bil proglašen za kulturni in zgodovinski spomenik.

Maja Lamberger:

IZ ALBUMA FOLKLORNE SKUPINE VINKO KORŽE CIRKOVCE

Folklorna skupina je bila v Cirkovcah ustanovljena leta 1931 in je samostojno delovala vse do leta 1962, ko se je priključila Prosvetnemu društvu Cirkovce. Je najstarejša tovrstna skupina v Sloveniji. Najpomembnejše zasluge za formiranje in uspešno delovanje te folklorne skupine je imel njen dolgoletni vodja Vinko Korže (rojen v Cirkovcah 1895), ki je delo vestno opravljal vse do svoje smrti leta 1962. Nato je njegovo delo prevzel Anton Brglez, domačin iz Cirkovca.

V obdobju svojega delovanja je imela folklorna skupina Vinko Korže veliko nastopov, tudi v tujini, in je požela nemalo slave. Njeni uspehi in dosežki (ter razne spremembe, problemi in spori, povezani s tem) so zgodovinsko-razvojno opisani v Majini proseminarski nalogi. Poleg tega so v nalogi predstavljeni sledeči elementi, ki se nanašajo na delovanje omenjene skupine: noša (moška in ženska), štajerska glasba, petje in plesi (šotiš, šamarjanka, zajček, kraje-polka, poskakača, pojšter-tanc...), ženitovanjske šege (mavta ali šranganje, lažna nevesta ipd.), pustne šege (ploharji) in družabne igre (npr. peričkanje).

Boštjan Kravanja:

RAZVOJ LOKALNEGA NOGOMETA NA KOBARIŠKEM Z USTANOVITVIJO IN DELO- VANJEM NOGOMETNEGA KLUBA CEZAR

Naloga predstavlja zelo obsežno, natančno in poglobljeno raziskavo na Slovenskem močno priljubljenega športa v sicer ožjih, lokalnih okvirih. Podaja natančen opis razvoja nogometa na Kobariškem od najzgodnejših začetkov pa do danes. Večji del naloge je osredotočen na nogometni klub Cezar, njegovo dolgoletno delovanje, dosežke in vplive na okolico. Pri podajanju svojih dognanj Boštjan uspešno povezuje fotografski material, časopisne izrezke, terensko delo, izjave informatorjev, uporabljeno literaturo ter svoje razlage in ideje. Zanimivo je tudi njegovo ukvarjanje z raznimi teoretskimi problemi.

Ali ima nogomet globlji, mitski izvor in pomen? Kakšen je oz. mora biti vodja (v tem primeru nogometnega kluba)? Kakšno vlogo in pomen ima takšna avtoritativna oseba? Na ta

in podobna vprašanja skuša po svojih najboljših močeh odgovoriti avtor naloge.

Nogometni klub Cezar iz Kobarida na prijateljski tekmi v severni Italiji, 1988, fotograf neznan.

Maja Ivanež: **DRUŽINA IN ZAKRAMENT**

Maja nam po ženski veji predstavi družinski album svoje rodbine. Začne pri pradedu in prababici (Francu in Ani

Prvoobhajanci gredo s starši v sprevedu v cerkev, Otočec, 1990. (foto: Majda Ivanež.)

Gorenc), preide na njune otroke (bolj podrobno predstavi hčer Magdaleno - svojo babico), nato pa še vnukinji na Majdo (mater) in Zdenko (teto) ter pravnukinji Majo (sebe) in Urško (svojo sestrično).

Kot pove že naslov, so v ospredju fotografije, ki prikazujejo sprejem treh cerkvenih zakramentov: poroka, obhajilo in birna. Največ podatkov o vsebini fotografij ji je posredovala njena babica, Magdalena Židanik. Pri urejanju fotografskega materiala avtorica naloge fotografij ni razvrstila kronološko, ampak je predstavila vsak zakrament posebej, skozi različna časovna obdobja. Nalogo je razdelila na dva dela. Prvi opisuje nastanek, razvoj in razpad družine Gorenc; v ta sklop so vključene tudi fotografije, ki prikazujejo sveti zakon. Drugi del pa je posvečen pomenu zakramentov svete birne in svetega obhajila.

Nina Zdolšek: **POROKA - EDEN NAJPOMEMBNEJŠIH DOGODKOV V ŽIVLJENJU ČLOVEKA**

Na podoben način, kot so v zgornji nalogi predstavljeni trije cerkveni zakramenti, je v tej nalogi prikazan zgolj eden od teh treh elementov. Tokrat gre le za eno poroko, in sicer poroko Nininih staršev, Martina in Milene Zdolšek, ki sta si dne 8. 6. 1974 rekla "da".

Avtoričini pripovedovalci so bili poleg staršev še njuni sorodniki in g. Miha Herman, duhovnik na Ponikvi. Poleg fotografij so v nalogi priloženi še sledeči obrazci: samski list, oklicni list, sporočilo poroke in ženitveni zapisnik mariborske škofije ter poročni list ljubljanske nadškofije.

Samo Klemenčič: **ISTANBUL INTERNATIONAL COMMUNITY SCHOOL 1985-89**

Proseminarska naloga Istanbul international community school 1985-89 je ena od obsežnejših nalog. S fotografskim in drugim gradivom vred obsega kar 107 strani. Avtor je pod svoj etnološki drobnogled vzel vsakdanjik določene starostne skupine dijakov z vseh vetrov, ki so ga preživljali v okviru sicer ameriške šole v Istanbulu. Štiri leta je obiskoval to šolo tudi sam.

Svobodno zasnovan šolski program, pisana etnična sestava, prijateljski odnosi med učenci in učitelji, zavest pripadnosti šolarjev idr. odsevajo med vrsticami in kažejo na avtorjevo zanimivo pozicijo do problema.

Naloga je koncipirana kot prikaz vsakdanjega življenja na tej šoli in vključuje veliko podatkov o sami šoli in njeni lokaciji, oblikah transporta, osebju, prehranjevanju, navadah, prireditvah, izletih, sistemu ocenjevanja ipd.

Samosvoj svet znotraj institucije se kaže kot homogena združba etnično in raso mešane populacije in je tako s tega zornega kota tudi lep prikaz izdelka ameriške kulture.

Boštjan Kravanja

KULTURNO-ARTISTIČNI ODBOR BIZELJC IN BRUCOVANJE 1994

KAO Bizeljc je bil ustanovljen sredi novembra 1994 v Bizeljskem hramu na Tržaški cesti št. 61, kamor občasno hodimo nekateri študentje etnologije in kulturne antropologije. Smo torej družba tistih študentov, ki prosti čas med predavanji preživljamo v Bizeljcu. Do naše prve manifestacije je prišlo ob snovanju brucovanja 1994. Na enega od plakatov smo se namreč podpisali Kulturno-artistični odbor Bizeljc (KAO Bizeljc), kar je bila takrat šele zamisel za skupino, ki naj bi bila nekaj več kot le golo druženje v krčmi. Nastavki za naše delovanje, seveda še v zelo grobi obliki, so nastajali že pred to uradno manifestacijo, in sicer v obliki idej, predlogov in humornih pripomb skozi približno eno leto, kolikor pač skupaj študiramo. Večina nas je namreč iz drugega letnika, a o tem več kasneje.

Izvedba brucovanja Pri Juriju v Kamniški Bistrici, 22. 11. 1994, je bilo naše prvo javno dejanje. Drugič smo se dobili 1. 12. 1994 v Gorenjskem muzeju v Kranju in si z etnologinjo Anko Novak ogledali razstavo Spomeniki kmečkega stavbarstva na Gorenjskem, potem pa po ogledu družabnega življenja v nekaterih kranjskih lokalih obiskali še t. i. Kondom party, ki so ga ob dnevu AIDS-a organizirali kranjski študentje v študentskem bloku. V drugi polovici decembra smo se dvakrat dobili pri Samu Klemenčiču (2. letnik) in ob diapozitivih podrobno spoznali današnje stanje v odročnih predelih severnega dela Pakistana, kamor se je poleti 1994 podal Jernej Mlekuž (2. letnik). Pred samo ustanovitvijo odbora nam je v študijskem letu 1993/94 predstavil tudi svojo pot v Turčijo poleti 1993.

Nadaljnja aktivnost društva je odvisna od nas samih, delno pa tudi od obremenitev na fakulteti in interesov posameznikov. Naše želje in ideje so za zdaj najbolj usmerjene k ekskurzijam in izletom, ni pa izključena kakršnakoli dejavnost, ki bi doprinesla k bogatjenju in razgledanosti vseh nas. Seveda je KAO Bizeljc v svojem članstvu in zasnovi še zelo ohlapna združba in dejansko ne vem, koliko članov v resnici združuje. Pri sami zasnovi brucovanja 1994 nas je bilo okoli deset, pri izvedbi pa je sodeloval skoraj celoten drugi letnik. Dekleta so pripravljala hrano, fantje pa so stražili bruce. Znotraj samega odbora je za zdaj pač nekaj aktivnejših posameznikov, ki druge potegnejo za seboj. KAO Bizeljc bi gotovo moral imeti bolj določno obliko, vendar se pri tem hkrati ne kaže pre nagliti, dokler se ne bo razjasnilo, kolikšna je dejanska pripravljenost za formiranje takšnega študent-

skega kolektiva znotraj Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo.

Ker je bilo brucovanje 1994 ne le prvo dejanje KAO Bizeljc, ampak tudi povod za to, da je ideja o združenju nastala, sem se mu v pričujočem tekstu nekoliko bolj posvetil. Ob dokumentiranju brucovanja 1994 pa sem posegel tudi na področje brucovanj nasploh in s tem poskušal dodati še en

Brucovanje leta 1994. (foto: Alenka Čas.)

kamenček v mozaik obravnavanja brucovanja kot etnološkega problema.

BRUCOVANJE

O brucovanju se v etnološki stroki in med študenti etnologije ni veliko pisalo. Fenomen brucovanja ljubljanskih študentov sta v seminarski nalogi Brucovanja ljubljanskih študentov v študijskih letih 1976/77 in 1977/78 obdelala Meta Močnik in Janez Fajfar,¹ v Glasniku SED je bil objavljen članek Etnološka brucovanja kot rites de passage s seznamom etnoloških brucovanj od l. 1970 do l. 1983 Zmaga Šmitka,² kjer je v dodatku natisnjen še scenarij brucovanja na Govejku iz l. 1983. Nadalje je Miloš Rýbař objavil članek Brucovanje po križevačkih statutih.³

Brucovanja uvrščamo med t. i. obrede prehoda⁴ oz. iniciacijske obrede, ki so imeli prvotno funkcijo zavarovanja posameznika ali skupine pred zlimi nadnaravnimi silami med prehajanjem iz ene družbeno priznane življenjske faze v

1 Meta Močnik in Janez Fajfar, *Brucovanja ljubljanskih študentov v študijskih letih 1976/77 in 1977/78. (Proseminar in seminarska naloga). Ljubljana 1978. Seminarsko nalogo hrani knjižnica Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo.*

2 Zmaga Šmitka, *Etnološka brucovanja kot rites de passage. V: Glasnik SED 23/1983, št. 3-4, str. 74-90.*

3 Miloš Rýbař, *Brucovanje po križevačkih statutih. V: Traditiones 15/1986, str. 91-103.*

4 Zmaga Šmitka, *Etnološka brucovanja..., str. 74.*

drugo.⁵ Tovrstni študentski obredi pa so namenjeni predvsem medsebojnemu spoznavanju.⁶ Brucovanje torej v nekem smislu je iniciacijski obred,⁷ ki pa se v sodobnem svetu manifestira v drugačni, nereligiozni obliki.

Ali se, in če se, v kolikšni meri se etnološko brucovanje prekriva z iniciacijskimi obredi npr. v plemenskih skupnostih? Ali pa so nemara iniciacijski obredi v sodobnem svetu nastali neodvisno od preteklosti in se s potmi prvotnih iniciacijskih obredov sploh ne križajo.

Študentje in študentke etnologije smo s fenomenom iniciacije do takrat, ko pripravljamo neko brucovanje, dovolj podrobno seznanjeni prek učnega programa. Pogosta prisotnost tega termina v etnologiji in kulturni antropologiji pomeni tudi za nas bolj jasno predstavo o tem, kaj fenomen iniciacije je. Pogoji za oblikovanje brucovanja po takem vzoru so zato v primerjavi z drugimi fakultetami drugačni. Seveda pri tem ne gre za kakšno religiozno podlago. Tiste brucke in bruce, ki jih na brucovanju ni bilo, obravnavamo enako kot tiste, ki so tam bili/e. Nova družbena vloga, ki jo dobijo brucke in bruci po ritualu, je zelo ohlapna in simbolična. Brucovanje ne povzroči usodne spremembe v življenju študentke ali študenta. Nosilna funkcija brucovanja je dejansko predvsem medsebojno spoznavanje. Inicijacija pa je na vsakem etnološkem brucovanju prisotna tako v ritualu kot v besedišču rituala.

Ne morem trditi, da druga, neetnološka brucovanja na ljubljanski univerzi nimajo sestavin iniciacije. Brucovanje je v svojem bistvu iniciacijski obred, pa naj bo to na strojni, veterinarski ali pa na filozofski fakulteti.

Tradicionalna oblika brucovanja je imela elemente, kot so zeleno carstvo, kviz, štempelj in pitje obredne pijače, ki so bili prisotni na vsakem brucovanju. Pravila za klasična brucovanja so bila zapisana v t. i. križevačkih statutih, prvotno pivskih pravilih, danes⁸ pa s pomočjo nekaterih njihovih paragrafov sprejemajo bruce v študentsko družbo.⁹

V današnjem času je ob vsesplošnem navalu na univerzo tudi tradicija postala nekoliko bolj ohlapna. Ponekod je brucovanje ime za navadno žurko, drugod v ospredje brucovanja stopi tržni interes, pri nekaterih je težišče na kritiki sistema itn. Bolj ali manj agresivna iniciacija pa je vseeno prisotna povsod.

Pri etnološkem brucovanju se fenomen iniciacije skriva najprej in predvsem v idejni podlagi. Ko se snuje potek brucovanja, igra spoznavanje iniciacijskih obredov posebno vlogo pri iniciaciji na brucovanju samem. Vendar pa to ne pomeni, da obstaja neko posebno, pristno etnološko brucovanje. Opozarjam le na odnos etnologov do iniciacije, ki obstaja bolj na subtilni ravni in na katerega mogoče tisti, ki bi ali bodo

brucovanja podrobno spremljali, ne bi bili dovolj pozorni. Znotraj posameznih etnoloških brucovanj je mera prisotnosti iniciacije gotovo različna, vendar pa menim, da je izvor, iz katerega takšen princip prihaja v etnološko brucovanje, pri vseh prepreden tudi z iniciacijo v prvotnem smislu.

Konstanta vzorca etnoloških brucovanj je, da morajo brucke in bruci iti skozi neki postopek in so s tem sprejeti med študente. Sam postopek je zastavljen na tak način, da se brucke in bruci znajdejo v bolj ali manj kočljivem položaju in so pri tem obredno zasmehovani.

V primerjavi z npr. drugimi oddelki na Filozofski fakulteti je določen dejavnik, ki vpliva na značaj etnološkega brucovanja, tudi številčna majhnost oddelka. V praksi je majhna skupina navadno bolj konstruktivna kot velika. Relativna številčna majhnost etnoloških brucovanj je imela boljše razmere za realizacijo tudi bolj zapletenih in daljših programov.¹⁰

Brucovanje leta 1994. (foto: Alenka Čas.)

Konkreten vzorec etnoloških brucovanj se najpogosteje prenaša z generacije na generacijo izkustveno ali pa ustno. Ker ni več predpisan, prihaja do večjih ali manjših odstopanj, ki so odvisna predvsem od pobud, pa tudi - posebno v letošnjem primeru - od letnika organizatorjev.

V letošnjem študijskem letu (1994/95) smo namreč, kot že rečeno, brucovanje pripravili drugi letniki. Med študenti etnologije se je to zgodilo le redkokdaj (npr. brucovanje na Slivnici v študijskem letu 1990/91 ali brucovanje v študijskem letu 1986/87), navadno pa je organizacija brucovanja delo/naloga četrtih letnikov in absolventov. Zakaj je v letošnjem študijskem letu spet prišlo do tega, v tem trenutku ni mogoče pojasniti. Drugi letniki se namreč tega, da smo četrtim letnikom in absolventom odvzeli pravico do organizacije brucovanja, nismo zares zavedali. To tudi (še) ne

⁵ N. d., str. 74.

⁶ Prav tam.

⁷ Besedno zvezo iniciacijski obred in izraz iniciacija dajem v navednici v tistem primeru, ko govorim o sodobni inačici teh oz. podobnih obredov.

⁸ Besedo danes v tem primeru razumem kot takrat, ni pa izključeno, da se križevačkih statutov študentje v posameznih primerih še vedno poslužujejo.

⁹ Miloš Rjbač, *Brucovanje...*, str. 102.

¹⁰ Zmago Šmitek, *Etnološka brucovanja...*, str. 74.

pomeni, da smo ena močnejših generacij na Oddelku za etnologijo in (od študijskega leta 1992/93) kulturno antropologijo. Tudi dejstvo, da smo prva generacija, ki lahko študira etnologijo in kulturno antropologijo kot samostojno smer na Filozofski fakulteti, ni nujno, da kaže na prelomno generacijo tudi zunaj administrativnih okvirov. Lahko da se bo to potrdilo v prihodnjih letih, posebno mesto pri tem pa bo gotovo imel omenjeni KAO Bizeljc ali pa vsaj njegovi nasledniki, saj časa - žal - ni več veliko.

ZASNOVA BRUCOVANJA 1994

Zasnova je potekala kakopak v Bizeljskem hramu¹¹ na Tržaški cesti št. 61, v vmesnem času med predavanji.

Bruce smo že na samem začetku obravnavali kot čredo, katere posameznikov nismo poznali. Tako se nam je zdelo najbolje, da to čredo v prehodni fazi¹² brucovanja obredno spremenimo v čredo goveda; moške tako opremimo z rogovi (iz kartona) in prašniki (surova jajca v najlonkah), ženske pa z vimeni (napihnjene kirurške rokavice). Od tradicionalnih elementov brucovanja smo vključili žigosanje brucov na čelo, nagovor brucov in na koncu seznanjenje brucov z dolžnostmi in pravicami, ki jih imajo v bodoče do drugih študentov.

Brucovanje leta 1994. (foto: Alenka Čas.)

Za čredo mora biti pripravljena štala, najbolj primeren za to se nam je zdel sanitarni prostor. Potem ko bi jih prignali na prosto, bi pred vhodom v osrednji prostor dobili govejo opremo in krompirjev žig (zeleno črnilo) na čelo. V vrtni ogradi, ki bi jih čakala v osrednjem prostoru, bi ob nagovoru krave pomolzli, bike pa kastrirali in jih spremenili v vlečno živino oz. vole. Zunaj bi jih namreč čakal plug, s katerim bi morali preorati njivo in tako simbolično vstopiti v etnološko srenjo. Sledilo bi še seznanjenje s dolžnostmi in pravicami in konec uradnega dela.

V nadaljevanju je bila predvidena glasba s Kontrabandom,

trinom harmonike in dveh kitar z vokali,¹³ tako jedača kot pijača pa bi bili ponujeni po principu postrezi si sam - vnaprej bi namreč pripravili narezke in pijačo. Nekaj domačega vina smo predvideli iz Vipave, drugo pa bi vnaprej kupili v sami krčmi in dali na razpolago na eno od miz.

POTEK BRUCOVANJA "PRI JURIJU" V KAMNIŠKI BISTRICI, 22. NOVEMBRA 1994

Ker je bil lanskoletni odziv na brucovanje majhen in je bila temu primerna tudi odmevnost brucovanja, smo bili letos na to posebej pozorni. Tako smo našo fakulteto zbombardirali s plakati, predavatelje z vabili, bruce pa s posebej nanje naslovljenim sporočilom na plakatih: Za bruce je udeležba obvezna; Bruci, obvezen teren; Izpitni pogoji za bruce. S takim sodobnim reklamnim prijemom smo res dosegli skorajda polno udeležbo brucov, precej je bilo tudi drugih, manj pa profesorjev. Vseh skupaj nas je bilo okoli osemdeset.

Geslo organizacije je bilo, da brucovanja brez brucov ne more biti. Še več: tarča so bili samo in zgolj bruci, profesorjev se ob tej priložnosti nismo zares lotevali, kar je spričo tega, da imamo kot drugi letniki z njimi še marsikatero za reči, modro in razumljivo.

Gostilna Pri Juriju leži na osamljenem kraju ob koncu Kamniške Bistrice. Praksa gostovanja večjih skupin je tam že uveljavljena, poleti pa je na Jurijevi posesti mogoče tudi kampirati in pripravljati piknike. Drugače je gostilna namenjena v prvi vrsti lovcem, na kar opozarja tudi zunanji izgled prostora in okolice (nagačene živali, kletka z živimi polhi itd.).

Ko se je okoli enaindvajsete ure zbralo že dovolj ljudi, smo z večjimi ali manjšimi težavami spravili bruce v štalo. Ob tem naj pripomnim, da je šlo bolj za vljudno prepričevanje kot pa za kakršnokoli agresijo. Najbolj problematične so bile brucke; kljub temu da smo bili oboroženi z leskovimi šibami, sprva tepež kar nekako ni šel od rok. Verjetno s tolikšno upornostjo in politično-prepričevalno nadarjenostjo bruck vseeno nismo povsem računali.

Kasneje je bilo v štali že dokaj klavstrofobično vzdušje, tako da je v silni stiski počila tudi ena od okenskih šip. Medtem ko so zadolženi pastirji pazili na čredo, so potekale še zadnje priprave, ljudje pa so se počasi zbirali.

Ko so bili bruci slednjič pozvani, da pridejo iz štale, je bil polkrog pričakujočih pred izhodnimi vrati tako zastrašujoč, da bruci niso hoteli priti na plano. Med tem ko smo se trudili, da jih vendarle spravimo iz varnega zatočišča, pa je pri zadnjih vratih samoiniciativno in proti vsem pričakovanjem vstopil lastnik gostilne Jurij s svojim penastim nemškimi ovčarjem in povzročil v štali nemajhno paniko, ki je čredo pognala ven. Po tem večjih težav z obvladovanjem - kasneje že - goveda ni bilo. Postopek v osrednjem prostoru je bil zaradi gneče sicer

11 Po Bizeljskem hramu smo izbrali tudi ime omenjenega odbora.

12 Meta Močnik in Janez Fajfar, *Brucovanja ljubljanskih študentov...*, str. 2.

13 V Kontrabandu igra Urh Vrenjak (2. letnik), ki je bil hkrati gonilna sila pri izvedbi in pripravi brucovanja. Brez njegovega kombija si nabave in dostave vseh rekvizitov (plug, oprema za živo glasbo ipd.) in hrane s pijačo ne morem predstavljati. Njegova zasluga je tudi sam prostor, saj je kot domačin z Jurijem lahko odkrito spregovoril.

nekoliko nejasen, vendar korektno opravljen. Prav tako je v plug vpreženo govedo namesto v blatno njivo - kljub tepežu - raje zavilo v gozd, kar je pač bila, spričo dvaindvajsetih brucov na približno petih kvadratnih metrih, neobvladljiva situacija.

Sklepni govor je bil izvršen neposredno pred vhodom v krčmo, nadaljnja zabava pa je potekala za nekatere do jutra, za druge pa se je končala prej, pač odvisno od posameznika.

EPILOG

Brucovanje smo torej izpeljali skoraj tako, kot smi si zamislili. Nekoliko megleno in mogoče nedosledno je bilo dejstvo, da so bili bruci že zaprti v štalo (nad vrati sanitarij je bil tudi tak napis), niso pa še bili obredno transformirani v govedo. Problem je bil zgolj praktičnega značaja. Spričo upornosti in pogumnosti brucov (ali pa nezadostne avtoritarnosti z naše strani) jim opreme nismo mogli nadeti prej kot neposredno pred začetkom obreda, ker bi jo uničili. Nagovor brucem ni bil napisan, temveč v celoti improviziran. To bi raje kot pomanjkljivost imenoval prednost, ker se je govornik¹⁴ izkazal v vsej divjosti in nepopustljivosti. Obe sta po mojem mnenju v celotnem procesu manjkali, zato je bil vsaj ta drobec dobrodošel in pohvale vreden. V načrtu je bila tudi originalna oprema za nekaj pastirjev, vendar je spričo navezanosti last-

nikov na lastno muzealijo slednjič nismo uspeli dobiti. Od brucov smo se tako sami razlikovali po tem, da smo v rokah skoraj vsi nosili leskove šibe. Edino pastirica, ki je molzla, je nosila še ruto in predpasnik, za molžo pa uporabljala posebno posodo, t. i. žehar.

Stanje brucov po koncu uradnega dela je bilo dobro. Nobenih resnih poškodb (klobasice od šibe tako ne štejejo), nobene posebne utrujenosti, niti jeznih obrazov, le zelene packe na čelu so še spominjale na tisto, zaradi česar smo si jih drugi letniki takrat tako želeli videti Pri Juriju v Kamniški Bistrici.

Da smo za postopek izbrali to temo, je pač zgolj naključje. Okvir, v katerega je zavita iniciacijska funkcija brucovanja, bi bil namreč lahko kakršenkoli, da je bil ravno tak, kot je bil, pa gotovo kaže tudi na predstave o današnji etnološki stroki v študentskih krogih.

Za konec naj še omenim, da se je kasneje nekaj brucov začelo udeleževati naših mini projektov, kar nas navdaja z zadovoljstvom. Več ko bo zanimanja za delovanje KAO Bizeljc, bolj tehtnen bo razlog, da bo ta dobival določnejšo in bolj jasno formo. Zato tako udeležbo pri morebitnih prihodnjih projektih kot ideje za delovanje KAO Bizeljc sprejemamo - za zdaj kar v Bizeljskem hramu.

Za ideje in informacije se zahvaljujem Alenki Vidmar (4. letnik) in Mojci Ramšak.

PREDLOGA ZA PODELITEV PRIZNANJ OB 75-LETNICI UNIVERZE

Dekanatu FF

Udeleženci na kolegiju Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo smo dne 14. 9. 1994 soglasno sklenili, da predlagamo podelitev priznanja ob 75-letnici Univerze v Ljubljani red. prof. dr. **Slavku KREMENŠKU**.

Ta naš predlog utemeljujemo z naslednjim:

- Prof. Kremenšek deluje na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo od septembra 1960. V naziv rednega profesorja za občo in neevropsko etnologijo je bil prvič izvoljen leta 1980. V celotnem obdobju delovanja na oddelku je bil večkrat tudi predstojnik oddelka. Odlično je usmerjal delo oddelka in posredno tudi celotne etnološke vede.

- Aktivno je deloval in še deluje v najrazličnejših fakultetnih komisijah in odborih, bil pa je tudi član univerzitetnih komisij. Del svojega znanstvenega prizadevanja je posvetil tudi Univerzi in njeni zgodovini ter napisal temeljno delo Študentsko gibanje med obema vojnama na ljubljanski univerzi.

- Etnološko vedo je zastopal v nekdanjem skladu B. Kidriča, v Raziskovalni skupnosti, predvsem pa kaže podčrtati, da sodi med ustanovitelje Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete.

- Ime prof. dr. Kremenška je odločilno povezano s sodobnim razvojem etnološke vede v Sloveniji od šestdesetih let dalje. Oblikoval je njene teoretične okvire ter kot prvi začel svoje lastno raziskovanje in tudi raziskave svojih kolegov (predvsem tudi študentov) usmerjati na področja raziskovanja sodobnosti, vprašanj mestne ali urbane etnologije in delavske kulture.

- Bil je nosilec in koordinator največjega dosedanjega projekta v etnološki vedi, in sicer Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja ter njenega prvega dela, ki ga predstavlja 11 zvezkov vprašalnikov. Pri tem delu je sodelovalo največje število slovenskih etnologov, različne starosti

¹⁴ Govornik je bil prav tako Urh Vrenjak.

in predvsem tudi različnih metodoloških pogledov.

- Nekako logično nadaljevanje tega dela je bil projekt Način življenja Slovencev v 20. stoletju, v okviru katerega še vedno izhajajo monografske topografije za posamezne občine. Tudi v tem projektu je prof. Kremenšek združil veliko število etnologov in predvsem študentov.

- Bil je tudi prvi, ki je v našo vedo uvedel in teoretsko utemeljil pojem "način življenja".

- Pri človeku s tako obsežnim in temeljitim področjem delovanja, kot ga je razvil prof. Kremenšek, vedno obstoji nevarnost, da se kaj izpusti ali prezre. Zato menimo, da je treba pri predlogu za priznanje zlasti še poudariti profesorjevo človeško veličino, izrazito pokončnost in ustvarjalno kritičnost. V celotni etnološki vedi velja za simbol poštenega človeka, izreden ugled pa ima tudi v mednarodni strokovni javnosti.

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (izr. prof. dr. Janez Bogataj, predstojnik)

Dekanatu FF

Udeleženci na kolegiju Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo smo dne 14. 9. 1994 sklenili, da predlagamo podelitev naziva "zaslužni profesor" red. profesorju v pokoju dr. **Vilku NOVAKU**, slovenskemu etnologu.

Ta naš predlog utemeljujemo z naslednjim:

- Prof. dr. Vilko Novak se je rodil 28. 4. 1909 v Beltincih. Diplomiral je na Filozofski fakulteti v Ljubljani iz zgodovine južnoslovanskih jezikov s slovenskim jezikom (1933) in iz etnologije (1947). Leta 1947 je doktoriral iz etnologije z doktorsko nalogo Ljudska prehrana v Prekmurju. Po službovanjih na srednjih šolah je bil med letoma 1948 in 1955 višji asistent in nato asistent v Seminarju za etnologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Do leta 1973 je bil izredni, do upokojitve leta 1976 pa redni profesor za etnologijo na tem oddelku.

- Njegovo raziskovalno delo na področju etnologije se začne na začetku tridesetih let z raziskavami ljudske prehrane v Prekmurju. Kasneje se je posvetil preučevanju sestave in zgodovine preučevanja slovenske ljudske kulture, zgodovine živinoreje itn. Zlasti se je poglobil v raziskovanje številnih avtorjev, ki so sooblikovali zgodovino etnološke misli na Slovenskem. Ta njegova preučevanja so natisnjena v knjigi Raziskovalci slovenskega življenja, spoznanja o sestavi in značaju slovenske ljudske kulture pa je strnil v delu Slovenska ljudska kultura (1960). Znanstvene razprave in študije je objavljaj tudi v številnih uglednih evropskih in svetovnih etnoloških revijah in zbornikih, slovensko etnološko vedo pa je zastopal na mnogih strokovnih srečanjih v tujini in v najrazličnejših delovnih skupinah.

- Pomembno je Novakovo prizadevanje na področju področju, to je v vzgoji etnološkega naraščaja. Svojim študentom

je posredoval zares široko znanje, ne le o domači stroki, ampak tudi primerjalno v evropskih okvirih. Vsi tisti njegovi diplomanti, ki so imeli priložnost sodelovati tudi v mednarodnih okvirih, so bili tako pogosto deležni številnih pohval in ocen, češ, "to so pa Novakovi študentje iz Slovenije".

- Prof. Novak je bil vrsto let edini učitelj za etnologijo na naši univerzi, predvsem pa prvi, ki je po odhodu prof. Nika Županiča postavil temelje regionalni etnologiji in pravemu etnološkemu raziskovanju, s terenskim delom in drugimi metodami etnološkega raziskovalnega dela. Študente je že v šestdesetih letih enakovredno vključeval v raziskovalno delo, in sicer v obsežni projekt takratnega Jugoslovanskega etnološkega atlasta. Prav tako je študentom omogočal tudi udeležbo na mednarodnih etnoloških šolah v nekaterih evropskih državah.

- Poleg velikih pedagoških zaslug prof. Novaka ne moremo mimo njegovih prizadevanj na področju predmetnega opredeljevanja stroke in etnološke teorije. Tako je bil prvi, ki je napisal metodološke in metodične okvire stroke. Razširil je etnološka preučevanja iz podeželja tudi v mestna in trška okolja ter iz tako imenovane preteklosti tudi v sedanost. Čeprav je pri tem šlo za postavitev le teoretičnih izhodišč, je prof. Novak postavil temelj, iz katerega se je stroka metodološko in tudi dejansko oz. praktično razvijala tudi v te nove smeri.

- Ko je prof. Novak postal v štud. letu 1955/56 docent in kasneje profesor, se je močno razširil obseg predavanj in vaj. Poleg predavanj o obči etnologiji je uvedel sistematičen kurz o etnologiji južnih Slovanov in o etnologiji narodov Evrope. Za predavanja iz neevropske etnologije je pridobil zunanega predavatelja iz Zagreba.

Prof. Novak je bil mentor številnim študentom na podiplomski in doktorski stopnji, sloves in veljava ljubljanske etnologije pa je vodila tudi mnoge posameznike iz drugih predelov nekdanje Jugoslavije, da so prijavljali in zagovarjali svoja magistrska ali doktorska dela v Ljubljani.

V našem utemeljevanju nismo omenili delovanja prof. Novaka tudi na področju slavistike, ki se mu poleg etnologije posveča tudi še danes. Iz povedanega je razvidno, da upokojeni profesor dr. Vilko Novak vsekakor sodi med tiste, ki ne le zaslužijo, ampak - preprosto povedano - sodijo v skupino tistih, ki že imajo naziv "zaslužni profesor". Etnološka veda se je pravzaprav začela resneje razvijati po drugi vojni prav s profesorjem Novakom.

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (izr. prof. dr. Janez Bogataj, predstojnik)

PRIPIS UREDNIŠTVA:

Dr. Vilko NOVAK in dr. Slavko KREMENŠEK sta prejela nagradi 2. 12. 1994.

ČESTITAMO!

Damjan J. Ovsec

“A DEJSTVA OSTAJAJO”

Spoštovani prof. dr. Slavko Kremenšek!

Na Vaš zadnji, neposredni odgovor na moje pisanje v Glasniku (32/1-2, 1992) Vam, kot seveda veste, nisem odgovoril, kot tudi nisem odgovoril na Cvirnovu sramotenje. Ni se mi zdelo vredno. Kar sem hotel povedati, sem zapisal, in temu nimam kaj odvzeti ali dodati. Mislim, da je povsem jasno, kaj sem z zapisanim hotel povedati in zakaj sem dodal nekaj stvari, ki so me motile še iz preteklosti in mi, kot se reče, upravičeno ležale na srcu. Z mnogimi, ki so prebrali moj odgovor, sem govoril, vsi so razumeli, kaj sem z njim v resnici hotel sporočiti. Razen Vas. Ne pozabite, spoštovani kolega, da ste me izzvali Vi. V Glasniku (33/3-4, 1993) pa ste me spet izzvali, to pot posredno. V vašem zapisu O slonokoščnem stolpu, aplikativnosti itd. ste pisali o nekih nepravilnostih, ki so se menda dogajale na posvetovanju v Laškem, o čemer pa sam nimam najmanjšega pojma, saj me-tja ni nihče povabil. Tistim, ki naj bi tam po Vašem nekaj 'zagrešili' (Drago Medved, Janez Bogataj), posvečate četrtino Vašega zapisa, medtem ko tri četrtine le-tega spet posvečate moji malenkosti. In zato Vam, spoštovani kolega Kremenšek, še zadnjič odgovarjam.

V treh letih (od 1991 do 1993) je bilo v šestih številkah Glasnika SED objavljenih že 21 (!) strani polemik, ki me sicer ne zadevajo od prve do zadnje vrstice, res pa je, da v vsaki 'nasstopam'. Če površno rezimiram, letijo vse te strani na nekaj mojih stavkov, ki so bili izrečeni v Mariboru poleti leta 1990; tja ste me povabili prav Vi, g. profesor. Šlo je za posvetovanje O problemih in perspektivah etnološkega preučevanja industrijskih naselij in mest (kar je bilo kasneje objavljeno v ČZN I, let. 62, 1991).

Vi sicer lahko ponavljate svoja stališča, ki jih imate o duhu časa v sedemdesetih in osemdesetih letih, vendar Vam ne bom dokumentiral danes že povsem jasno artikuliranih dejstev, da ti časi - milo rečeno - niso simpatizirali z meščanstvom. Pa tudi z marsičem drugim ne. Ker je moje doživljanje tega problema povsem podprto s pravno, ekonomsko in zgodovinsko prakso, ne čutim nikakršne potrebe po nasprotovanju Vašim stališčem. Na določene reči Vam nisem odgovoril, zato je nanje odgovoril čas. V zadnjem letu in pol smo lahko v vsakem časopisu brali, kaj vse je počela Partija na Univerzi ali konkretno na Filozofski fakulteti (Vi to zanikate). Mislim, da so pričevanja dr. Močnika, dr. Rotarja, dr. Hribarja itd. nadvse jasna.

Vi tudi govorite o univerzitetnih profesorjih različnih metodoloških naziranj (ko navajate komisijo za svojo doktorsko disertacijo: Vilko Novak, Boris Zihel, Marjan Britovšek), jaz pa poskušam dopovedati, da se človek navsezadnje lahko moralno odloči za lastno pot samo takrat, kadar jo ima za najboljšo možno. Vse druge poti so konvencije - moralne, socialne, politične, filozofske ali religiozne narave. Dejstvo,

da konvencije vedno cvetijo, dokazuje, da zelo malo ljudi izbere lastno pot. Kadar pa človek izbere konvencijo, ne razvija samega sebe, ampak metodo. Torej razvija kolektivno na račun lastne celote. Pravica biti drugačen pa se, razumem, drago plača. Danes vem, da cena zame vendarle ni bila previsoka.

O metodi ne bom več govoril, ni se mi zdelo primerno, da bi jo introniziral. Res je, svojo (diplomsko) nalogo sem lahko izpeljal in odlična ocena pod njo mi je bila v veselje in spodbudo. Vi ste me pri tem podpirali, medtem ko je bil Vaš profesorski kolega proti, češ da to ni etnologija. Glede na to, kar trdite Vi, dr. Kremenšek, se je očitno zgodil čudež: bil sem, kot se zdi po vaše, brez mentorja, oceno pa mi je napisal sam nadangel Gabrijel. Ker sem se s tem pisanjem ubadal v počitniškem času, da bi ujel rok oddaje, ki mi ga je postavil urednik, nisem mogel preveriti na dekanatu, kdo je podpisan pod mojo nalogo, ker je bila oseba, ki dela v arhivu, takrat na dopustu.

Če se najine predstave o svetovnem in znanstvenem delu - še bolj pa predstava o znanstveniku - razhajajo, mi še zdaleč ni treba očitati nepotrpežljivosti in indolence do neoporečnega pridobivanja novega znanja. Postavlja se seveda tudi vprašanje: do katerega znanja? Moj opus, skromno ali neskrupno, govori sam zase. Tako kot vsak opus. Vem, da ga ne poznate. V Vašem odgovoru pa sem moral prebrati tudi to cvetko: "Seveda pa nakazano razhajanje (med nama, op. D. J. O.) nima prav nikakršne zveze z različnimi v svetovnonazorskih pogledih, političnih prepričanjih, s članstvom v tej ali drugi stranki, o čemer bi nas hoteli po vsej sili prepričati." Za božjo voljo, spoštovani kolega! "Nakazano razhajanje" ima prav vsako zvezo s tem! Saj to vendar v zadnjih sto letih empirično dokazuje psihologija. Prepričajte raje samega sebe o tem, spoštovani dr. Kremenšek. Jaz z Vami ne bom več polemiziral o tem, kaj je resno znanstveno in kaj ne. Tudi lojalnosti vas ne bom učil, pa tudi prositi mi ni treba zanjo. Povsem odveč je tudi Vaše očitanje "aplikativnosti" in "interdisciplinarnosti". Tu govoriva, kot skoraj povsod, dva različna jezika. Vi se nočete približati mojim pojmovanjem, pač pa vztrajate pri svojih. Lepo in prav. Vendar bo še lepše in še bolj prav, ko boste nehali svoje vsiljevati drugim. To Vam gre res od rok, vendar pomislite, da Vam jaz nikoli nisem ničesar vsiljeval, čeprav je bilo možnosti in priložnosti več kot dovolj.

O Kruševcu ne bom izgubljal besed, samo drobno opombo. Seveda sem potoval tja na svojo željo, tako kot tudi v vse druge kraje, kjer sem kdaj bil. Med mojimi številnimi in kar bogatimi potovanji je bila ena sama izjema: edino v bivšo JLA nisem potoval na svojo željo. V Kruševac pa so me, kljub vsemu, povabili ljudje na oddelku; mar niste bili med njimi?

Dalje: prav dobro veste, zakaj nisem hotel nadaljevati s svojo magistrsko nalogo. Naštel sem Vam najmanj pet tehtnih argu-

mentov. Vi veste poročati samo o tem, da sem bil pri Vas le dvakrat na konzultacijah, potem pa sem baje "izhlapel". Škoda, ker niste zapisali v Glasnik tudi tega, da sem Vas na tretji konzultaciji prosil, če bi lahko spremenil temo magistrerja, kar ste mi ugodili. Moj mentor je postal dr. Valens Vodušek, ki pa je, žal, preden sem novo delo lahko oddal, umrl. Je pa napisano.

Očitane mi veliko stvari, podtikanja in izmišljije. Lepo Vas prosim! Povem Vam, da ne bom polemiziral po utečeni slovenski nevrotični navadi, stavek na stavek, ker s tem ne pridemo ne do "palače" in prav tako ne do resnice, ampak postane vse skupaj ena sama neprebavljiva godlja.

Eno samo dejstvo pa bom ponovil: živeli smo v totalitarni državi in posledice tega dejstva so še danes vidne. In ta nedemokratski neliberalizem je vplival seveda na vse institucije. Univerza Edvarda Kardelja ni bila izjema. Nikjer pa nisem rekel ali zapisal, da je bilo vse - ali določeno - znanstveno delo zato nično. Boggedaj. Bilo pa je zaznamovano. Drugače povedano: danes je duh časa k sreči nekoliko spremenjen in morda je to tisto, kar Vas je tako prizadelo in Vam je skrajno moteče (nezadovoljstvo s trditvami Daše Hribar, pa z delom in izjavami dr. Janeza Bogataja, dr. Zmaga Šmitka, dr. Božidarja Jezernika). Duh časa bo zahteval še več aplikativnosti, pa tudi tržnih pristopov, medijskega dela in sploh vsega, kar se zdaj zdi, kot da napada vrednote znanosti, čeprav jih v resnici le preverja.

Malo preveč Vas zapeljujejo nasprotja - ne v korist etnologije - in tudi Vašemu zaslužnemu znanstvenemu delu to ni v prid. Če je začela etnologija širiti svoj življenjski prostor, ni koristno, da staroste tako ozkosrčno ocenjujejo tisto novo, česar sami niso hoteli oziroma znali "aplicirati". Čim bolj človek vztraja na napačni lastnosti in čim manj je občutljiv na bistvene stvari, tem bolj širi nezadovoljstvo.

V naši družbi je bilo dolgo časa meščansko poreklo pomanjkljivost. Omejena komunistična vzgoja ga je poskušala eliminirati. To ji je tudi uspelo. Mar to ni dejstvo? Zakaj ni dokumentiranih vsaj 1000 slovenskih meščanov, ki so še živeli v osemdesetih letih in jih danes, žal, ni več med nami?

Ponavljam, mojih raziskav ni podpirala nobena institucija in noben sklad. Vse moje prošnje do leta 1993 so bile sistematično zavrnjene. Sam torej npr. ljubljanskih meščanov nisem mogel evidentirati, čeprav bi jih zelo rad. No, nekaj sem jih le. Na svojo roko.

Seveda ne pričakujem, da se boste, spoštovani kolega, spremenili in se strinjali z menoj, vendar Vas prosim, da v imenu demokratičnega liberalizma, ki je v povojih, dovolite tudi meni, da sem in da mislim, kot verjamem, da je prav. Menda imam lahko svoje objektivno subjektivno stališče tako do odnosa etnologije do meščanstva kot do svoje vrednosti.

Intelekt zelo rad izniči doživetje, ki ga obravnava kot kršitev pravil. Ko sem Vam prvič odgovoril, sem pisal o svojem doživetju. In kako brezupen je svet brez doživetij! Kdor ne živi iz svojega lastnega priznanja, temveč od priznanja drugih, živi zelo nevarno. Celó več: verjeti le tujim priznanjem je

uničujoče.

Zato mi tudi za Vaša priznanja, dr. Kremenšek, ni. Poanta mojega pisanja je bila povsem drugače. Zgrešili ste jo. Človek se, nadalje, sprašuje tudi naslednje. Pozna se že 26 let. Od kod Vam Vaše, rekel bi, skoraj notorično nezaupanje? Tudi do mene, Vašega nekdanjega učenca. Mar res verjamete, da ne poznam vseh Vaših poglobitvenih del? Mar ne veste, da kupujem prav vse etnološke knjige in brošure, kar jih izide? Jasno je, da imam na svojih policah tako Etnološke razglede in dileme (1985) kot Vašo knjižico Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejšje dobe (1980). In Zeleno Jamo. In kako naj tudi tega ne bi poznal, ko pa prav ta dela že desetletja neprestano navajate tako ustno kot v (znanstvenem) tisku.

Vidite, kam človek zaide, če se začne "zagovarjati" po točkah, ki jih seveda spet postavljate Vi. Prav zato večinoma ne sodelujem v polemikah, ker vem, kam vodi nevrotično samodokazovanje in cepidlačenje. Nikamor. To pot sem se pustil pretentati samo zato, ker je to moja zadnja "polemika" z Vami. Jaz sem svoje povedal, pa razumi, kdor hoče!

Zdaj pa še nekaj o mojem meščanskem poreklu, ki Vas je ves čas motilo (in o meščanstvu nasploh). Še še spominjate, kaj vse ste mi o tem izrekli šest let po diplomi, leta 1979, ko sem Vam prinesel v dar, da bi se Vam nekako oddolžil za Vaš trud, svojo knjigo? Se spomnite, kaj sem Vam o meščanskih travmah pripovedoval pred nekaj leti sam, da ne bi morda mislili, da je vse zlato, kar se sveti?

Jasno je, da so temeljna svetovna dela o meščanstvu (tu mislim tudi na literaturo, gledališče itd.) napisali meščani. Celó legendarno kritiko meščanstva, iz katere je nastal marksizem in razne njegove izpeljave, je koncipiral meščanski duh. Meščanstvo omogoča negovanje posameznika. Zato sem meščanstvu hvaležen.

Naj na koncu dodam še, da take "polemike" kratijo prostor strokovnim revijam, ki s skromnimi subvencijami komaj shajajo in potrebujejo prostor za kaj bolj konstruktivnega. Škoda se mi zdi, da odtujeno zapisujemo neke prispevke, ki ne gredo niti v strokovne bibliografije.

Spoštovani profesor Kremenšek, kot svojega nekdanjega profesorja ter sojenega in nesojenega mentorja Vas iskreno vabim v svoje počitniško zatočišče v bohinjsko Staro Fužino, pod veliko lipo, kjer se lahko skupaj s Cvirnom ter prijatelji Bogatajem, Jezernikom in Šmitkom pogovorimo o čemerkoli - in še posebej o etnologiji - in iz te žive, morda temperamentne debate končno ugotovimo, da sedanja slovenska etnologija (in kulturna antropologija) le nima nekkih "luzerjev", ki bi ji delali sramoto, ampak ji širijo prostor v ta novi svet svobodne Slovenije.

In samozavest nam bo prišla še kako prav.

S spoštovanjem Vas pozdravlja Damjan J. Ovsec
Ljubljana, 3. 8. 1994

Damjan J. Ovsec

“DEJSTVA OSTAJAJO, SO PA NEKOLIKO DRUGAČNA”

Indijski pregovor pravi: Povprečneži lajajo, modri razpravljajo (in se pogovarjajo). Zadnjega z mnogimi ljudmi ni mogoče opraviti, zato na mnoge polemike, kot je morda kdo že opazil, ne odgovarjam. Ne zato, ker naj bi težil zgolj k temu, da bi bil moder, ampak zato, ker ne znam in nočem lajati. Ker pa se, začudo, pojavljam celo v polemikah, pri katerih nimam nič zraven (glej moj odgovor S. Kremenški), sem si tokrat premislil in zapisal nekaj besed tudi spoštovanemu g. Janezu Cvirnu. Čeprav so minili meseci, naj stvari kljub vsemu ne gredo v pozabo.

V Glasniku SED (32/1-2, 1992) sem v odgovoru na pisanje dr. Slavka Kremenška, ki je nosilo naslov A dejstva ostajajo, povsem mimogrede omenil, da zgodovinar Janez Cvirn v svoji knjižici o družabnem življenju v Celju (Kri v luft! Čreve na plot!, Celje 1990) uporablja moje definicije posameznih pojavov družabnega življenja (hvalabogu, lahko sem samo vesel!), vendar pri tem nikjer v knjižici, celo v bibliografiji ne, poimensko ne omenja nobenega od etnologov, ki so se s tem ukvarjali pred njim (jaz, na primer, dvajset let prej, Maja Godina trinajst let za mano, potem pa še vrsta drugih). To je vse. In še res je. Kot je res tudi to, da nekaterih zgodovinarji, če le morejo, zmanjšujejo pomen dela etnologov in ga pogosto namenoma spregledujejo. O tem bi znala naša stroka marsikaj povedati.

No, pa k stvari. Torej, J. Cvirn se je znašel v mojem odgovoru S. Kremenški mimogrede. Z njegovim načinom “upoštevanja” drugih sem hotel zgolj ilustrirati neki trend, ki smo mu priča. In tudi to je res. No, pa naj še enkrat (čeprav je res mučno) spoštovanemu J. Cvirnu v poduk in sebi v zabavo zapišem zgolj eno: kakorkoli že, metodo ali način za preučevanje družabnega življenja sem dognal sam, jo torej sam “izumil”, brez mentorskih pomagala (baje sploh nisem imel mentorja) in brez kakršnihkoli sugestij iz t.i. literature. Nikjer pa seveda ne trdim, da je bila moja metoda ali način najboljši. Trdim samo, da sem nekaj bolj ali manj posrečeno ustvaril na novo. Zdaj pa bi mi rad nekdo, kar se ni zgodilo prvič, to nonšalantno speljal. Osemdeset odstotkov moje knjige o družabnem življenju ljubljanskega meščanstva je nastalo na podlagi pričevanj mojih informatorjev (kar je seveda etnološka metoda), tako kot je nastala v komuniciranju s (pravimi) ljubljanskimi someščani vsa moja vednost o njih. To

vedo vsi, razen J. Cvirna, ki pa najbrž tudi ve, da je (bilo) tako, vendar mu ta vednost seveda ne pride prav.

Če način, nivo in dolžina Cvirnovega pisanja oziroma nebrzdanega napada (mojih šest vrstic proti njegovim desetim (!) odstavkom slabe vesti) ustrezajo zgodovinski stroki in očitno tudi tedanjemu uredništvu Glasnika, to seveda ni moj problem. Vsekakor pa bi pri tem zaman iskali vsaj kanček zdrave pameti, smisla za dialog in seveda okusa. Kadar naredim kaj narobe, svoje napake rad priznam: opravičiti se mi ni tuje, kar moji kolegi dobro vedo. Vendar od g. Cvirna ne pričakujem opravičil za njegove napake, ker jih niti ne vidi. Konec koncev veljamo nekaj le zaradi bistvenih stvari, ki jih utelešamo. In če jih nimamo, potem je življenje pač zaman.

Ker si vsakdo lahko prebere, kaj sem v resnici zapisal jaz in v kaj se je g. Cvirn - ki ga moja “polemika” z dr. Kremenškom neposredno ne zadeva - povsem neupravičeno obregnil z gromozansko občutljivostjo in superiornostjo, nimam k stvari več kaj dodati. Razen ene točke. Dejstvo, da g. Cvirn očitno ne spoštuje dela drugih, da bodisi sovraži citiranje ali pa ga citiranje utruja. To je njegova stvar, njegova volja in njegov problem; meni je popolnoma vseeno (končno tudi znameniti ameriški filozof Ralph Waldo Emerson ni maral citiranja). Toda njegovi arogantni izpadi na moj račun niso več samo njegova stvar. In tega mu ne dovolim.

P.s. In seveda, tudi g. Cvirna vabim pod svojo bohinjsko lipo v Stari Fužini (skupaj z drugimi, k jih omenjam v odgovoru dr. Slavku Kremenški) na konstruktivno prijateljsko srečanje, pogovor in vse, kar spada zraven.

Damjan Ovsec
Ljubljana, 3. 8. 1994

PRIPIS UREDNIŠTVA: S tema pismoma v Glasniku zaključujemo polemiko Ovsec proti Kremenški in Cvirnu (in obratno), ki poteka od leta 1991 v Glasniku SED.

Na sestanku uredniškega odbora dne 24. 1. 1995 je skoraj polovica prisotnih (3:1, 3 vzdržani) menila, da naj se pismi objavita.

INJA SMERDEL, OSELNIKI / WHETSTONE HOLDERS.

Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja,
Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja 4.
Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 1994.
Slovensko besedilo in angleški prevod. 319 str., il.
ISBN 86-81539-03-5

Vsaka recenzija prinaša vsaj dva odgovora. Na eni strani skuša razkriti vsebino nekega dela bodisi v tekstovni bodisi v kakršnikoli drugi obliki. Povzetek vsebin in morebitno vlečenje vzporednic, umeščanje v koordinatni sistem znanosti je temeljna naloga recenzije. Širši in globlji je pogled in pregled recenzenta v znanosti, večjo težo ima recenzija. A če nič drugega je recenzija vedno vsaj osebno razmišljanje o nekem delu.

Na drugi strani pa recenzija ne določa samo dela, ampak tudi recenzenta. Njegov odnos do knjige, razstave, filma nam, če recenzirano delo sami poznamo, toliko bolj posredno govori o recenzentu samem. Zanimivo je, s kakšnimi očmi in s kakšne pozicije nekdo drug gleda na neko delo, kakšna vprašanja si postavlja, kaj izpostavi, kaj povezuje in kaj spregleda.

V tem smislu pa recenzija nikoli ni odgovor samo na eno vprašanje, ampak vedno recenzent tudi svojo "podobo na ogled postavi".

Oselniki so četrto delo, ki je izšlo v Knjižnici Slovenskega etnografskega muzeja, in na kvaliteten način, skupaj s postavljenimi razstavami, večja odmevnost etnografskega muzeja in delovanja etnologov v širšem prostoru.

Besedilo je v celoti prevedeno v angleščino, kar je glede na specifičnost ali univerzalnost obravnavanega dela koristno, saj je tako dostopno tudi drugim (evropskim) znanstvenikom in bo lahko odmevalo tudi na tujem.

Etnologinja Inja Smerdel, kustodinja v Slovenskem etnografskem muzeju, se pri svojem delu ukvarja predvsem z ruralnim gospodarstvom. Tokrat se je posvetila oselnikom, oslam in ognjilom, tako drobnim, a vendar nujno potrebnim členom v verigi preživetja. Oselniki in osle so bolj ali manj znani predmeti širšemu krogu ljudi. Več težav je z ognjilom, zato je na mestu razlaga, ki pravi, da je to šilasto jekleno orodje za ravnanje kose pred brušenjem.

1. V prvem poglavju je na straneh od 5 do 71 predstavljen droben, ob velikih temah skoraj neznan predmet. Ali kot privlačno zapiše avtorica v naslovu: "Drobna obrobna oda: delu, znanju, ustvarjalnosti, svojosti, erosu." In kasneje utemelji vsako od zapisanih misli. Prvo poglavje tako po obsegu kot po sporočilnosti predstavlja jedro knjige.

Oselniki so kot delovni pripomoček znani po vsej Evropi in so kot predmet iz materialne kulture kmečkega življenja, te

klasične etnološke teme, vedno vzbujali zanimanje etnologov. A vendar so bili le redko središčni predmet etnoloških raziskav. Največkrat so omenjeni kot "eno izmed orodij, rabljenih pri košnji in pri žetvi ali kot eden izmed izdelkov domače obrti". Izjemo predstavljajo tri slovenska dela, Gorazda Makaroviča Slovenska ljudska umetnost, Toneta Ljubiča Izumrle panoge domače obrti v okolici Turjaka in Ivana Koštičala O oselniku, ter dve tuji monografiji, Cvetka Đ. Popovića Bosansko-hercegovski oselniki in Franza Collesellija Tirolski oselniki in njihov okras. Kot "branje inspirativnih domnev" je označeno delo Leopolda Schmidta Oblikovna svetost v kmečkem delovnem mitu, katerega "središčna sestavina (...) razpravljanja je erotična simbolika orodja: moške osle in ženskega oselnika".

Pravzaprav je glede na drobnost predmeta presenetljiv že obseg napisanega. Vendar oselnik kljub svoji majhnosti, posebej zaradi svojega širokega etnološkega konteksta, ni zanemarljiv. Oselnik kot izdelek domače obrti, še bolje kot izdelek obrtnika, kot čisto posebno orodje posameznika. Avtorice ni zanimala samo oselnikova zgodovinska pot, čeprav tudi to obdelala na zanimiv in razumljiv način - s sodelovanjem z drugimi znanostmi, npr. s tehnologijo obdelovanja kovin in tudi z drugimi družboslovnimi znanostmi (arheologija, gospodarska zgodovina). Pri takem kompleksnem preučevanju je pogled skozi pozicije različnih ved nujno izhodišče. O pomenu kose in nanjo navezujočih se osle in oselnika priča mnogo del s področja gospodarske zgodovine. Med njimi omenja avtorica Braudelove besede o tehniki, ki je "tako silovito kot potrpežljivo in enolično vplivanje ljudi na zunanji svet; tako nagle spremembe (morda celo prehitro imenovane revolucije) kot počasne izboljšave postopkov in orodij ter naposled nešteti gibi, ki gotovo nimajo novotarskega pomena, a so plod nakopičenega znanja. In pojav kose, piše, "nedvomno pomeni svojo 'revolucijo' v kmetijstvu".

Oselniki se pojavijo potem, ko se uveljavi vedenje o pomenskosti vode in kake druge tekočine pri hlajenju rezila. Oselniki so pestri in specifični po obliki. Samo dva parametra: prisotnost ali odsotnost ene ali dveh nog za vtikanje v zemljo in oblika posodinega trupa sta navrgla osem različnih tipov, za katere vsaj deloma velja tudi specifična geografska provenienca. Opisu različnih oblik so v pomoč slike, ki orisujejo posamezne oblike, tako da si bralec tipe oselnikov lažje predstavlja. Pravzaprav gre pri analizi tako različnih predmetov za težko delo, kajti vsak oselnik je v nečem svojski, drugačen od drugih. To umešča oselnike med tiste redke predmete (G. Makarovič v delu Slovenska ljudska umetnost omenja še preslice in kolovrate), ki s svojo likovno podobo presegajo vrednost, ki jo ima njihova praktična vloga. Zanimivo je, da so to predmeti, namenjeni delu, ki je strogo ločeno glede na

spol. Taki okraši, kot npr. napisi "Pikčju sem", "Franc", ali pa letnice, inicialke, dajejo predmetu večjo vrednost, lastnika pa med mnogimi prepoznava in določajo.

Zelo neposreden etnološki kontekst oselnikov so njihovi izdelovalci in uporabniki. Posebej je zanimiva vloga oselnikov ob košnji - košnji, ki ni več razumljena kot delo, ampak kot praznik in krona vseh prizadevanj. Jasne so oblike moških (kosec) in ženskih del (žanjica). Hkrati pa sta že Koštiál in L. Schmidt povezovala oslo s človekovo podobo. Oslo je bila oblikovno in funkcionalno enačena z moškim spolnim udom in oselnik z žensko vagino. Tak pogled na oselnike, v začetku izražen kot domneva, se na koncu pokaže kot zelo resna teza, ki ji lahko verjamemo, saj je podkrepljena s celo vrsto podatkov o sami košnji ter o vseh šalah, dovtipih, pogledih, ki jo spremljajo.

Dodan je še pogled v sedanjost. Stari oselniki danes mnogokje visijo po stenah. Izginjajo iz svojega primarnega okolja, kot izginja tudi prvotno okolje, ki je produciralo oselnike. Ostajajo oselniki - spominki, ki dobivajo čisto novo vrednost in v novem času nov pomen.

2. Temu na straneh od 117 do 132 sledi poglavje o uporabljenih virih in slovstvu, iz katerega je razviden širok krog uporabe podatkov, obsežen tako geografsko kot časovno.

3. Katalog (na straneh od 133 do 177) prinaša popis in komentar raznih značilnosti vseh oselnikov, ki so last SEM. Z etnografsko natančnostjo so popisane glavne značilnosti posameznih oselnikov: material, mere, morebitno posebno ime, oblikovni tip, kraj uporabe ali nastanka.

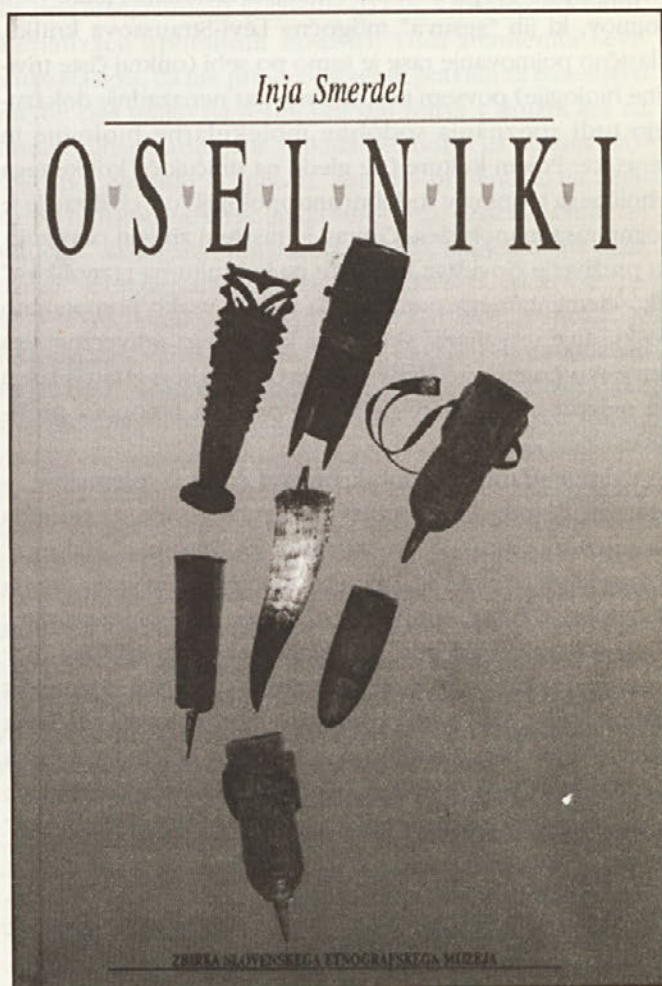
4. Dodano je kazalo kraja uporabe, oblikovnih tipov in materialov. Kazalo podaja prerez vsebine skozi te tri značilnosti (str. 229-239).

5. Na naslednjih straneh (239-301) so objavljene fotografije in risbe vseh oselnikov, osel in ognjil, ki jih hrani SEM.

6. Francka Benedik je v poglavju Slovenska narečna imena za oslo in oselnik prikazala pestrost slovenskih narečij in zbrala zanje okoli 400 izrazov. Temu sta dodana še dva zemljevida: prvi prikazuje posamezne narečne oblike za oslo in oselnik, drugi pa geografsko razširjenost posameznih oblikovnih tipov oselnikov.

Razprava o oselnikih temelji na primerjalnem pristopu, saj

obravnavava oselnike na več območjih Slovenije (težišče na Koprivniku, Gorjušah in Gradežu), hkrati pa podaja več "vlog", katerih nosilec je prav oselnik.

V knjigi je bila uporabljena zbirka oselnikov SEM, ki se je ob raziskovalnem delu Inje Smerdel še razširila. Predmeti, sicer zaprti v depojih, so ob tej priložnosti zagledali luč sveta in so bili s to knjigo ter razstavo na najboljši možni način predstavljeni javnosti.

Rajko Muršič

CLAUDE LÉVI-STRAUSS, RASA IN ZGODOVINA. TOTEMIZEM DANES.

ŠKUC, Filozofska fakulteta (Studia humanitatis),
Ljubljana 1994, 234 str., ISBN 961-6085-01-8

Rušenje zablodelih zahodnih stereotipov in poenostavitvev na podlagi črnobelega pojmovanja sveta bi lahko bil skupni imenovalec dveh znamenitih krajsih Lévi-Straussovih

spisov, ki smo ju končno dobili tudi v slovenskem prevodu (čeprav sta bili obe besedili doslej dostopni tudi v hrvaškem¹ in srbskem² prevodu). Kritika ne le moralno, temveč tudi epistemološko nevezdržnega povezovanja ras in (vrednotenja) "kultur" ter neizprosno zavračanje univerzalnih prvin totemizma sodita v samo jedro konceptov moderne an-

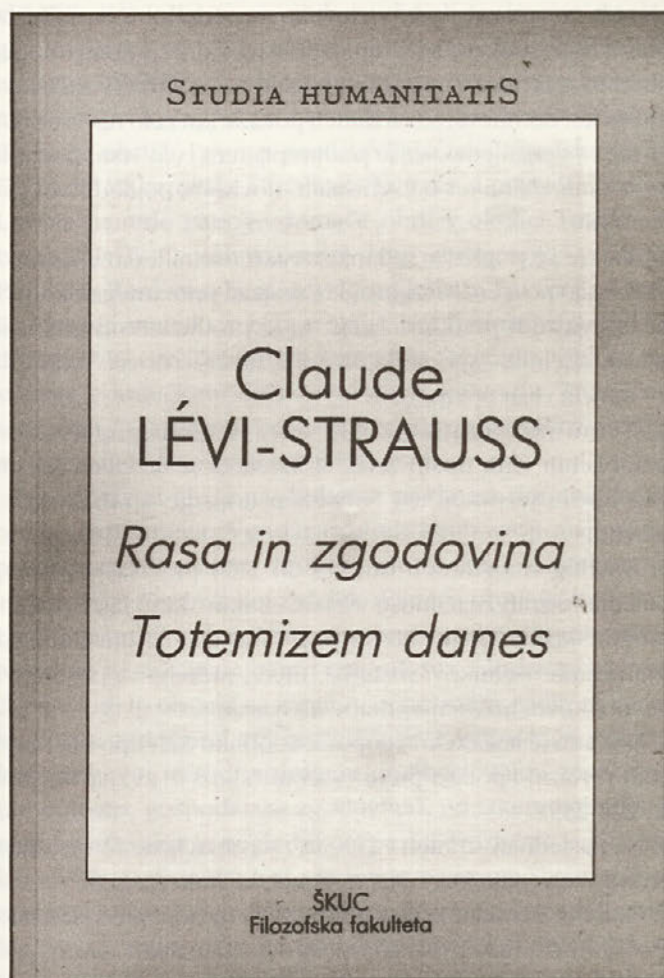
tropologije, ki je bila bržkone med najbolj hrstečimi in obenem najpogosteje napačno razumljenimi znanostmi v tem stoletju. Oba pomembna kamenčka v mozaiku vse bolj nerazpoznavne brkljarije znanosti o človeku, ki ju prinaša pričujoči prevod, pa obenem ohranjata racionalno jedro vseh pojmov, ki jih "sesuva" mogočna Lévi-Straussova kritika. Klasično pojmovanje rase je samo po sebi (onkraj čiste trivialne biologije) povsem nesmiselno, kar nenazadnje dokazujejo tudi spoznanja sodobne molekularne biologije in genetike. Pojem kulture (ne glede na uničujoče kritike tega tehničnega termina v sodobni antropologiji) oz. civilizacije je pojmu rasa mimobežen, čeprav ju razizem zmeraj povezuje. Za preživetje človeštva kot vrste pa je "kulturalna raznolikost" tako elementarnega pomena, da bi bilo vsako prepotentno poskušanje ustvarjanja skupnega kulturnega univerzuma za človeštvo pogubno. Glede tega je Claude Lévi-Strauss jasen (in neizprosno humanističen): le pestrost omogoča preživetje.

Na drugi strani smo dobili prevod spisa o totemizmu, v katerem Claude Lévi-Strauss ne zavrača samega termina totemizem, ampak nevzdržno podmeno "etskega" razumevanja totemizma, kajti - po znameniti sintagmi - totemi niso dobri za hrano, ampak za mišljenje. Skupni imenovalc obih spisov (ki sta bila napisana ob različnem času in v drugačnih kontekstih) pa je nedvomno teoretska dozorelost antropologije, kajti tako pojem rase (kot teoretska rdeča nit otroške dobe biološke antropologije) kot pojem totemizma (kot teoretski zvelek nedozorele socialne antropologije) sta se po kritičnem pretresu pokazala kot nekakšen "flogiston" in "eter" antropologije.

Moč Lévi-Straussovega pristopa je v tem, da je presešel omejitve naivnega realizma in - če se izrazim nekoliko okorno - na novo vzpostavil razmerje med imaginarnim in realnim. Spoznanja sodobne kognitivne antropologije namreč potrjujejo (relativno, v smislu dosledne materialistične analize, ki se konča v "imaginarnem", kot na primer Marxova analiza kaptala) prednost "imaginarnega" pred "realnim".

To je torej temeljno jedro obih spisov. Problem pri prevodu obih Lévi-Straussovih del pa je v tem, da ju ne moremo povsem jasno razumeti brez hkratnega (ali predhodnega) branja (vsaj) dveh njegovih drugih obsežnejših del. Brez znamenite Divje misli³ (ki je resda izšla za Totemizmom) ni mogoče razumeti temeljne poante Totemizma danes, da namreč ne obstaja "primitivna misel", temveč je mogoče govoriti zgolj o različnih načinih artikulacije univerzalne kognitivne zmožnosti človeka. V tem okviru igra glavno vlogo t. i. totemski operator, ki ga Claude Lévi-Strauss opiše prav v Divji misli. Prav tako ni mogoče zapopasti vseh razsežnosti krat-

kega spisa Rasa in zgodovina brez branja dveh del, Žalostnih povratnikov (*Tristes tropiques*)⁴ in kasneje napisanega, še bolj eksplicitno humanističnega spisa Rasa in kultura,⁵ v katerih je Lévi-Strauss povsem jasno razgrnil svoje humanistične karte. Upam, da bo Studia humanitatis v bližnji prihodnosti lahko poravnala ta dolg, ki si ga je nakopala sama. Ob pred leti izdanem (in že zdavnaj razprodanem!) zborniku Od-

daljeni pogled bi za potrebno razumevanje Lévi-Straussovega dela morali prevesti vsaj še Elementarne strukture sorodstva.

Claude Lévi-Strauss je napisal spis Rasa in zgodovina po naročilu Unesca kmalu po II. sv. vojni (1952), ko so se posledice problematičnega pojmovanja rase na najbolj srhljiv način materializirale v taboriščih smrti. Lévi-Strauss pravi,⁶ da se sam ne bi lotil pisanja tega spisa (pamfleta, kot pravi Didier Eribon). Takrat je iskal način, da bi poiskal spravo med pojmovanjem napredka in kulturnim relativizmom. Posebej kritično je gledal na presojo večvrednosti kultur nad drugimi v smislu "napredka" in "stagnacije". Ta klasični antirasistični

1 Claude Lévi-Strauss, *Rasa i povijest*. V: *Strukturalna antropologija 2*. Školska knjiga, Zagreb 1988, str. 297-334.

2 Claude Lévi-Strauss, *Totemizam danas*. BIGZ, Beograd 1979.

3 Claude Lévi-Strauss, *Divlja misao*. Nolit, Beograd 1978. Žal ta beograjski prevod ne sodi med boljše.

4 Claude Lévi-Strauss, *Tužni tropi*. Zora, Zagreb 1960.

5 Claude Lévi-Strauss, *Rasa in kultura*. V: *Oddaljeni pogled*, ŠKUC, FF (Studia humanitatis). Ljubljana 1985, str. 21-45.

6 Claude Lévi-Strauss, *Anthropology, Race, and Politics: A conversation with Didier Eribon*. V: Robert Borofsky (ur.), *Assessing Cultural Anthropology*. McGraw-Hill, Inc. New York, St. Louis, San Francisco, Auckland, Bogotá, Caracas, Lisbon, London, Madrid, Mexico City, Milan, Montreal, New Delhi, San Juan, Singapore, Sydney, Tokyo, Toronto 1994, s. 420-429.

argument (o tem, da so kulture sicer različne, a jih ne kaže vrednotiti) je prišel tudi v srednješolske učbenike, kljub temu pa je rasizem tako prisoten v evropski kulturi, da se Unesco (ali druge mednarodne organizacije) vsakih nekaj let loti akcij proti rasizmu. Tako je dobil Claude Lévi-Strauss še eno naročilo za pisanje o rasizmu. Leta 1971 je izšel kontroverzni spis *Rasa in kultura*, v katerem je še bolj eksplicitno zaobšel vprašanje rase (kritika tega termina je po II. sv. vojni v resnici le še boj z mlino na veter) in še bolj jasno napadel etnocentrične (posebej evrocentrične oz. "zahodnocivilizacijske") predstave. Po njegovem je največja nevarnost za človeštvo uniformiranje kultur. Medkulturna izmenjava - ob odporih posameznih kultur do inovacij - in prilagoditev novim kulturnim sestavinam sta za razvoj vsake kulture bistvenega pomena. Na vprašanje o njegovem odnosu do rasizma Lévi-Strauss pogosto ne odgovarja. V navedenem intervjuju je povedal naslednje: "Kot antropolog sem prepričan, da so rasistične teorije pošastne in absurde. Toda s trivializiranjem pojmovanja rasizma, z njegovo takšno in drugačno uporabo mu izpraznimo njegov pomen in spodbudimo tveganje, da dosežemo rezultat, nasproten tistemu, ki ga želimo."⁷

Vprašanja kulture se zastavljajo na drugi ravni. In prav dogajanje po padcu Berlinskega zidu, ko se za krinko "nove demokracije" skrivajo prastare težnje po dominaciji (in ko recimo italijanski neofašisti v program zapišejo negativno stališče do rasizma zato, da lahko na drugi strani nemoteno izvajajo svoj etnocentrični ekspanzionistični program), dokazuje ustreznost in - žalibog - aktualnost Lévi-Straussovih

svaril pred uničevanjem "kulture raznolikosti". Vse kulture so pač "rezultat mišmaša, izposojanja in mešanja, ki so se dogajala - v različnih stopnjah - od samega začetka časa".⁸

Prav medkulturna izmenjava je prej izmenjava idej kot pa ljudi, prej imaginarnega kot realnega (ali, v materialni kulturi, materializacij uporabnih zamisli). Tudi znamenita Lévi-Straussova teza, da gre pri sorodstvenih pravilih za izmenjavo žena, ne cilja toliko na realni položaj žensk v družbi kot na simbolno/imaginarno plat artikulacije možnega obstoja (kohezije) posameznih skupnosti. Zato ne preseneča, da Lévi-Straussa bolj kot ljudje zanimajo verovanja, šege in navade ter institucije.⁹ To ni antihumanizem, ampak intelektualna drža, ki izhaja iz opazovanih dejstev. Ta pa kažejo, da je vse "realno" v resnici predelano skozi operatorje "imaginarnega". Je sicer meja med njima (človeško bitje), toda če želimo spoznati "imaginarno", se moramo odreči "realnemu" in narobe (tako kot se moramo odločiti ali za strukturo ali za proces,¹⁰ ker ne moremo epistemološko učinkovito pokriti obeh hkrati).

To je tudi ena od temeljnih poant izjemno obsežne spremne besede Rastka Močnika, ki skozi Lévi-Straussov opus sledi prav tej temeljni značilnosti strukturalnega pristopa sploh. Čeprav je intenca Močnikove spremne besede v sintezi lastnih razmišljanj o odnosu "realno"- "imaginarno", smo dobili - kljub pretirani redukciji družbe na vlogo menjalnih razmerij - tudi odlični prikaz moči strukturalne metode v času, ko je bolj v modi relativistična hermenevtična dekonstrukcija kakor objektivistična kvazimatematična analiza.¹¹

Nena Židov

MAJA ŽVANUT, OD VITEZA DO GOSPODA.

Viharnik, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1994.

223 str., il.

ISBN 961-6057-01-4

Knjiga zgodovinarke Maje Žvanut nas popelje v svet plemstva na Kranjskem v obdobju med 15. in 17. stoletjem. Podobno kot drugod v Evropi se je tudi plemstvo Kranjske v tem času prelevilo iz srednjeveških vitezov v podeželske gospode - od tod tudi naslov knjige *Od viteza do gospoda*. Plemstva v Sloveniji danes preprosto ni več. Začetki njegovega propadanja sodijo v obdobje med obema sve-

tovnima vojnama, dokončno pa je z njim opravila revolucija med letoma 1941 in 1945. Z uničenjem plemiškega stanu so bili uničeni tudi številni viri, ki bi lahko pričali o njihovem življenju, sicer pa še do nedavnega sploh ni bilo zaželeno, da bi se kdo za njih preveč zanimal.

S knjigo Maje Žvanut se tudi slovensko zgodovinarstvo pridružuje sodobnim evropskim težnjam, katerih cilj je predstaviti življenje v preteklosti čim bolj celovito. V okviru tega naj bi se tudi plemstvo raziskovalo na nov način: poleg njihovih "velikih dejanj", ki so vplivala na smer gibanja kolesja zgodovine, postane zanimiv tudi njihov vsakdanjik. Prav ta lahko v marsičem podre stereotipne predstave o plemstvu na Slovenskem, ki so nam jih izoblikovali že v osnovni šoli.

⁷ N. d., str. 423.

⁸ N. d., str. 424.

⁹ N. d., str. 425.

¹⁰ Claude Lévi-Strauss, *Strukturalna antropologija 2*, str. 280.

¹¹ Na tej točki postane še bolj jasno, da moramo za razumevanje Lévi-Straussovih del poleg Jakobsonove (*de Saussurjere*) lingvistike, geologije in marksizma - kot glavnih virov Lévi-Straussovega navdihla - poznati tudi analizo in "konstrukcijo" matematičnih struktur.

Grad je do leta 1848 predstavljal središče svetnega gospodstva z osrednjo politično, družbeno, gospodarsko, versko in kulturno vlogo. V gradovih Kranjske so se med 15. in 17. stoletjem naseljevale različne plemiške družine. Na tem območju so ostajale različno dolgo, vendar je bil to v času njihovega tamkajšnjega bivanja njihov dom. Vprašljiv je stereotip o "tujem", predvsem nemškem plemstvu, saj naj bi bila med plemiči v ospredju predvsem pokrajinska pripadnost. Tudi splošno razširjene predstave o plemstvu, ki je govorilo tuj jezik, jezik torej, ki domačemu slovenskemu kmetu ni bil razumljiv, so vprašljive. Plemičev odnos do jezika naj bi bil predvsem pragmatičen. Slovenščina naj bi bila torej prvi jezik večine kranjskega plemstva, saj so jo potrebovali za komuniciranje z okolico, brali pa so tudi slovenske knjige. Seveda pa so govorili tudi druge jezike. Tako je nemščina nastopala kot uradni jezik, italijanščina je bila potrebna tistim, ki so študirali na univerzah v Italiji.

Pomembno vlogo so imele plemiške družine. Še zdaleč ni bilo vseeno, kako so se prek porok vzpostavljale nove sorodstvene zveze, ki so nastajale iz gospodarskih, političnih in družbenih vzrokov. Poroka je bila povsem racionalno dejanje, ljubezen med hodočima partnerjema je bila brezpredmetna. S poroko naj bi ohranili vsaj dosežen plemiški rang, če ga že ni bilo mogoče izboljšati. Plemiške družine so imele ponavadi toliko otrok, kolikor jih je pač dal bog. Kljub visoki smrtnosti jih je bilo v družinah v povprečju okoli 10. Otroke so najprej vzgajali doma, potem pa so jih po možnosti poslali še na tuje dvore, v šole ali na univerze. Seveda so obstajale pomembne razlike med vzgojo dečkov in deklic, saj so jih kot

odrasle čakala različna dela. Tako eni kot drugi naj bi bili dobro podkovani v jezikih, govorništvu, plesu in glasbi. Zelo pomemben del vzgoje pa je bilo oblikovanje stanu primernega odnosa do sveta in obnašanja. Sestavni del plemiškega življenja je bila vera (krščanska ali luteranska), in skoraj vsak grad je imel kapelo, kjer so vsak dan opravljali verske obrede. Tudi mrtev plemič je moral biti ločen od "navadnih" ljudi, zato so jih pogosto pokopavali v samostanih in cerkvah.

Kranjski plemiči so sodili v evropsko plemiško kulturo. Od tedanjih kranjskih meščanov, in še v večji meri kmetov, so se razlikovali v številnih pogledih. Plemstvo ni bilo družbeni sloj, ki naj bi se le gostil na račun izkoriščanja drugih. Ujeti so bili v številne njim podrejene in nadrejene odnose. Izkazovali naj bi privrženost in zvestobo deželnemu knezu in opravljali diplomatske, vojaške, upravne in finančne službe na cesarjevem dvoru. Doma so imeli veliko dela z vodenjem svojih posesti, ukvarjali pa so se tudi s številnimi drugimi posli, npr. s trgovino, rudarstvom in fužinarstvom, kreditnimi posli itd. Del njihovega življenja je bil tudi lov, igranje raznih družabnih iger ter likovna umetnost in glasba. Knjige so brali v verske in izobraževalne namene. Plemstvo kot najvišji družbeni sloj je bilo tisto, ki je prvo v svojem okolju uvajalo nove kulturne elemente, ki so se kasneje razširili na nižje družbene sloje.

Knjiga je vsekakor zanimivo branje, saj nam prikaže nekatera področja plemiškega življenja, ki so nam bila doslej manj znana, z odkrivanjem nekaterih novih resnic pa načinja tudi stereotipne predstave o plemstvu, ki je v preteklosti živelo na naših tleh.

Mihaela Hudelja

MARJETKA BALKOVEC, ETNOLOŠKA TOPOGRAFIJA SLOVENSKEGA ETNIČNEGA OZEMLJA - 20. STOLETJE. OBČINA METLIKA.

Znanstveni inštitut Filozofske fakultete,
Ljubljana 1994,
284 str., il.

Slovenska etnologija je zopet bogatejša za novo stopografijo, ki pomeni dragocen prispevek k celovitejši podobi načina življenja Slovencev v 20. stoletju. Pričujoča knjiga je že 17. po vrsti.

Avtorica je v vsebini knjige sledila že uveljavljenim tematskim sklopom, vsebina posameznih sklopov pa je zopet razdeljena na posamezna poglavja. To je zlasti priročno in koristno pri iskanju določenih podatkov, ki zanimajo bralca. Že bežno listanje po knjigi nas prepriča o koristnosti takega dela, saj so podatki tako številčni, da se nam pri branju nehote

že ustvarja razvojna podoba vseh sestavin načina življenja, ki daje med drugim tudi značilnost izbrani občini. Pri tej knjigi gre za še več. Leta 1985 je izšla topografija občine Črnomelj avtorja Andreja Dularja. Tako je Bela krajina kot geografska in pokrajinska enota dobila celotno podobo načina življenja v vseh svojih pojavnih oblikah, obravnavano z etnološko topografskega pristopa. Zanimivo in zelo zaželeno bi bilo, ko bi se kdo lotil primerjave Prekmurja in Bele krajine na podlagi že izdanih topografij. To sta tudi edini slovenski pokrajini, v katerih so obdelane vse občine. Katere so skupne značilnosti, kje so vidnejše razlike v načinu življenja, kaj vse vpliva nanj - tako na eni kot na drugi strani? Že samo pregled po zemljevidu nam daje slutiti, da skupne točke so. Prekmurje in Bela krajina sta obmejni slovenski pokrajini, ki mejita na druge države, obe imata nekajstoletno tradicijo sožitja nekaj

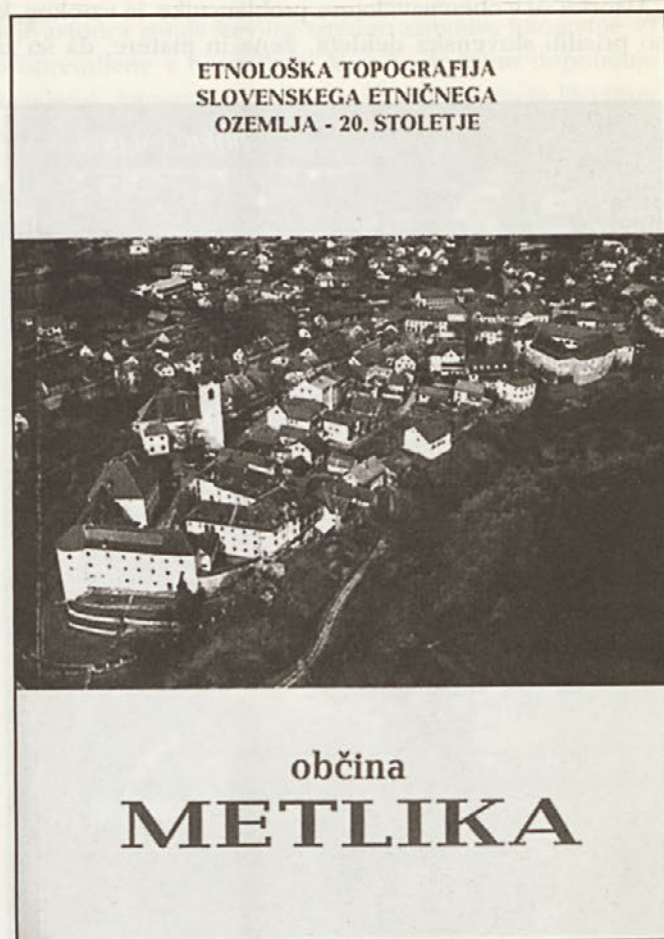
etničnih skupnosti s slovensko na istem ozemlju.

Tokrat ni moj namen podati recenzijo omenjene knjige v smislu, kot se pač recenzije pišejo. Kajti večina bralcev ima verjetno še v spominu že ustaljeno vsebinsko razdelitev po sklopih in poglavjih tovrstnih obravnav, ki so jih napisali etnologi v zadnjem desetletju. Želim navesti predvsem svoja razmišljanja ob branju knjige, ki sem jo z velikim veseljem prebirala.

Po vsebini je knjiga namenjena širšemu krogu bralcev, tako strokovnjakom (etnologom, geografom, zgodovinarjem ter še komu) kot vsem tistim, ki se ljubiteljsko ukvarjajo z razširjanjem svojega znanja in zanimanja o domoznastvu.

Etnološka topografija občine Metlika pomeni tudi monografski, geografski in mikrozgodovinski oris, ki omogoča zelo podroben vpogled v spreminjanje slovenskega podeželja v preteklem stoletju in do današnjih dni. Avtorica je v obravnavo zajela čas od leta 1869 do 1991. S sintezo številnega arhivskega gradiva in podatkov, dobljenih v pogovorih z naključno ali načrtno izbranimi pripovedovalci na terenu, je avtorici uspelo prikazati vsakdanjik v njegovih najbolj življenjskih razsežnostih. S težnjo, da bi dosegla čim celovitejšo obravnavo človekovega življenjskega utripa in s tem tudi spreminjajoče zgodovine ob sicer preskromnem poudarku na prikritih vzvodih in posledicah družbeno-gospodarskih preobratov in sprememb, je knjiga zgleden primer za podobna tovrstna dela v bodoče, hkrati pa je spodbuda novim, tudi v knjigi nakazanim temam, ki jim velja še posebej posvetiti pozornost pri raziskovanju, kajti že včerajšnji vsakdanjik se nam z bliskovito naglico izgublja, če ga že danes ne obravnavamo (zapišemo).

Naj omenim le, da je imela avtorica zelo srečno roko v izbiri krajev. To so Drašiči kot vinorodni kraj, Gradac kot kraj z razvito industrijsko in obrtno dejavnostjo, ki pa je po letu 1950 naglo propadala, Hrast pri Jugorju, ki stoji že v Gorjancih (na hribovitem območju), v katerem je še danes skoraj v enakem številu Slovencev in potomcev Uskokov (ki so grškokatoliške veroizpovedi) in Krasinec kot izrazit kmetijski kraj v ravnin-

ETNOLOŠKA TOPOGRAFIJA
SLOVENSKEGA ETNIČNEGA
OZEMLJA - 20. STOLETJE

občina
METLIKA

skem delu ob Kolpi. Poleg tega tudi ne gre prezreti romskih naselij v metliški občini.

Med 284 strani teksta je avtorica smiselno razporedila 94 fotografij, ki kot slikovno gradivo z ustreznimi podnapisi dopolnjujejo tekstovni del v posameznih poglavjih. Na koncu knjige so dodani opombe, literatura in viri ter seznam pripovedovalcev in karta občine Metlika z označenimi izbranimi kraji, kar je tudi izredno dobrodošlo za bralce, ki jim to geografsko območje ni toliko poznano.

Mihaela Hudelja

DORICA MAKUC, ALEKSANDRINKE.

Zbirka Naše korenine 4.

Goriška Mohorjeva družba,

Gorica 1993.

171 str., il.

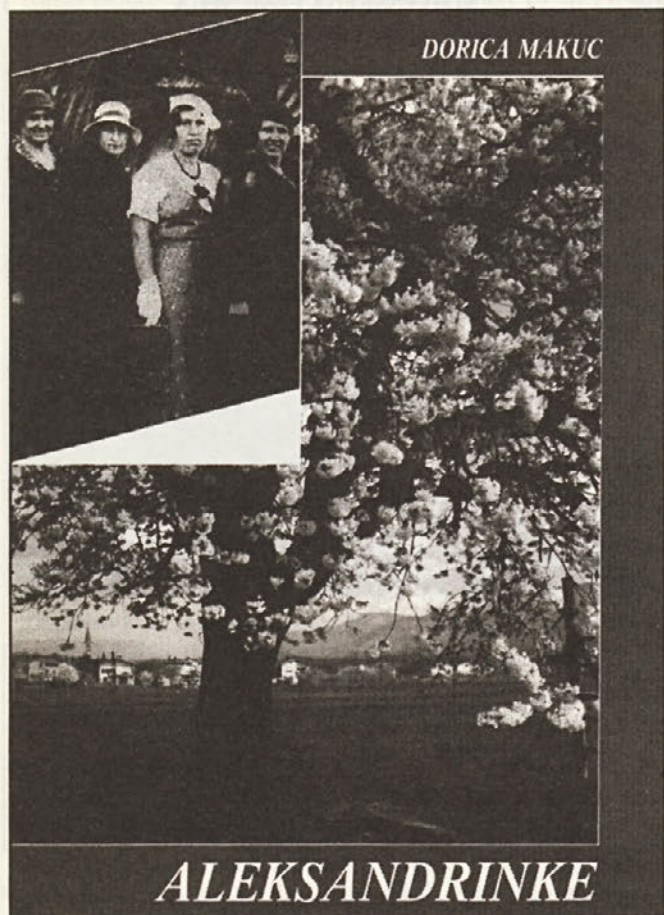
Zdi se mi pomembno, da takoj na začetku opozorim na vsebinski pomen knjige. Napisala jo je Dorica Makuc, ki ni etnologinja, vendar se je lotila tematike, ki z etnološkega stališča še ni bila podrobneje raziskana. Avtorica namreč

pravi: "Nenavadno je bilo to povsem žensko izseljevanje, ki zanima tudi mnoge etnologue." (str. 11)

Gledano v celoti knjiga avtorice Dorice Makuc prehaja od informativnosti k podrobnemu prikazu razmer v družbenem in socialnem življenju v preteklosti, ki so bile vzrok za izseljevanje z goriškega in tržaškega območja. Treba je poudariti, da so osnovne ideje knjige, ki so predstavljene v malo širšem poljudnem uvodnem delu, pravzaprav nakazana izhodišča, ki so v nadaljevanju knjige zelo skrbno in podrobno obdelana.

Avtorica se v obravnavi loteva problematike in vzrokov, ki so prisilili slovenska dekleta, žene in matere, da so za

zaslužkom odhajale ravno v Egipt, čeprav so mnoge med njimi doma pustile može, majhne otroke in dojenčke. Pri tem dobimo zelo celovito podobo življenja od sredine 19. stoletja do nekako 30. let.

Življenjske zgodbe še živečih "Aleksandrink" so namreč zelo dobro vpete v življenjsko okolje, tako s prikazovanjem domačih razmer, ki so jih gnale v svet za boljšim zaslužkom, kot s predstavitvijo novega, njim na začetku povsem tujega afriško-arabskega okolja in kulture. V Aleksandriji in Kairu je

Šolski otroci s s. Marcelo Bolè in Marjano Lončar v Aleksandriji pred prvo svetovno vojno. (Foto: iz knjige Aleksandrinke, str. 62.)

živela tudi bogata evropska aristokracija, pri kateri so bile naše izseljenke večinoma zaposlene kot dojljice, služkinje, guvernante, sobarice, kuharice. Z nizanjem posameznih zgodb različnih življenjskih usod naših "Aleksandrink" nam predstavi naš lastni svet v preteklosti; poleg tega pa z domiselno kombinacijo literature, arhivskih virov in potopisov prikaže tudi eksotične egipčanske kulturne razmere, ki so se kazale v tamkajšnjem vsakdanjem življenju.

Številne informacije so vsekakor v pomoč vsem tistim, ki se bodo lotevali obravnave tovrstne problematike še z drugačnega strokovnega zornega kota. Pomanjkljivo pa se mi zdi, da knjiga nima kazala.

Na kratko še o vsebini knjige. Razdeljena je na 16 razdelkov. V uvodnem delu, ki ga lahko štejemo tudi za predgovor ali prvo poglavje, ki ima naslov Na pot, nam avtorica opisuje svoj odhod na pot "po sledi tistih slovenskih žena in deklet, ki jih niso tako kot moške zvale čezoceanske dežele, zvalil jih je Egipt" (str. 10). Potopisni zapiski avtorice, kjer gre za nizanje vtisov in opazovanja življenja, nas na eni strani seznanijo s sedanjimi razmerami, ki se prepletajo z razmerami v preteklosti. Prikazuje socialne in ekonomske razmere tako doma kot v svetu, ki so bile vzrok za množično izseljevanje v različne dežele v prejšnjem stoletju. V naslednjem poglavju se že seznanimo s prvimi "Egipčankami". Avtorica prikaže socialne razmere: na eni strani bogastvo, na drugi pa revščino, srečo in trpljenje v novem socialnem okolju (pri tem izhaja iz Aškerčeve pesmi Egipčanka ter vsebinsko zelo povednih citatov iz različnih objavljenih virov). Izredno zanimivo so opisane navade in šege haremskega življenja, na žalost povzete po literaturi, ker pripovedovalke o tej temi niso hotele ničesar povedati. "Tako je pri nekaterih naših povratnicah iz Egipta ostajal spomin na čudežno deželo onkraj morja, kjer se v čarobnem svetu Abdinskih dvornih parkov sprehajajo kralji, principi in princeze, evnuhi in sužnje..., spomin, ki si ga niso pustile odvzeti" (str. 104).

Slovenske dade v aleksandrijskem parku Nusha. (Foto: iz knjige Aleksandrinke, str. 122.)

O prvih začasnih izseljenkah so podatki že iz leta 1871, leta 1900 pa je bilo v Egiptu že 5.000 Slovencev, od tega skoraj 3.000 samo v Aleksandriji.

Poglavje Šola šolskih sester in Azil Franca Jožefa v Aleksandriji nam prikaže dejavnost katoliških misijonarjev in re-

dovnic. Njihovo delo in skrb za naše izseljenke je bilo izredno pomembno, tako v ohranjanju domačega jezika in kulture kot tudi v socialnem smislu, ko je šlo za pomoč brezposelnim in bolnim. O pomembnih Slovencih in načinu življenja v Kairu v preteklosti in danes zvezo v poglavjih Masr el Kahira-Kahira ponosna in Al Qahirah-Kairo. V Kairu še deluje red šolskih sester. Danes je njihova stavba namenjena bivanju študentk. V to poglavje so že vključene zgodbe še živečih pripovedovalcev, ki se prepletajo skozi vsa naslednja poglavja, kar še bolj pritegne bralca. Kakšno je bilo kulturno, razvedrilno in izobraževalno življenje Slovencev v začetku tega stoletja v Kairu, nam osvetli poglavje Društvo sv. Cirila in Metoda v Kairu. V poglavju Čas kedivov nam avtorica pričara razkošno življenje turškega podkralja v Kairu, pri katerem so služile tudi Slovenke, in življenje na dvorih ter pri bogatih Evropejcih.

Različne življenjske usode naših deklet so bile povezane z Aleksandrijo, ki jo je avtorica leta 1993 tudi obiskala. Tudi tu deluje skupnost šolskih sester, ki pa danes skrbi predvsem za ostarele žene različnih narodnosti in veroizpovedi. V poglavjih Dada Marija iz Mirna pozdravlja Andree. Na obisku pri Siličevih in Ljudmila Legiša so strnjene pripovedi o življenju in služenju v Egiptu, stikih z domačimi, vrnitvi v domači kraj. Da je veliko Slovenk za vedno ostalo v Egiptu, nam pričajo nagrobniki na aleksandrijskem pokopališču, ki ga je avtorica prav tako obiskala. V poglavjih Pozdravi iz Dornberka Magdi Ibrahim, Bazovica v Egiptu zvezo marsikaj tudi o razmerah v času druge svetovne vojne, ko so izdajali slovenski časopis Bazovica, življenju v Egiptu in na domačih tleh, kjer je divjala vojna, o pomoči izseljenk domačim ter o nekaterih še danes živečih izseljenkah v Egiptu. Patru Jozafatu Ambrožiču je namenjeno posebno poglavje, saj je bil velik dobrotnik naših Aleksandrin. V zadnjem poglavju Povratak avtorica spregovori še o dokumentarnem filmu, ki so ga posneli za televizijo Ljubljana leta 1975. V njem so predstavili še živeče Aleksandrinke, ki so se vrstile domov in ostale v domačem kraju.

Vsekakor je treba pohvaliti izredno dobro dokumentiranost,

saj je avtorica zbrala številne izredno zanimive fotografije, ki so opremljene z besedilom, kar še dodatno dopolnjuje povednost fotografije. Na koncu so podani viri in literatura ter pripovedovalci.

Marija Faganeli z dvema varovancema na sprehodu; eden od njiju je Butros Gali, glavni tajnik OZN. (Foto: iz knjige Aleksandrinke, str. 162.)

Darja Skrt

ŽENE, MATERE, SLUŽKINJE, DOJILJE, RAZPETE V BOJU ZA VSAKDANJI KRUH

Kustodinja Inga Brezigar iz Goriškega muzeja je organizirala razstavo z zgornjim naslovom, ki je bila na ogled v času od 18. 11. do 18. 12. 1994. Razstava je sočasni prikaz dveh razstav o dojljah iz Comunita Montana Feltrina Centro per la documentazione della cultura popolare iz Felter (pokrajina Belluno) in razstave zgodovinskega krožka Gimnazije Ajdovščina. Dopolnjujejo in bogatijo pa jo še slikovni in tekstovni material iz knjige Aleksandrinke avtorice Dorice

Makuc ter slikovni prispevki arheologa Ivana Tuška iz Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor.

Razstava je bila pripravljena pod pokroviteljstvom Občine Nova Gorica ob letu družine 1994 in je namenjena ne samo bivšim dojljam in njenim najbližjim, pač pa vsem ženskam.

Brezigarjeva se je z vso občutljivostjo ženske, matere, ki ji je pridala strokovno distanco in razmišljanje, lotila organizacije razstave. Razstava se dotika ženske intimne, ki se je v preteklih

obdobjih in v določenih predelih zaradi zgodovinsko-ekonomskih situacij morala podrediti grobi zahtevi po eksistenčnem minimumu. "Razstava o posebni vrstičasne emigracije žensk, ki so kot dojilje za plačilo nudile svoje mleko tujim otrokom in služile v tujini ter s tem omogočale obstoj svoji družini, je nastala kot predstavitev vrste pričevanj o tem bolečem poglavju človeške zgodovine. (...) Z razstavo o dojiljah želimo postaviti ženam - materam, služkinjam in dojiljam spomenik z zapisi usod nekaterih - za tisoče, katerih usode niso bile nikoli zapisane. (...) Pojav dojilj je prastar, povezan z odnosom do otrok, velikokrat nehumanim, kot je bilo nehumano življenje v revščini, ki je žene in može ter otroke različnih narodnosti, različnih kultur, povezanih le preko skupne usode najbednejših, najrevnejših slojev, prisililo v pristajanje na tak način zagotavljanja osnovne obstojne družini," pravi Brezigarjeva v zloženki, izdani ob razstavi.

V dva razstavna prostora sta vstopili dve na videz zelo oddaljeni območji: pokrajina Belluno v severni Italiji in Vipavska dolina. Kljub kulturno-geografskim razlikam, ki so vplivale na različne načine življenja, je ženske s teh dveh območij pogonala od domačih ognjišč v tuje sobane želja in volja do življenja in dostojnega preživetja, ne samo lastnega, pač pa preživetja vseh najbližjih.

Tragičnost dogajanja v notranjosti žensk, ki so zapuščale komaj rojene otroke, in bolečo odsotnost žene in matere za vse člane družine je več kot simbolično odlikovala črna barva panojev. Mrakobnost in odsotnost lepega pa potisnejo v ozadje portreti žensk, ki so v prostor žarčili pogum, ponos, moč in svojevrsten mir.

Nekako v ozadju njihovih obrazov pa je odsevala pisana beseda, ki je bila sicer glavni nosilec razstave. Na sicer ne preveč opaznih, a številnih listih so ostajala zapisana pričevanja nekdanjih dojilj, služkinj in Aleksandrink, pa tudi njihovih otrok. Odlomki pričevanj so bili zapisani na podlagi številnih pogovorov, ki so jih opravili dijaki iz gimnazije v Ajdovščini, ter povzeti iz knjige Aleksandrinke Dorice Makuc in knjige Balie da latte Daniele Perco iz Felter. Za boljše predstavitev problematike naj predstavim le delček izjav iz obeh knjig:

"Velike družine so se oddahnile, če so se dekleta odpravile na ladjo, ki jih popelje v bogatejšo deželo, v drugih pa so moške kleli, saj niso vedeli kaj početi z majhnim otrokom. Družina brez matere se ruši. Tako se je zgodilo mladima zakoncema Vodopivec iz Zalošč, ki sta se vzela kmalu po prvi svetovni vojni in nista imela drugega kot samo cesto gor in dol. Hčerka Štefanija Doplihar iz Dornberka pripoveduje, da je mama Marija kmalu ostala brez staršev; doma v Batujah je bil gospodar starejši samski brat. Za doto je dobila to, kar si je vzela: dve žlici, dve vilici in dva krožnika. Za začetek sta si mladoporočenca najela v Zaloščah kuhinjo in sobo; oče ni imel stalne službe, poleti je hodil kositi pašnike na Pivko. Po drugem otroku je šla mlada mama služiti v Kairo; službo spremljevalke pri bolehnih gospo ji je prepustila sestra, ki si je bila zaslužila dovolj za doto in se je poročila v Selo. Doma z možem sta ostala štiriletna Štefanija in dveletni Rado. Kaj bo

moški z dvema majhnima otrokoma? Tako so ju imeli enkrat sorodniki v Batujah, drugič oni iz Dornberka, potem sta otroka romala v Zalošče in nič čudnega, če se gospa Štefanija spominja grdih garij in uši. Mama je redno pošiljala denar za varovanje otrok in tudi za staro hišo, ki so jo kasneje kupili v domači vasi. Ko je oče vprašal sinka, kaj mu varuhi dajo jesti, je otrok iskreno potožil: "Mama plača mleko za mene, ma meni mlekca ne dajo, samo črno kufečke", beremo na panoju z odlomkom iz knjige Aleksandrinke Dorice Makuc.

O podobni usodi beremo iz odlomka knjige Balie da latte avtorice Daniele Perco: "Moji starši so bili zdoma. Moja mati je bila dojilja. Ko sem odraščal, sem bil oblečen v oblačila, ki mi jih je pošiljala mati. Ko je prišla, je nisem spoznal in nisem niti hotel k njej... Kot majhen, še dojenček, sem bil tam v hribih. Mama je bila pri nekem konzulu in mene sta vzgojila nono in nona. Ko je prišla domov, je nisem maral. Hotel sem nono in konec. Hotel sem nono in nisem vedel, kdo je tista tam, tista ženska. Velikokrat sem jo videl jokati! Kaj sem jaz vedel tedaj, zakaj joče," je pripovedoval eden izmed otrok dojiljinega otroka: "Bolečina ob smrti lastnega otroka materidojilji ni bila prihranjena. Novorojenčki so po materinem odhodu pogosto umrli, velikokrat tudi zaradi spremembe prehrane. Za otrokovo smrt je dojilja navadno izvedela precej pozno, tudi po enem letu, saj bi zaradi šoka sicer lahko izgubila mleko."

Ob bok slikovnemu in tekstovnemu delu razstave so bili postavljeni predmeti bivših dojilj in služkinj. Predmeti so v razstavo vnesli nekakšno materialno otipljivost in s tem dopolnili emocionalno ilustrativni efekt besedila in fotografij. Razstavljena je bila noša dojilj z območja Belluna, ki je imela z raznimi drobnimi različicami funkcijo "uniforme" in je žensko-dojiljo označevala ter družbeno klasificirala že od daleč. Poleg tega so bili na razstavi predstavljeni kosi oblačil in dodatkov, tipični za arabski svet (kaftani, sandali-natikači, ogrlice, denarnice, torbice, toaletne torbice...), ki so v te kraje vnašali eksotičnost, pridih skrivnostnosti in tujosti hkrati.

Razstava o dojiljah in služkinjah, grad Kromberk, 18. 11 - 18. 12. 1994. (Foto: Andrej Malnič.)

Inga Brezigar

RAZSTAVA, KI SMO JO ŽELELI NASLOVITI "PO SLEDEH LEPE VIDE"

Ob koncu kakšne razstave se včasih zazdi, da je ostala nedorečena, da ni povedala tistega, kar naj bi. Zdi se, da je sled, ki jo je zapustila v spominu tistih, ki jim je bila namenjena, le preveč bežna, posebej če za razstavo namenjena denarna sredstva ne zadostujejo za daljši literarni opis od skromne zloženke. Zato sem tudi ob predčasnem koncu že tako kratke razstave o dojljah in služkinjah, postavljene ob letu družine 1994 v razstavnih prostorih Goriškega muzeja na gradu Kromberk, začutila, da bi tematika zaslužila še dodaten opis o nastanku, namenu in, žal, neuresničenem cilju.

Zakaj pravzaprav razstava o tej tematiki kot osrednja občinska prireditev leta družine v občini Nova Gorica? Nedorečeni cilj, ki sem ga kot koordinatorka razstave želela realizirati, ni bila le predstavitev določene tematike ob določeni spominski prireditvi, pač pa angažirana razstava, ki naj ob predstavljenem dogodku iz preteklosti spodbudi razpravo o sedanjem trenutku, o realnosti sedanjega položaja posameznih članov družine posebej in družine kot celote v družbi. Usoda dojlj in služkinj je namreč usoda žena, ki jim je naložena skrb za eksistenčno preživetje družine in njenih potomcev. Te žene torej v družini funkcionirajo ne le kot gospodinje in vzgojiteljice otrok, pač pa tudi kot delavke, ki s prodajo svojih "osnovnih sredstev" služijo denar za življenje in napredek svoje družine. V tem smislu smo želeli današnji ženi - materi in delavki približati usode nekdanjih žena - mater, dojlj in služkinj, prek prikaza vrste pričevanj o tej posebni vrsti zaposlovanja in z njo povezano emigracije žena. Pojav te vrste ženske emigracije v 18. in 19. stoletju je namreč še eden v nizu dokazov o ženi-delavki, ki razbijajo mit o "naravni in večni" vlogi ženske kot "matere in gospodinje", ter dokazuje, da je bila ženska vedno uporabljana tudi kot "delavka". Mit je tako funkcioniral kot pomagalo, s katerim se je dalo lažje zanikati aktivno vlogo žene kot delavke enakovredni aktivni vlogi moža kot delavca in zanikati tudi pravice, ki izhajajo iz tako razumljene enakovredne vloge obeh spolov v družbi.

S tem v zvezi je tudi neuresničen cilj razstave - spodbuditi nikoli dovolj pogosto razpravo o ženi - delavki v današnji družbi in družini. Ta se hitro lahko znajde v položaju, ko mož kot tehnološki višek izgubi službo in druge ne dobi ter ko sama s skromnim zaslužkom in dvema ali več šoloobveznimi otroci ne ve, kako preživeti meseca od enega do drugega plačilnega dneva. Družina pa mora živeti - in v takem položaju so naše Aleksandrinke - žene z Goriškega in iz Vipavske doline, pa tudi z Brd in Tolminskega, pripravile

kovček in odšle za zaslužkom, ki so jim ga predhodnice - sosede, tete, druge sorodnice priskrbele v Egiptu. Družina je tako ne le preživela, pač pa tudi napredovala - in nemalokrat je mož ženo poslal po še dodaten zaslužek za popravilo hiše ali nakup zemlje, češ: "Otroka že lahko nona povarva". In naše stare mame, po primorsko "none", rešujejo tudi današnje ženo, če so le dovolj blizu, da lahko popazijo, "povarvajo" otroka.

V tem smislu smo želeli današnji ženi - materi in delavki približati usode nekdanjih žena - dojlj in služkinj preko prikaza vrste pričevanj o tej posebni vrsti zaposlovanja in ženski emigraciji.

O pojavu dojlj (imenovane tudi ame pod nemškimi in baje pod italijanskimi vplivom) na našem območju se ni veliko govorilo. Nekaj pričevanj o dojljah in varuškah, ki so bile tudi v "slovenskih meščanskih hišah druge polovice preteklega stoletja... vendarle popolnoma samoumevne članice služinčadi", je zapisala Alenka Puhar v knjigi Prvotno besedilo življenja leta 1982, kjer prav tako popisuje tudi pričevanja o primorskih dojljah. Natančnejšega raziskovanja usode primorskih dojlj pa se je lotila Dorica Makuc, ki je svoje dolgoletno raziskovalno delo kronala s knjigo o Aleksandrinkah leta 1994. Prav knjiga je spodbudila tudi druga raziskovanja primorskih dojlj. V sklopu projektne naloge o izseljevanju je Zgodovinski krožek Gimnazije Ajdovščina pod vodstvom profesorjev zgodovine Nežke Mikuž in Toneta Jerončiča zbral obsežno gradivo in pripravil razstavo o ženah iz Vipavske doline, ki so služile v Egiptu. Raziskovali so tudi dijaki Osnovne šole Dornberk, ki so svoje prispevke pripravili za šolsko glasilo. Sama pa sem v tem času govorila s prof. Danielo Perco, direktorico Centra za dokumentacijo ljudske kulture iz Felter, ki mi je pripovedovala o usodi italijanskih kmečkih žena z Belunškega območja, ki so se kot dojlje "balie da latte" zaposlovale pri aristokratskih in meščanskih družinah velikih severnoitalijanskih mest. Pretresljiva je podobna usoda italijanskih in naših slovenskih žena, isto čutenje ob odhodu od doma, bolečina ob zapustitvi ali tudi izgubi lastnega otroka in kljub vsemu navezanost na tujega, ki mu je dojlja namesto lastne matere ponudila svoje mleko oz. v preprostem ljudskem simbolizmu "svojo kri". Enakost v temeljnem človeškem občutju je prek kulturnih, jezikovnih ali narodnostnih barier povezovala te žene, pa tudi otroke in može in družine, ki so bile za vse življenje zaznamovane z "žulji v duši", kot je v televizijski oddaji o razstavi lepo povedala Mojca Dumančič. Zato smo želeli povezati oboje pričevanj - s slovenskega in italijanskega območja v enotni razstavi.

Razstava je tako združila predstavitev knjige Dorice Makuc "Aleksandrinke" o slovenskih, goriških ženah v Aleksandriji

in Kairu v Egiptu, razstavo postavljeno leta 1984 v Centru za dokumentacijo ljudske kulture iz Felter, pričevanje o italijanskih dojljah z območja Belluna in Felter, ki so kot dojlje, varuške in služkinje služile pri bogatih družinah severnoitalijanskih mest, raziskavo Zgodovinskega krožka Gimnazije Ajdovščina, ki je leta 1994 zbral pričevanja slovenskih dojlj in služkinj iz Vipavske doline, ki so služile v Egiptu, ter pričevanja, ki so jih zbrali učenci Osnovne šole v Dornberku. Poleg prostorske povezave pa smo na razstavi po srečnem naključju uspeli realizirati še časovno povezavo fenomena dojljstva kot prastarega običaja nege dojenčkov, ki ga omenja že Biblija ob opisu Mojzesovega rojstva. Potem ko so ga našli v reki, je namreč faraonova hči oddala otroka lastni materi v rejo in dojenje za plačilo. V knjigi Alenke Puhar je pojav običaja oddajanja dojenčkov v rejo oz. najemanje dojlj v evropski zgodovini tudi nekoliko natančneje označen. Med drugim omenja, da so se v starem Rimu kandidatke za dojlje zbirale na kraju, imenovanem *colonna lactaria*. Iz običaja oddajanja novorojenčkov dojljam ali najemanja dojlj se je v starem Rimu izoblikoval kult "častitih dojlj" - *Nutrices Augustae*, ki so jim tudi postavljali svetišča - kapelice. Kult se je v severni Italiji kasneje pod vplivom krščanstva preoblikoval, sledovi pa so na območju Veneta ostali še ohranjeni v kultu Svetega Dojenca (*San Mamante*), o katerem piše Roberto Loineti v obširnem katalogu razstave *Balie da latte*.

Na razstavi v Goriškem muzeju smo po posredovanju Draga Svöljška predstavili tudi stvarne dokaze o obstoju tega kulta na našem območju. Kot zanimivost smo namreč lahko razstavili kopije in fotografije oltarnih plošč dojljam iz rimske dobe, iz časa 2. do 3. stoletja našega štetja, ki jih je arheolog Ivan Tušek odkril pri arheoloških izkopavanjih na Ptujju in okolici in objavil v Arheološkem vestniku 1986. Reliefne upodobitve *Nutrices* na oltarjih s posvetili, ki so bila najdena le na našem območju na vzhodni meji Norika, pripisuje še keltski duhovni kulturi. Ta ob rimski zasedbi ni izginila brez sledov in je v 2.

in 3. stoletju vplivala na oblikovanje lokalnih posebnosti rimske provincialne kulture. Oltarne plošče iz rimskim dojljam posvečene kapelice- svetišča so bile po propadu kulta uporabljene za oblogo groba premožnega Rimljana iz Poetovie. Tako smo v času in prostoru poskušali predstaviti ta nekoliko obrobni pojav v zgodovini človeštva.

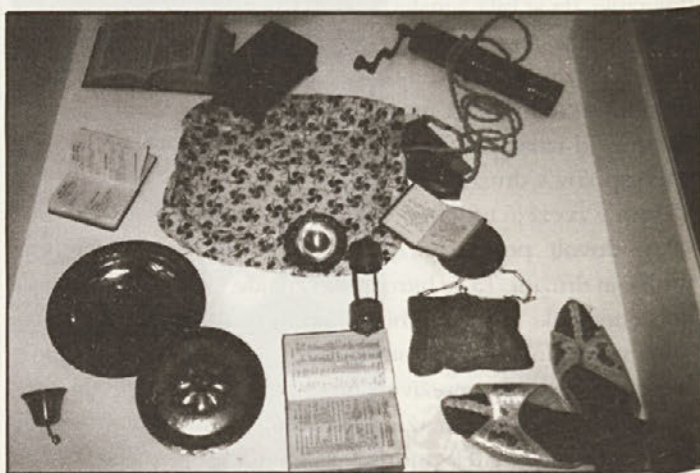
Končala bi z misljo, ki me je vodila ob pripravljanju razstave. Pojav dojlj je prastar, povezan pa je bil z odnosom do otrok, ki so v kulturi še bližnje preteklosti zavzemali popolnoma drugačen družbeni položaj, kot ga zavzemajo v našem svetu. Odnos do njih je bil velikokrat nehuman, kot je bilo nehumanost življenje v revščini, ki je žene in moške ter otroke različnih narodnosti, različnih kultur, povezanih le prek skupne usode najbednejših, najrevnejših slojev, prisililo v pristajanje na tak način zagotavljanja temeljne eksistence družine. S to povezujočo razstavo smo želeli prikazati prav te preproste, vsakdanje ljudi, ki sestavljajo večino naroda, in jih - ne glede na jezik, narod, kulturo, povezuje ista usoda - usoda boja za kolikor toliko primerno vsakdanje življenje. V ta boj so se in se še vedno, čeprav pogosto neopaženo, prezrti in ponižani ter z velikimi žrtvami, vključevale tudi ženske.

Razstava je imela izreden odmev v javnosti, saj se je celo TV Slovenija odločila, da z njo pokaže delček slovenske zgodovine in načina življenja v preteklosti, in sicer v oddaji za tujce Slovenski magazin. Obisk je bil izreden in skorajda vsakdo izmed obiskovalcev je imel sorodnico (teta, mama stara mama...), ki je sebi in vsej družini služila kruh tam daleč v Egiptu.

Brezigarjevi je z razstavo uspelo ne le prikazati način življenja dojlj v Egiptu in severni Italiji in življenje drugih družinskih članov doma, pač pa je s povezavo dveh razstav iz Ajdovščine in Felter pokazala, da velikokrat povezuje ljudi ista usoda boja za človeku primerno vsakdanje življenje, ne glede na jezik, narod in kulturo.

Razstava o dojljah in služkinjah, grad Kromberk, 18. 11 - 18. 12. 1994. (Foto: Andrej Malnič.)

Iz Slovenije...

- 6. 4. je bila v Goriškem muzeju na gradu Kromberk odprta razstava z naslovom **Vinarske podobe, kletarstvo od sredine 19. do začetka 20. stoletja**. Razstavo je postavil **Andrej Malnič**, na gradu Kromberk bo na ogled do junija, potem pa jo bodo prenesli na vinski sejem v Ljubljano.
- 13. 4. je bila v SEM-u odprta razstava z naslovom **Kamniti svet**, ki jo je postavila **Zvona Ciglič** iz Pokrajinskega muzeja v Kopru, na ogled pa bo do 1. 9. 1995.
- 25. 4. so v Pokrajinskem muzeju v Kopru odprli razstavo **Škedenjske krušarce**, ki jo je postavil **Andrej Furlan**, na ogled pa bo do avgusta 1995, v septembru pa bo predstavljena v SEM.
- Od 20. novembra do 20. decembra bo v likovnem salonu v Ravnah na ogled razstava **Življenje in delo Franceta Kotnika**.
- Uredništvo Glasnika SED čestita Slovenskemu etnografskemu muzeju za končno dobljene nove prostore na Metlkovi.

Iz tujine...

- V Budimpešti je 12. in 13. marca 1995 potekalo ekspertno posvetovanje za ustanovitev Evropskega centra za tradicionalno kulturo (European Center for Traditional Culture - ECTC). Udeleženci so pretresli osnutek statuta Centra in izvolili Mednarodni svet Centra, ki bo pripravil vse potrebno za delovanje tega centra, ki bo - v prvi vrsti kot informacijsko vozlišče - združeval tako znanstvene kot aplikativne dejavnosti na področju evropske folkloristike in etnologije. Projekt je poleg madžarske vlade podprl tudi UNESCO.
- 7. aprila so v Avstrijskem etnografskem muzeju na Dunaju (Österreichisches museum für Volkskunde, Laudongasse 15-19) odprli razstavo z naslovom **Železne niti (Der Eis-erne Faden)**. Razstava bo na ogled do 17. septembra 1985.

- V **budipeštanskem Etnografskem muzeju** si lahko (poleg stalne zbirke) do konca maja ogledate razstavo muzeja iz področja Udmurt v Rusiji.
- Med 10. in 12. majem bo **Marija Makarovič** pripravila razstavo **Slovenske ljudske noše in oblačilne kulture pri Zilji** v mestecu **Pordenone**.
- Na Češkem seveda ne bodo pozabili na stoto obletnico češke narodopisne razstave iz leta 1895.
- V Narodnem muzeju v Pragi (Václavské náměstí) bodo pripravili osrednjo razstavo, ki jo bodo odprli 15. maja. V tednu med 13. in 19. majem bodo - v duhu stoletnice - na otoku Žofin nastopile folklorne skupine iz različnih pokrajin Češke in Slovaške.
- Med drugim jo bodo počastili tudi v okviru vsakoletnega mednarodnega folklornega festivala (Srednjeevropski sektor CIÖFF) v majhnem moravskem mestecu Strážnice. Prireditve ob 50. festivalu bodo v muzeju na prostem, mestnem parku in dvorani med 23. in 25. junijem 1995. Informacije: Ustav lidové kultury, 696 62 Strážnice - zámek, R. Češka, tel. 0042-631-942-315, fax. 0042-631-942-359. Podobne prireditve bodo še drugod, recimo v Kromčiču in Pardubicah.
- 10. junija bo v **Šentjanžu** (St. Johann) v Rožu na avstrijskem Koroškem v nekdanji šoli odprta razstava z naslovom **Odkruški koroške dediščine**. Razstavo bodo postavili **dr. Janez Bogataj, Mojca Ramšak in Irena Destovnik**.
- 19., 20. in 21. junija bo **dr. Marija Makarovič** predavala učiteljem dvojezičnih šol na Koroškem, 19. v Selah o monografiji Sel in njeni aplikaciji, 20. v Straji vasi o Ziljski noši in 21. v Šmihelu o kulturnoantropoloških manifestacijah vaškega življenja.
- Če boste letovali v Grčiji, si lahko v Atenah (vsak večer) ogledate nastop folklorne skupine Dora Stratou, ki nastopa na prostem na hribu Philopappou.

Novice sta pripravila Mojca Ramšak in Rajko Muršič.

Sodelavci te številke

Sašo BIZJAK

študent 3. letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Gradnikove brigade 49, 65000 Nova Gorica

Janez BOGATAJ, dr.

izredni prof., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Zavetiška 5, 61000 Ljubljana

Inga BREZIGAR, dipl. etnologinja

kustodinja, Goriški muzej, grad Kromberk, Grajska 1, 65000 Nova Gorica

Cathie CARMICHAEL, dr.

Faculty of Humanities, Middlesex University, London, N17 8HR.

Sandra HABJANIČ

absolventka Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Gaberje 25/a, 69220 Lendava

Jerneja HEDERIH, dipl. etnologinja

knjižničarka informatorka, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 62000 Maribor

Darja HOENIGMAN

študentka 4. letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Javorškova 4, 61000 Ljubljana

Mihaela HUDELJA, dipl. etnologinja

dokumentalistka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Zavetiška 5, 61000 Ljubljana

Samo KLEMENČIČ

študent 2. letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Kokrški log 18, 64000 Kranj

Boštjan KRAVANJA

študent 2. letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Pri malnih 32, 65222 Kobarid

Slavko KREMENŠEK, dr.

redni prof., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Zavetiška 5, 61000 Ljubljana

Mirjam MENCEJ, dipl. slavistka

mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Zavetiška 5, 61000 Ljubljana

Rajko MURŠIČ, mag. kulturne antropologije

asistent-stažist, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Zavetiška 5, 61000 Ljubljana

Damjan OVSEC, dipl. etnolog

svobodni etnolog, Župančičeva 12, 61000 Ljubljana

Mojca RAMŠAK, dipl. etnologinja

mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Zavetiška 5, 61000 Ljubljana

Darja SKRT, dipl. etnologinja

dokumentalistka, Goriški muzej, grad Kromberk, Grajska 1, 65000 Nova Gorica

Nena ŽIDOV, mag. etnologije

mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Zavetiška 5, 61000 Ljubljana

Glasnik Slovenskega etnološkega društva/Bulletin of Slovene ethnological society 35/1995, št. 1

UDK 39/497.12(05)

ISSN 0351-2908

Izdajatelj/Publisher

Slovensko etnološko društvo/Slovene Ethnological Society, zanj Mira Omerzel Terlep

Urednika/Editors

Rajko Muršič (glavni urednik/managing editor), Mojca Ramšak (odgovorna urednica/editor-in-chief),

Uredniški odbor/Editorial board

dr. Slavko Kremenšek, dr. Marko Terseglav, mag. Borut Bru-men, mag. Mojca Ravnik, Aleš Gačnik, Majda Fister, Vito Hazler, Andrej Malnič, Samo Klemenčič, Sašo Bizjak

Lektorica/Language editor

Mirjam Mencej

Korektorja/Proof readers

Mojca Ramšak, Rajko Muršič

UDK/UDC

Jerneja Hederih

Prevodi/Translations

Darja Hoenigman

Oblikovanje in računalniški stavek/Cover design and Layout

SONČNI STUDIO, tel.: 061/13 11 327, 13 11 277

Tisk/Printed by

MONTA d.o.o.

Naklada/Number printed

700 izvodov

Naslov uredništva/Address

Zavetiška 5, 61000 Ljubljana, telefon: (+386) 61 262-782, telefaks: (+386) 61 1231-220

Redakcija je bila zaključena 1. 3. 1995.

Prispevke namenjene objavi pošljite v dveh izvodih tipkopisa z dvojnim razmikom med vrsticami.

Zaželeno je besedilo na računalniški disketi, skupaj z izpisom. Dodan naj bo kratek povzetek in osnovni podatki o avtorju. Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji sami.

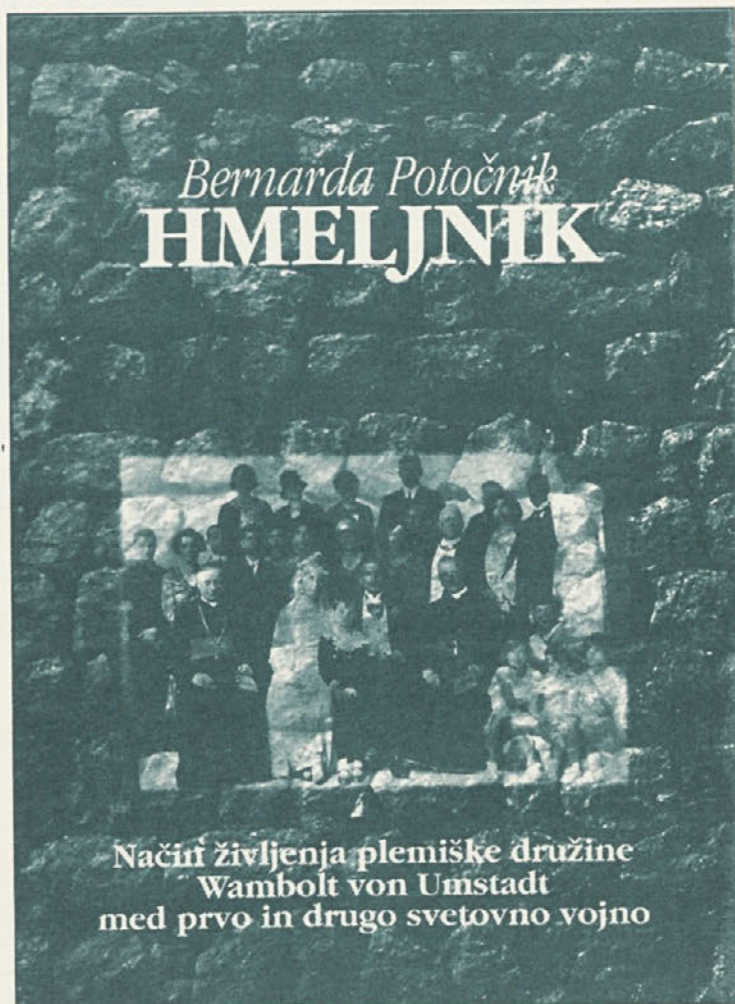
Revijo subvencionirata Ministrstvo za znanost in tehnologijo in Ministrstvo za kulturo.

Po mnenju Ministrstva za Kulturo št. 415-591/92 sodi publikacija med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

1. **NAČIN** življenja Slovencev 20. stoletja. Zbornik posvetovanja SED v Novi Gorici, 6. junij 1980. Ljubljana 1980.
2. **KREMENŠEK** Slavko, Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejšje dobe. Ljubljana 1980.
3. **JANEZ** Trdina - Etnolog, Zbornik posvetovanja ob 150-letnici rojstva Janeza Trdine, Novo Mesto, 29. maj 1980. Ljubljana 1980.
4. **POGLAVJA** iz metodike etnološkega raziskovanja 1. Ljubljana 1980.
- *5. **ŠPRAJC** Ivan, O razmerju med arheologijo in etnologijo. Ljubljana 1982.
6. **NA POTI** k etnologiji. Zbornik raziskovalnih nalog srednješolcev v gibanju "Znanost mladini" v letih 1978-1981. Ljubljana 1982.
- *7. **SLAVEC** Ingrid, Slovenci v Mannheimu. Ljubljana 1982.
8. **ZGODOVINSKE** vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 1. Ljubljana 1982.
- *9. **SULIČ** Nives, Thank God I'm Slovenian. Ljubljana 1983.
10. **ZBORNIK** 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov 1, 2. Rogaška Slatina 5.-9. oktober 1983. Ljubljana 1983.
11. **KREMENŠEK** Slavko, Etnološki razgledi in dileme 1. Ljubljana 1983.
- *12. **BOGOVIČ** Alenka - **CAJNKO** Borut, Slovenci v Franciji. Ljubljana 1983.
13. **KREMENŠEK** Slavko, Etnološki razgledi in dileme 2. Ljubljana 1985.
14. **RAZMERJA** med etnologijo in zgodovino. Ljubljana 1986.
15. **ZGODOVINSKE** vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 3. Portorož, Ljubljana 1987.
- *16. **BAHOVEC** Fred, Ljubljčan na Aljaski. Spomini in lovske zgodbe. Slika - Ljubljana 1987.
17. **KREMENŠEK** Slavko, Etnološki razgledi in dileme 3. Ljubljana 1987.
18. **ZGODOVINSKE** vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 5. Portorož, Ljubljana 1988.
19. **ETNOLOGIJA** in domoznanstvo. Ljubljana 1989.
20. **KREMENŠEK** Slavko, Etnološki razgledi in dileme 4. Ljubljana 1991.
21. **VZPOREDнице** slovenske in hrvaške etnologije 7. Lendava, 14.-16. marec. Ljubljana 1991.
- *22. **POTOČNIK** Bernarda, Hmeljnik. Način življenja plemiške družine Wambolt von Umstadt med prvo in drugo svetovno vojno. Ljubljana 1994.

Knjige, označene z zvezdico so še naprodaj. Cena knjig pod št. 5., 7., 9., 12. in 16. je 800 SIT, pod št. 22. pa 1500 SIT. Naročila sprejemamo na naslov uredništva.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJARNICA

č 121

II 131 829₁₉₉₅

999800199,1

COBISS ©

TISKOVINA

GLASNIK SED LETO 35/1995 ŠTEVILKA 1 LJUBLJANA MAJ 1995